

Pensioenfonds KLM Cabinepersoneel
JAARVERSLAG 2023

jaarverslag

2023

INHOUD

Kerncijfers	3	7	Risicomanagement	43	
		7.1	Risicobeleid	43	
		7.2	Risicomanagement organisatie	44	
		7.3	Risicomanagementproces	46	
		7.4	Ontwikkelingen risicomanagement	47	
		7.5	Risicobeschrijving	49	
Woord van de voorzitter	4	8	Toekomstverwachting 2024	54	
			Vermogensontwikkeling	54	
			Nieuw pensioenstelsel	54	
			Risicomanagement	54	
			Geen herstelplan noodzakelijk	54	
Bestuursverslag	6	9	Ontwikkelingen na balansdatum	55	
1	Profiel pensioenfonds	6			
1.1	Rechtsvorm en bestuursmodel	6	Kostendekkende premie 2024	55	
1.2	Missie, visie en strategie	7	Voorgenomen verkoop	55	
1.3	Doelgroep jaarverslag	8	vermogensbeheerbedrijf Blue		
1.4	Hoofdpijnen pensioenregelingen	8	Sky Group		
1.5	Risicohouding	9			
2	Externe ontwikkelingen	11	10	Verslag intern toezicht	56
2.1	Financiële markten	11		Organisatie en invulling van het	56
2.2	Wetgeving en overheidsbeleid	12		intern toezicht	
2.3	Toezicht	13		Algemeen oordeel intern toezicht	57
3	Interne ontwikkelingen	14		Oordeel specifieke toezichtonderwerpen	57
3.1	Financiële positie pensioenfonds	14		Besluitvorming door de NUB	59
3.2	Pensioenregeling en uitvoering	15		Tot slot	59
3.3	Samenvatting actuariële resultaten	16	11	Verslag verantwoordingsorgaan	60
4	Beleid	19		Inleiding	60
4.1	Ontwikkeling beleggingsbeleid	19		Algemeen	60
4.2	Financieel beleid	25		Aandachtsgebieden	60
4.3	Communicatiebeleid	28		Advies	62
5	Governance	29		Oordeel	62
5.1	Inrichting van de governance	29		Jaarrekening 2023	
5.2	Geschiktheid	30		Balans per 31 december	67
5.3	Uitvoering en uitbesteding	30		Rekening van baten en lasten	68
5.4	Aandeelhouderschap	31		Kasstroomoverzicht	69
5.5	Externe relaties	31		Toelichting algemeen	70
5.6	Gedragregelingen	31		Toelichting op de balans	80
5.7	Melding onregelmatigheden	33		Risicobeheer	92
5.8	Privacybeleid	33		Toelichting op de rekening van baten	104
5.9	Beheerst beloningsbeleid	34		en lasten	
5.10	Sancties	35			
6	Kosten	36		Overige gegevens	118
6.1	Kosten pensioenuitvoering	36			
6.2	Kosten vermogensbeheer	37		Bijlagen	131
6.3	Transactiekosten	40			
6.4	Vergelijking pensioenuitvoerings- en vermogensbeheerkosten met andere pensioenfondsen	40			
6.5	Verhouding rendement en kosten	41			

Kerncijfers

	2023	2022	2021	2020	2019
Deelnemers					
Aantal actieve deelnemers	9.610	9.413	8.373	8.696	9.961
Aantal gewezen deelnemers	3.055	3.115	3.435	3.362	2.633
Aantal pensioengerechtigden	2.929	2.796	2.601	2.442	1.960
Totaal	15.594	15.324	14.409	14.500	14.554
Pensioenactiviteiten					
Feitelijke premie	106,5	93,3	88,8	103,1	102,0
Kostendeekkende premie	117,3	143,1	145,7	169,9	142,9
Gedempt kostendeekkende premie	113,5	89,2	78,1	78,2	78,3
Pensioenuitkeringen inclusief afkopen	75,8	63,0	60,7	42,0	33,7
Vermogen					
Voorziening pensioenverplichtingen	3.190,4	2.877,6	3.746,8	3.992,7	3.514,7
Belegd vermogen	3.896,0	3.549,0	4.540,4	4.081,9	3.709,2
Dekkingsgraad					
Actuele dekkingsgraad	121,2%	122,4%	120,0%	101,9%	104,5%
Beleidsdekkingsgraad	125,3%	125,0%	112,6%	95,1%	104,9%
Vereist eigen vermogen (VEV)	123,3%	122,5%	121,5%	122,2%	124,3%
Minimaal vereist eigen vermogen (MVEV)	104,1%	104,1%	104,1%	104,1%	104,1%
Indexatie					
Pensioenrechten actieve deelnemers	5,17%	5,63%	0,00%	0,00%	0,00%
Ingegane pensioenen en premievrije pensioenrechten	0,00%	8,65%	3,40%	0,00%	0,00%
Rendement					
Totaalrendement	9,0%	-22,0%	10,2%	9,2%	14,6%
Vijfjaarsgemiddeld totaalrendement	3,3%	0,8%	7,7%	7,7%	5,9%
Tienjaarsgemiddeld totaalrendement	4,8%	4,1%	8,3%	8,0%	8,2%
Kostenratio's					
Pensioenuitvoeringskosten per deelnemer (bedragen in euro's)	425,0	401,0	374,0	373,0	380,0
Kosten vermogensbeheer / gemiddeld belegd vermogen	0,51%	0,45%	0,51%	0,55%	0,50%

Meer informatie?

Meer informatie over het pensioenfonds vindt u op www.klmcabinefonds.nl. Vragen aan het bestuur kunt u stellen in een e-mail aan bestuur@klmcabinefonds.nl.

Woord van de voorzitter

Voor u ligt het jaarverslag 2023 van het Pensioenfonds KLM-Cabinepersoneel. In deze inleiding licht ik de belangrijkste onderwerpen graag kort toe. In de volgende hoofdstukken leest u in meer detail over de ontwikkelingen in het afgelopen jaar.

Komst van een nieuw pensioenstelsel

De Wet Toekomst Pensioenen (WTP) is op 1 juli 2023 in werking getreden. Ons pensioenfonds wil op 1 januari 2026 overstappen naar het nieuwe pensioenstelsel.

In de aanloop naar die datum hebben we in 2023 als pensioenfonds, net als in 2022, intensief overleg gevoerd met zowel sociale partners als onze uitvoeringsorganisatie Blue Sky Group. We trekken daarbij waar passend samen op. De sociale partners beogen in het tweede kwartaal van 2024 het transitieplan te kunnen vaststellen en het pensioenfonds heeft als doel om in de eerste helft van oktober 2024 het implementatieplan en het communicatieplan voor de transitie bij de toezichthouders in te dienen.

Financiële situatie

De (actuele) dekkingsgraad van het pensioenfonds daalde in 2023 van 122,4% in januari naar 121,2% in december. De beleidsdekkingsgraad (de gemiddelde dekkingsgraad gemeten over de afgelopen 12 maanden), steeg in 2023 licht, van 125,0% in januari naar 125,3% in december. Het pensioenfonds bevindt zich sinds begin 2023 niet meer in een herstelsituatie.

Het rendement van de aandelenportefeuille van het pensioenfonds heeft een positief effect gehad op de dekkingsgraad, de ontwikkeling van de verplichtingen had een negatief effect. Het pensioenfonds behaalde een rendement op beleggingen van 9,0% (2022: -22,0%). Het belegd vermogen van het pensioenfonds steeg in 2023 van EUR 3,5 miljard naar ruim EUR 3,8 miljard. Door de dalende inflatie en de daarmee samenhangende rentedalingen zijn de koersen van aandelen en vastrentende waarden in 2023 sterk gestegen.

Conform het bestaande beleid van het pensioenfonds was het per 1 januari 2024 mogelijk om de pensioenaanspraken van de actieve deelnemers op basis van de loonontwikkeling bij KLM te verhogen met 5,17%. De pensioenaanspraken van gewezen deelnemers en de pensioenuitkeringen van pensioengerechtigden van het pensioenfonds konden op grond van de ontwikkeling van de consumentenprijsindex helaas niet worden verhoogd.

Woord van dank

Het bestuur heeft per 1 juli 2023 afscheid genomen van onafhankelijk voorzitter en niet-uitvoerend bestuurslid Paul Loven. Het bestuur is hem zeer erkentelijk voor zijn onvermoeibare inzet en zijn grote betrokkenheid bij het pensioenfonds.

Tot slot wil ik graag onze deelnemers bedanken voor hun vertrouwen en voor hun waardevolle input in deelnemersonderzoeken, in persoonlijke gesprekken en tijdens het jaarlijkse Cabine Pensioenplein. Dit helpt ons om het pensioenfonds verder te versterken, in het bijzonder waar het gaat om de dienstverlening aan en de communicatie met diezelfde deelnemers. Ook dank ik het verantwoordingsorgaan en het intern toezicht van het pensioenfonds, die het bestuur kritisch volgen en adviseren, voor hun inzet en betrokkenheid. Afsluitend bedank ik namens het bestuur iedereen die direct betrokken is bij en in 2023 een bijdrage heeft geleverd aan het pensioenfonds.

Amstelveen, 13 juni 2024

Arnout Korteweg, voorzitter

Pensioenfonds KLM Cabinepersoneel

2023

bestuursverslag

Bestuursverslag

1 Profiel pensioenfonds

1.1 Rechtsvorm en bestuursmodel

Juridische vorm

De Stichting Pensioenfonds KLM-Cabinepersoneel is een onafhankelijke stichting die losstaat van KLM N.V. Voor de bescherming van de belangen van de (gewezen) deelnemers en pensioengerechtigden is het wettelijk verplicht dat het pensioenfonds het pensioenvermogen afgescheiden van de aangesloten werkgever beheert.

Het pensioenfonds is een ondernemingspensioenfonds, opgericht in 1978. Het voert de pensioenregeling uit voor het cabinepersoneel van KLM en KLC (KLM Cityhopper), zoals deze is overeengekomen door KLM N.V. en de werknemersverenigingen voor cabinepersoneel.

Bestuursmodel

Het pensioenfonds heeft een omgekeerd gemengd bestuursmodel. In dit bestuursmodel bestaat het algemeen bestuur (verder: het bestuur) van het pensioenfonds uit zeven niet-uitvoerende bestuursleden en drie onafhankelijke uitvoerende bestuursleden. Zes van de zeven niet-uitvoerende bestuursleden zijn vertegenwoordigers van werknemers (drie), pensioengerechtigden (één) en de werkgever (twee). Een onafhankelijk voorzitter, het zevende niet-uitvoerende bestuurslid, leidt de vergaderingen van het bestuur, de intern toezichtvergaderingen van de niet-uitvoerende bestuursleden, de intern toezichtvergaderingen van de niet-uitvoerende bestuursleden met de auditcommissie en de vergaderingen van het bestuur met andere organen van het pensioenfonds.

Het bestuur legt over het gevoerde beleid verantwoording af aan het verantwoordingsorgaan. Dat bestaat uit zes vertegenwoordigers van werknemers (drie), pensioengerechtigden (één) en de werkgever (twee). Het intern toezicht wordt uitgevoerd door de niet-uitvoerende bestuursleden. Zij worden bij het uitvoeren van het intern toezicht bijgestaan door de auditcommissie. Die fungeert als adviesorgaan en bestaat uit drie onafhankelijke deskundigen.

Het pensioenfonds heeft het pensioenbeheer en de bestuursondersteuning uitbesteed aan uitvoeringsorganisatie Blue Sky Group. Het pensioenfonds heeft Blue Sky Group tevens aangesteld als fiduciair vermogensbeheerder. Van Lanschot Kempen Investment Management is de strategisch adviseur voor het vermogensbeheer, Cardano verzorgt het LDI-beheer en Ortec Finance voert de ALM-studies van het fonds uit. Een actuaire van Blue Sky Group is adviserend actuaire van het pensioenfonds.

Het bestuur heeft KPMG aangesteld als accountant van het pensioenfonds en Willis Towers Watson als extern certificerend actuaire.

Het bestuur heeft de certificerend actuaire benoemd als actuariële sleutelfunctiehouder van het pensioenfonds. Het pensioenfonds heeft de vervulling van de actuariële sleutelfunctie daarmee belegd bij Willis Towers Watson.

Bart Hulshof is de extern geworven sleutelfunctiehouder risicobeheer van het pensioenfonds. De vervulling van de sleutelfunctie risicobeheer is belegd bij Ortec Finance. Anne Laning is de extern geworven sleutelfunctiehouder interne audit van het pensioenfonds en de rol van sleutelfunctievervuller interne audit ligt bij BDO. De sleutelfunctiehouders risicobeheer en interne audit maken deel uit van de pensioenfondsorganisatie en rapporteren aan het bestuur.

De samenstelling van de organen van het pensioenfonds staat in de bijlage Personalia.

1.2 Missie, visie en strategie

Missie

Wij zorgen voor het pensioen van onze deelnemers, het cabinepersoneel dat bij KLM en KLC werkt en heeft gewerkt. Als hun natuurlijke pensioenpartner ondersteunen wij onze deelnemers door hun goed inzicht te geven in hun eigen pensioensituatie en hen te begeleiden bij hun pensioenkeuzes.

Visie

Vanuit zijn missie heeft het pensioenfonds de volgende visie geformuleerd:

- De belangen van onze deelnemers zijn bepalend en richtinggevend in de keuzes die wij maken.
- Wij zorgen dat wij onze deelnemers goed kennen en dat de deelnemers zich in het fonds vertegenwoordigd kunnen voelen. Wij hechten aan een vertegenwoordiging van onze deelnemers in ons bestuur en verantwoordingsorgaan.
- Wij vinden het belangrijk dat onze deelnemers ons zien als een betrouwbare partner op pensioengebied, waarbij zij met al hun pensioenvragen over de pensioenregelingen die wij uitvoeren terecht kunnen. Daarvoor zorgen wij dat:
  - hun pensioeninleg goed geadmistreerd wordt en hun pensioenen op tijd worden betaald;
  - het pensioenvermogen solide en verantwoord wordt belegd;
  - zij op elk gewenst moment inzicht hebben in hun eigen pensioensituatie en ondersteund worden bij het maken van keuzes die daarvoor relevant zijn;
  - wij op transparante en begrijpelijke wijze verantwoording afleggen aan onze deelnemers.
- Wij zijn onafhankelijk, werken professioneel en zorgen voor een beheerste, kostenefficiënte en integere bedrijfsvoering.
- Wij willen zonder winsttoegmerk een positieve bijdrage leveren aan de maatschappij.
- Wij hechten aan een goede relatie met onze sociale partners en andere relevante stakeholders.

Strategie (doelstellingen)

De strategische doelstellingen worden aan de hand van vijf thema's toegelicht:

- Grip door het bestuur
Wij zorgen voor het pensioen van onze deelnemers. Dat vereist een professionele, onafhankelijke en integere aansturing van de activiteiten die het fonds daartoe ontplooit en een continue aandacht voor de ontwikkelingen in onze omgeving die deze uitvoering beïnvloeden. Om hierin te voorzien, werken wij met een omgekeerd gemengd bestuursmodel, waarbij onafhankelijke externe pensioenbestuurders verantwoordelijk zijn voor de dagelijkse gang van zaken en de aansturing van onze uitbestedingspartners, en met bestuursondersteuning die hen daarbij ondersteunt. Onze uitbestedingspartijen selecteren wij zorgvuldig. Hun werkzaamheden worden continu gemonitord en regelmatig op basis van kwaliteit en marktconformiteit geëvalueerd.
- Natuurlijk partnership met de deelnemer
Wij beheren het pensioengeld van onze deelnemers. Dat betekent dat bij al onze keuzes het belang van onze deelnemers centraal staat. Daarvoor is het essentieel dat wij onze deelnemers goed kennen en hun belangen begrijpen, zodat zij zich door het fonds vertegenwoordigd kunnen voelen. Onze deelnemers zijn dan ook vertegenwoordigd in onze governance; zowel in het bestuur als in het verantwoordingsorgaan. Ook hechten wij aan een goede relatie met onze vereniging van gepensioneerden.
Wij streven er naar om dicht bij onze deelnemers te zijn en laagdrempelig contact waar mogelijk te faciliteren. Dat doen wij onder andere door deelnemers op te leiden en in te zetten als pensioenambassadeur, via deelnemersbijeenkomsten, en via de inzet van persoonlijke en innovatieve middelen en oplossingen om de stap naar het pensioenfonds zo eenvoudig mogelijk te maken. Ook bij vragen en klachten vinden wij het belangrijk dat onze deelnemers ons snel en makkelijk kunnen bereiken en dat zij zich bij de behandeling daarvan gehoord en gesteund voelen
- Focus op kernactiviteiten (alles draait om eenvoud)
Wij streven in de pensioenuitvoering eenvoud en kostenefficiëntie na, waarbij een optimale dienstverlening aan onze deelnemers het uitgangspunt is. Alles wat de deelnemer wil regelen, gaat gemakkelijk en kan wanneer het de deelnemer schikt. Dat betekent dat wij complexiteit vermijden. Wij

willen zelf uitbestede processen aansturen en begrijpen en letten daarbij op kostenbeheersing. Daarbij staat een beheerste en integere bedrijfsvoering centraal

- **Dynamische risicoafweging**
Een goede invulling van het risicomanagement draagt bij aan de realisatie van de doelstelling van het fonds. Wij streven ernaar om risico's te identificeren die de realisatie van de missie en visie nadelig beïnvloeden en deze vervolgens te beheersen en te mitigeren. Een belangrijk deel van de risico's die samenhangen met pensioen nemen wij bewust, want voor een goed en betaalbaar pensioen zijn beleggingsrendementen onontbeerlijk. Wij realiseren ons dat de meeste risico's met bestaande beheersmaatregelen weliswaar goed beheersbaar zijn, maar dat er sprake is van restrisico's. Er zijn kosten verbonden aan de inzet van beheersmaatregelen die wij afwegen tegen de risicobereidheid. Wij blijven het risicobewustzijn stimuleren en de risicocultuur ontwikkelen, omdat dit doorslaggevend is voor een effectief risicomanagementsysteem.
- **Impact op de samenleving**
Wij willen bijdragen aan een leefbare wereld voor nu en in de toekomst. Daarom zullen wij het pensioenkapitaal, daar waar het financieel verantwoord is, zo veel mogelijk inzetten voor een leefbare wereld. Dit betekent dat bij de vormgeving en uitvoering van het beleggingsbeleid bewust zal worden ingezet op het leveren van een positieve bijdrage voor mens, milieu en samenleving. Ook bij de keuze voor leveranciers van het pensioenfonds zullen duurzaamheidscriteria een belangrijke rol gaan spelen. Wij vinden het belangrijk onze deelnemers te informeren over onze initiatieven zodat zij zich herkennen in onze koers.

1.3 Doelgroep jaarverslag

Met dit jaarverslag informeert het pensioenfonds de (gewezen) deelnemers en pensioengerechtigden en hun nabestaanden, KLM N.V., de interne en externe toezichthouders en andere belanghebbenden van het pensioenfonds over het gevoerde beleid en de financiële resultaten. Dit verslag betreft de formele, wettelijk vereiste verantwoording. Het pensioenfonds informeert (gewezen) deelnemers en pensioengerechtigden gedurende het jaar onder andere via de website, NWSflitsen en het pensioenblad Focus van het pensioenfonds.

1.4 Hoofdpijnen pensioenregelingen

Het pensioenfonds voert als basisregeling een voorwaardelijke eindloon- en een middelloonregeling uit met voorwaardelijke toeslagverlening (Reglement 2008 A en Reglement 2008 B) en een bijbehorende Netto Aanvullende Pensioenregeling (NAP).

Basispensioenregeling (Reglement 2008 A en Reglement 2008 B)

CDC-regeling

De basisregeling is een uitkeringsovereenkomst in de vorm van een CDC-regeling. Met de regeling wordt een pensioenopbouw nagestreefd met een vaste (collectieve) pensioenpremie. Is de premie in een bepaald jaar ontoereikend, dan past het pensioenfonds de op te bouwen pensioenaanspraken aan. Tekorten uit het verleden worden niet aangezuiverd door de werkgever. Aan de andere kant heeft de werkgever ook geen recht op overschotten of premiekortingen.

Ouderdomspensioen

Het ouderdomspensioen is in de voorwaardelijke eindloonregeling (R2008 A) gebaseerd op het laatstverdiende salaris en het aantal deelnemersjaren. De pensioenopbouw bedraagt sinds 1 januari 2018 1,17% van de pensioengrondslag.

In de middelloonregeling (R2008 B) is het ouderdomspensioen gebaseerd op het gemiddelde salaris tijdens de diensttijd en het aantal deelnemersjaren. De pensioenopbouw bedraagt sinds 1 januari 2018 1,33% van de pensioengrondslag.

Verder voorziet de basispensioenregeling in een:

- facultatief partnerpensioen (op risicobasis)
- Anw-hiaatpensioenverzekering

- wezenpensioen
- arbeidsongeschiktheidspensioen

NAP-regeling

De Netto Aanvullende Pensioenregeling (NAP) is een vrijwillige regeling die het ouderdomspensioen uit de basispensioenregeling aanvult met een extra levenslang ouderdomspensioen. De deelnemers aan deze regeling betalen een extra premie die wordt ingehouden op het nettoloon. Voor de ingelegde premie wordt (direct) ouderdomspensioen in de basisregeling aangekocht. Over het te zijner tijd uit te keren pensioen is de deelnemer geen loonbelasting of inkomstenbelasting verschuldigd.

De normpensioendatum in de basisregelingen en de NAP-regeling is de eerste dag van de maand waarin de deelnemer 60 jaar wordt.

De sociale partners hebben besloten om in het NAP-reglement vast te leggen dat bij aanvang van de deelname aan Reglement 2008 A dan wel B gelegen op of na 1 januari 2024 deelname aan het NAP-reglement niet meer automatisch plaatsvindt, maar alleen als de deelnemer dit aangeeft.

Indexatiebepalingen

Beide basisregelingen en de NAP-regeling kennen een voorwaardelijke indexatie. Voor deelnemers indexeert het pensioenfonds voorwaardelijk op grond van de algemene loonronde KLM-Cabine. De voorwaardelijke indexatie voor gewezen deelnemers en pensioengerechtigden vindt plaats op basis van de niet-afgeleide prijsindex.

1.5 Risicohouding

Op grond van het financiële toetsingskader (FTK) moet ieder pensioenfonds zijn risicohouding bepalen en vastleggen. Daarmee geven het pensioenfonds en zijn belanghebbenden aan in hoeverre ze risico's willen lopen bij de pensioenuitvoering.

Het bestuur van het pensioenfonds heeft zijn risicohouding bepaald na overleg met de arbeidsvoorwaardelijke partijen en het verantwoordingsorgaan.

Kwalitatieve risicohouding

De deelnemers (actieven, gewezen deelnemers, pensioengerechtigden en overige belanghebbenden) hebben een voorkeur voor een waardevast pensioen en willen het korten op nominale rechten of pensioenopbouw zo veel mogelijk voorkomen. Onverhoopt gemiste opbouw of indexatie dient zo veel mogelijk te worden ingehaald, waarbij gemiste indexatie in de uitkeringssfeer zonder terugwerkende kracht wordt hersteld. Op de weg naar deze doelstelling hebben de premiebetalers (werkgever en werknemers) een voorkeur voor een stabiele pensioenpremie, passend bij de pensioenambitie.

Kwantitatieve risicohouding

De kortetermijnrisicohouding wordt afgeleid van het strategische beleggingsbeleid en is gekwantificeerd op de hoogte van een wettelijk vereist vermogen van 123,4% met een bandbreedte van +/- 3%-punt. De kortetermijnrisicohouding, zoals deze tot uitdrukking komt in een bandbreedte, wordt herijkt wanneer de wettelijke parameters voor het vereist eigen vermogen wijzigen. De vereiste dekkingsgraad behorend bij het gevoerde strategische beleggingsbeleid bevond zich gedurende 2023 binnen de vastgestelde grenzen van de kortetermijnrisicohouding.

Uitgaande van de benoemde kwalitatieve risicohouding, de eigen beleidsuitgangspunten en de vastgestelde kwantitatieve risiconormen op basis van uitgevoerde ALM-analyses zijn de navolgende ondergrenzen vastgesteld. Voor de lange termijn komt de kwantitatieve risicohouding tot uitdrukking in de door het bestuur vastgestelde ondergrenzen van de haalbaarheidstoets. De grenzen zijn door het bestuur na overleg met de sociale partners als volgt vastgesteld:

- mediaan verwacht pensioenresultaat vanuit feitelijke dekkingsgraad: minimaal 90%;
- relatieve maximale afwijking verwacht pensioenresultaat in slechtweersscenario: maximaal 43%;
- mediaan verwacht pensioenresultaat vanuit dekkingsgraad die voldoet aan VEV: minimaal 95%.

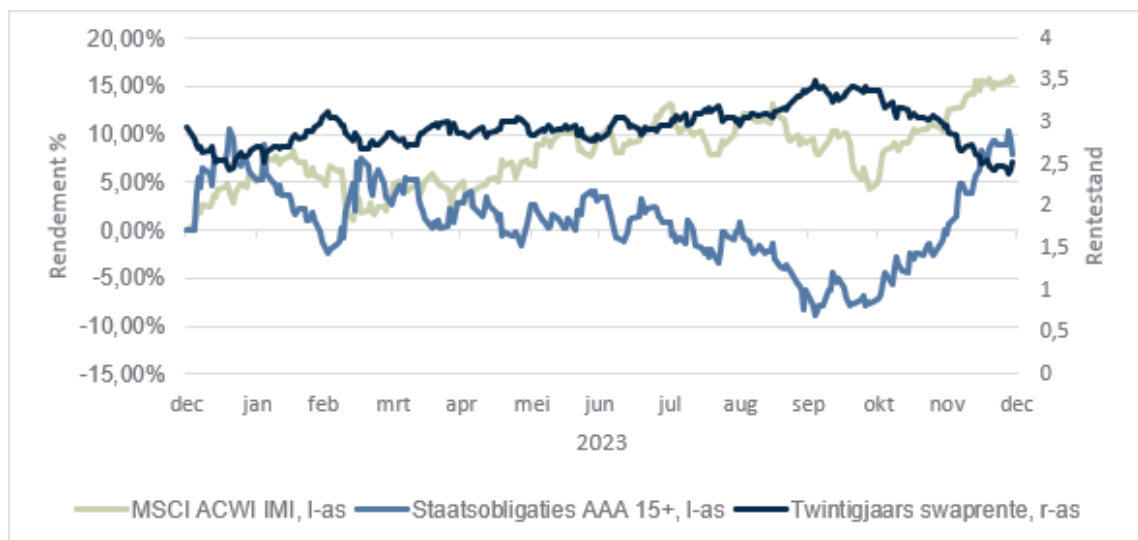
In 2023 is de haalbaarheidstoets opnieuw uitgevoerd, waaruit bleek dat de grenzen niet zijn overschreden.

Een onverhoopte schending van deze grenzen is geen aanleiding tot automatische aanpassing van beleid, maar aanleiding voor de dialoog daarover met de arbeidsvoorwaardelijke partijen en het verantwoordingsorgaan en herijking van het gevoerde beleid.

2 Externe ontwikkelingen

2.1 Financiële markten

Het sentiment op financiële markten werd in 2023 grotendeels bepaald door de hoge inflatie en renteontwikkelingen. Centrale banken traptten op de rem waardoor de hoge mate van onzekerheid over economische groei niet afnam. De kapitaalmarktrente volgde grotendeels de stijging van de beleidsrente, waardoor obligaties voor het grootste deel van het jaar een matig rendementsbeeld laten zien met als dieptepunt september waarin de ECB de beleidsrente naar de top van 4,00% had gebracht. In het laatste kwartaal laat de wereldeconomie herstel zien. Inflatie in de Verenigde Staten is op dit moment in de tijd gedaald en ook in de Europese Unie werd de top in inflatie zichtbaar. Beleggers begonnen al mogelijke renteverlagingen in te prijzen waardoor obligaties de grote achterstand op aandelen in rap tempo konden inlopen gedurende het vierde kwartaal. Dit ondanks dat centrale banken bleven waarschuwen dat de strijd tegen inflatie juist nog niet gestreden is.

Figuur: verloop van de MSCI ACWI IMI Index in euro (groen), Eurozone staatsobligaties AAA 15-25 jaar (lichtblauw) en twintigjaars swaprente (donkerblauw)

In januari 2024 heeft het Internationaal Monetair Fonds (IMF) aangegeven dat de wereldeconomie naar verwachting met 3,1% is gegroeid in 2023. Dit is 0,4% lager dan de definitieve groei van de wereldeconomie in 2022.

De economische groei van de Verenigde Staten komt naar verwachting op 2,1% uit voor 2023. De bestedingen van de Amerikaanse consument blijven op pijl en daarnaast is de Amerikaanse arbeidsmarkt nog steeds krap. De Amerikaanse inflatie reageert goed op de renteverhogingen die in 2022 en 2023 zijn doorgevoerd en lijkt gestaag richting de 2% doelstelling van de Amerikaanse centrale bank te dalen.

Voor het Eurogebied wordt de economische groei voor 2023 ingeschat op 0,5%. Deze lage groei is mede het resultaat van de gevolgen van de hoge inflatie in het algemeen en de oorlog in Oekraïne die tot nog steeds hogere energieprijzen heeft geleid in het bijzonder. Beide hebben bijgedragen aan een lager consumentenvertrouwen in Europa.

Voor China is de verwachting dat de economische groei op 5,2% voor het jaar 2023 zal gaan uitkomen. Hoewel de Chinese economie het nog steeds zwaar heeft, onder meer door een vastgoedcrisis, was de economische groei in het vierde kwartaal boven verwachting. Dit kwam door een opleving in de sectoren diensten, agrarische en industriële industrieën.

2.2 Wetgeving en overheidsbeleid

Wet toekomst pensioenen in werking getreden

Op 1 juli 2023 is de Wet toekomst pensioenen (Wtp) in werking getreden. Belangrijke onderdelen van de wet zijn:

- afschaffing van de doorsneepremie;
- leeftijdsonafhankelijke premie in plaats van doorsneepremie;
- wettelijke maatregelen voor de afschaffing van de doorsneepremie
- directe omzetting van ingelegde premies in nominale aanspraken;
- uniformering fiscaal kader (begrenzing van alle pensioencontracten op premie);
- beleggen conform een lifecyclepatroon waarbij rendement en risico's leeftijdsafhankelijk worden toebedeeld;
- gestandaardiseerd kader voor collectieve waardeoverdracht van opgebouwde aanspraken naar het nieuwe pensioencontract (invaren);
- wijziging van de wijze waarop het partnerpensioen wordt verzekerd;
- overgangsrecht voor de mogelijkheid om eerder/hoger te indexeren (Transitie FTK) en het beperken van potentiële verlagingen. In verband met het uitstel van de Wtp zijn hieraan voorafgaand tijdelijke besluiten gepubliceerd met een (nagenoeg) gelijke regeling.

Alle pensioenregelingen moeten uiterlijk per 1 januari 2028 over zijn gegaan naar het nieuwe pensioenstelsel. Het pensioenfonds wil op 1 januari 2026 overgaan.

Geschillencommissie Pensioenfondsen (GIP) opgericht

In de Wtp is de oprichting voorzien van een externe geschilleninstantie, die individuele pensioengeschillen tussen deelnemers en pensioenfondsen gaat behandelen. Als een ontevreden deelnemer de interne klachtenprocedure van zijn pensioenfonds heeft doorlopen en niet tevreden is, dan kan hij terecht bij deze gespecialiseerde, onafhankelijke instantie. De instantie komt los te staan van de pensioenfondsen.

De Geschilleninstantie Pensioenfondsen is op 1 januari 2024 formeel van start gegaan. Het pensioenfonds is per deze datum aangesloten.

Wetsvoorstel Bedrag ineens

Elke deelnemer krijgt in de Wtp de keuze om op pensioeningangsdatum maximaal 10 procent van de waarde van het opgebouwde pensioen op te nemen als een bedrag ineens. Voorwaarde voor het opnemen van een bedrag ineens is dat de gerechtigde tot het pensioen geen gebruik maakt van het wettelijk recht pensioen te laten variëren. Voorwaarde is ook dat het resterend pensioen vanwege de afkoop niet onder de grenzen mag komen van het zogeheten kleine pensioen. Het wetsvoorstel 'Bedrag ineens' is gecombineerd met een voorstel voor tijdelijke vrijstelling van de 52% RVU-heffing voor werkgevers en voor uitbreiding van verlofsparen van 50 naar 100 volle weken.

Inmiddels is de datum voor de inwerkingtreding van deze wet enkele keren opgeschoven. De wet zal nu op zijn vroegst per 1 januari 2025 in werking kunnen treden.

Herziene Code Pensioenfondsen

In 2023 is de Code Pensioenfondsen door de Pensioenfederatie en Stichting van de Arbeid herzien. De bestaande Code is aangepast aan maatschappelijke ontwikkelingen, zoals diversiteit, inclusie en duurzaamheid. Ook wettelijke ontwikkelingen zoals de Wet toekomst pensioenen hebben tot aanpassingen geleid. Daarnaast zijn aanbevelingen van de Monitoringscommissie overgenomen.

Veel normen zijn gebleven, een aantal is geschrapt omdat deze rechtstreeks uit de Wtp volgen en een aantal normen is nieuw toegevoegd. Voorbeelden van dat laatste zijn het vaststellen van een keuzebegeleidingsbeleid en het ontwikkelen en vaststellen van een toezichtvisie door het intern toezicht. Om diversiteit en inclusie binnen de pensioensector te bevorderen, hebben de Pensioenfederatie en de Stichting van de Arbeid een speciale Taskforce Diversiteit en Inclusie ingesteld. De herziene Code

Pensioenfondsen vereist bovendien dat besturen jaarlijks in het bestuursverslag rapporteren over hun inspanningen op het gebied van diversiteit en inclusie.

De Code Pensioenfondsen 2024 is per 1 januari 2024 in werking getreden. Pensioenfondsen worden geacht de herziene Code na te leven als zij de normen uit deze Code uiterlijk op 31 december 2024 hebben geïmplementeerd.

2.3 Toezicht

Extern toezicht

Pensioenfondsen staan onder toezicht van twee toezichthoudende instanties: De Nederlandsche Bank (DNB) en de Autoriteit Financiële Markten (AFM). Dit toezicht richt zich op de bescherming van belanghebbenden. DNB ziet vooral toe op de financiële positie van pensioenfondsen en houdt toezicht op de naleving van wet- en regelgeving. De AFM houdt vooral toezicht op de communicatie met belanghebbenden. Het toezicht vindt plaats via periodieke rapportages, gerichte onderzoeken en periodieke contacten. Als een pensioenfonds zich niet aan de regels houdt, kunnen de toezichthoudende instanties sancties treffen.

DNB voert risico-identificerende gesprekken (RIG's) met pensioenfondsen om geconstateerde verhoogde risico's nader te onderzoeken. Het pensioenfonds en DNB hebben in 2023 geen risico-identificerende gesprekken gevoerd.

Het pensioenfonds heeft DNB in januari 2023 laten weten dat het per ultimo 2022 uit herstel was.

Het pensioenfonds was in 2023 betrokken bij een viertal sectorbrede uitvragen van DNB. Het betrof de derde en vierde monitoringsuitvraag over de transitie naar het nieuwe pensioenstelsel, de uitvraag niet-financiële risico's en de uitvraag Nederlandse woninghypotheken. Daarnaast namen vertegenwoordigers van het pensioenfonds deel aan het stakeholderonderzoek van DNB.

In de tweede helft van 2023 correspondeerden DNB en het fonds over mogelijke risico's die DNB naar aanleiding van de door het fonds gegeven antwoorden in het licht van de derde monitoringsuitvraag over de transitie naar het nieuwe pensioenstelsel had gesignaleerd. Daarnaast stelde DNB het pensioenfonds vrij van de rapportageverplichting over de uitzetting op Nederlandse woninghypotheken.

Intern toezicht

Naast extern toezicht kent het pensioenfonds intern toezicht, dat de verantwoordelijkheid is van de niet-uitvoerende bestuurders. Het intern toezicht betreft het beleid van het bestuur, de uitvoering van het beleid door de uitvoerende bestuurders, de algemene gang van zaken en de processen van het pensioenfonds. Er is bijzondere aandacht voor de beheersing van risico's en de evenwichtige belangenafweging die voorafgaat aan besluiten. De bevindingen en aanbevelingen van de niet-uitvoerende bestuurders staan in hoofdstuk 10 van dit bestuursverslag.

3 Interne ontwikkelingen

3.1 Financiële positie pensioenfonds

Ontwikkeling dekkingsgraad

Het pensioenfonds behaalde in 2023 een totaalrendement van 9,0%¹ op het belegd vermogen. In het jaar 2023 is de marktrente gedaald waardoor de waarde van de pensioenverplichtingen toenam. In het algemeen geldt het omgekeerde ook: hoe hoger de rente, hoe lager (omgerekend) de boekwaarde van de verplichtingen.

De verplichtingen in euro's zijn als gevolg van de gedaalde rente en de genomen indexatiebesluiten per ultimo 2023 meer gestegen dan de beleggingen. De actuele dekkingsgraad bedroeg op 31 december 2023 121,2% (ultimo 2022: 122,4%).

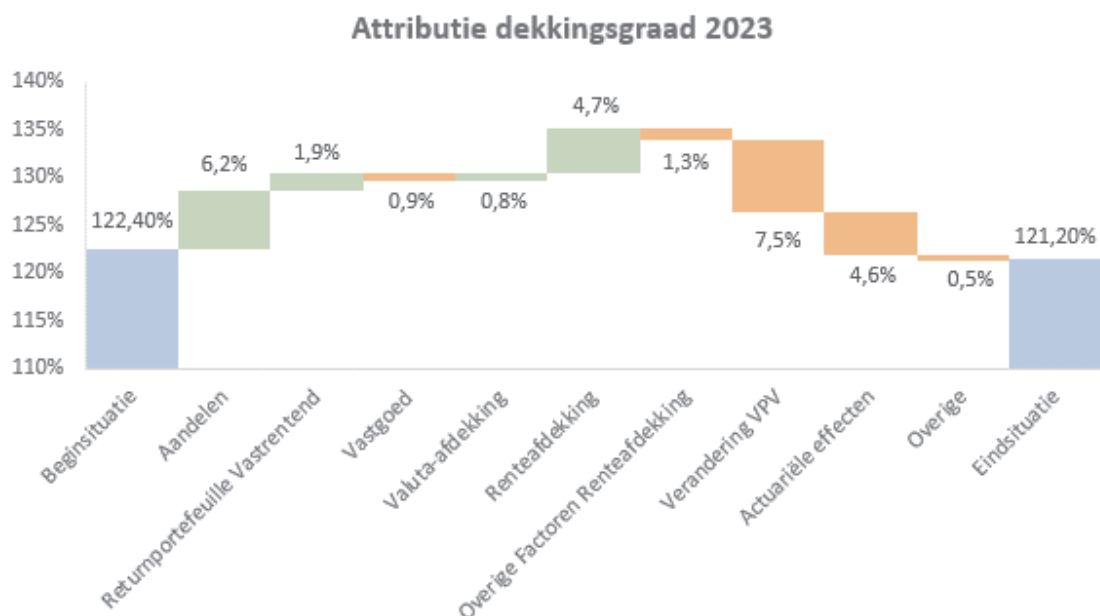
Beleidsdekkingsgraad

De dekkingsgraad laat zien of het pensioenfonds voldoende vermogen heeft om alle tot nu toe opgebouwde pensioenverplichtingen nu en in de toekomst te betalen. De beleidsdekkingsgraad is het gemiddelde van de actuele dekkingsgraden van de afgelopen twaalf maanden. Pensioenfondsen moeten hun beleid baseren op deze beleidsdekkingsgraad.

Gemeten over geheel 2023 is de rente gedaald, maar omdat de rentedaling pas in het laatste kwartaal plaatsvond, is de beleidsdekkingsgraad als gevolg van de middeling per eind 2023 toch licht gestegen van 125,0% naar 125,3%.

Omdat de beleidsdekkingsgraad van het pensioenfonds per 31 december 2022 hoger lag dan de strategisch vereiste dekkingsgraad was er geen sprake van een tekortsituatie. In tegenstelling tot voorgaande jaren hoefde het pensioenfonds daardoor in 2023 geen herstelplan meer in te dienen bij DNB.

De volgende grafiek geeft de ontwikkeling van de dekkingsgraad in 2023 uitgesplitst naar oorzaak weer.

Figuur: dekkingsgraadattributie 2023

¹ Het genoemde rendement is het nettorendement na aftrek van beheer- en transactiekosten, zie hoofdstuk 6 Kosten.

3.2 Pensioenregeling en uitvoering

Ontwikkeling aantal deelnemers

Het totale aantal deelnemers van het pensioenfonds is in 2023 met 270 gestegen ten opzichte van 2022. Het aantal actieve deelnemers is met 197 gestegen. In 2023 is het totaal aantal pensioengerechtigden gestegen met 133.

	2023	2022
Groep		
Actieve deelnemers	9.610	9.413
Arbeidsongeschikte deelnemers	231	237
Gewezen deelnemers	3.055	3.115
Ingegaan ouderdomspensioen	2.547	2.412
Ingegaan partnerpensioen	115	106
Ingegaan wezenpensioen	36	41
Totaal	15.594	15.324

Een volledig verloop van de aantallen is opgenomen in de bijlage Deelnemersbestand.

Indexatie

Het bestuur heeft er in het in december 2023 genomen indexatiebesluit per 1 januari 2024 voor gekozen om de indexatie per 1 januari 2024 toe te kennen op basis van het reguliere indexatiebeleid van het fonds en geen gebruik te maken van de versoepelde regelgeving voor indexatie. Bij de afwegingen en besluitvorming is gekeken naar de financiële positie van het fonds op dat moment en naar de financiële positie die het fonds bij de overgang naar het nieuwe pensioenstelsel nodig heeft voor een zorgvuldige en evenwichtige transitie. De financiële positie van het fonds liet gebruik maken van de versoepelde regelgeving voor indexatie niet toe. Ook wilde het bestuur voorkomen dat het een herstelplan moet indienen bij De Nederlandse Bank.

Per 1 januari 2024 zijn de pensioenaanspraken van de actieve deelnemers op basis van de loonontwikkeling bij KLM verhoogd met 5,17%. De pensioenaanspraken van gewezen deelnemers en de pensioenuitkeringen van pensioengerechtigden zijn op grond van de ontwikkeling van de consumenten prijsindex niet verhoogd.

Meer informatie over indexatie is te vinden in paragraaf 4.2.

Geschillen en klachten

De geschillen- en klachtenregeling van het pensioenfonds beschrijft hoe belanghebbenden geschillen of klachten kunnen indienen en hoe het pensioenfonds deze behandelt.

Een geschil of klacht wordt in eerste instantie behandeld door de uitvoeringsorganisatie, waarna beroep bij de uitvoerende bestuursleden openstaat. Een belanghebbende die het niet eens is met het oordeel van het bestuur over de toepassing van de statuten of het pensioenreglement, kon zich in 2023 wenden tot de Ombudsman Pensioenen. Daarnaast is een gang naar de rechter mogelijk.

Het pensioenfonds is bezig om de geschillen- en klachtenregeling van het pensioenfonds aan te passen aan de zogeheten gedragslijn Goed omgaan met klachten. Deze gedragslijn is in 2022 door de Pensioenfederatie ontwikkeld om pensioenfondsen te helpen op een goede manier met klachten en klantsignalen om te gaan. In 2023 is de gedragslijn geactualiseerd. De Pensioenfederatie heeft samen met Stichting Gouden Oor een uitvraag ontwikkeld om te toetsen in hoeverre pensioenfondsen

voldoen aan de bepalingen in de gedragslijn en hoe volwassen zij zijn in het omgaan met klachten en klantsignalen. Het pensioenfonds scoort goed in de uitvraag die in 2023 voor de tweede keer is gedaan.

Hierna volgt een overzicht van in 2023 behandelde klachten naar aard van de klacht.

Aard van de klacht	Aantal behandelde klachten
Service en klantgerichtheid	10
Behandelingsduur	4
Informatieverstrekking	3
Deelnemersportaal	4
Keuzebegeleiding	-
Pensioenberekening en -betaling	5
Registratie werknemersgegevens/ datakwaliteit	-
Toepassing wet- en regelgeving; algemeen	1
Toepassing wet- en regelgeving: invaren, transitie	-
Financiële situatie	-
Duurzaamheid	-
Overig	12

Onder "Overig" vallen de behandelde klachten die niet in andere categorieën passen. Deze klachten betreffen onder andere klachten over de verhouding tussen pensioenfonds en werkgever, kosten die het pensioenfonds maakt en de wijze waarop de governance van het pensioenfonds is ingericht.

Het pensioenfonds is voortdurend bezig om de service en klantgerichtheid te monitoren en te verbeteren. Een belangrijk doel is om te leren van klachten en verbeteringen door te voeren naar aanleiding van ontvangen klachten. Zo vindt regelmatig overleg met de uitvoeringsorganisatie plaats. Hierbij worden bijvoorbeeld de gemaakte afspraken over de behandelingsduur van dossiers tegen het licht gehouden en desgewenst bijgesteld. Reacties van deelnemers worden meegenomen in de jaarlijkse evaluatie van het communicatiebeleid van het fonds en deelnemers worden regelmatig om terugkoppeling over hun gebruikerservaringen van het deelnemersportaal gevraagd. Het fonds probeert de communicatie over toepassing van wet- en regelgeving zo laagdrempelig mogelijk te houden en desgevraagd aanvullende toelichting te geven.

In 2023 zijn er geen klachten bij het bestuur van het pensioenfonds aanhangig geweest. Ook liepen er in 2023 geen klachten van voorgaande jaren. Er zijn in 2023 geen geschillen voorgelegd aan de Ombudsman Pensioenen of de burgerlijk rechter.

3.3 Samenvatting actuariële resultaten

Het pensioenfonds maakt voor de financiële opzet gebruik van actuariële veronderstellingen. De actuariële analyse geeft inzicht in de verschillen tussen de veronderstellingen en de werkelijkheid zoals die na afloop van het verslagjaar kunnen worden vastgesteld.

	2023	2022
Ontvangen premies (werkgever en werknemers)	106,5	93,3
Onttrokken aan reserves	-	-
Beschikbaar voor kosten	-7,5	-6,0
Benodigd voor pensioenopbouw	-89,3	-112,0
Premieresultaat	9,7	-24,7
Directe Beleggingsresultaten	3,6	3,7
Indirecte Beleggingsresultaten	317,6	-1.009,1
Kosten vermogensbeheer	-6,7	-6,7
Benodigde eenjaars interest	-95,2	18,8
Aanpassing technische voorziening door wijziging markttrente	-99,4	1.276,5
Resultaat op Beleggingsresultaten	119,9	283,2
Resultaat op pensioenuitvoeringskosten	0,1	-0,6
Resultaat op pensioenuitkeringen en afkopen	0,9	2,4
Resultaat op actuariële resultaten	1,2	0,6
Resultaat op waardeoverdrachten	-0,4	-
Resultaat op toeslagverlening	-80,6	-323,6
Resultaat op actuariële grondslagen/methoden	-22,2	-52,0
Totaal resultaat rekening van lasten en baten	28,6	-114,7

Hierna volgt een toelichting op de belangrijkste resultaten in 2023:

Premieresultaat

De ontvangen premies zijn gebaseerd op een vaste doorsneepremie van 36,3% van de pensioengrondslag exclusief de deelnemersbijdragecompensatie. De ontvangen premie was in het boekjaar voldoende om de inkoop van de pensioenaanspraken te financieren. Hierdoor ontstond een positief premieresultaat van EUR 9,7 miljoen.

Resultaat op beleggingsresultaten

Per saldo bedraagt het positieve resultaat op beleggingsresultaten EUR 119,9 miljoen. Het beleggingsresultaat bestaat uit de behaalde directe en indirecte beleggingsresultaten onder aftrek van de kosten vermogensbeheer. Het behaalde rendement in het boekjaar is per saldo EUR 314,5 miljoen. De eerstejaarsrente van de RTS aan het begin van het boekjaar is 3,264% (vorig boekjaar: -0,486%). Deze rente resulteert in een verlies van EUR 95,2 miljoen. De rentetermijnstructuur voor de vaststelling van de technische voorziening ultimo boekjaar is lager dan ultimo vorig boekjaar. Hierdoor zijn de technische voorziening gestegen met EUR 99,4 miljoen. De afgeleide gemiddelde rente was ultimo boekjaar 2,34% (vorig boekjaar: 2,60%).

Resultaat op toeslagverlening

De indexatie per 1 januari 2024 heeft geleid tot een verhoging van de voorziening voor toekomstige pensioenverplichtingen. In totaal is er sprake van een verlies van EUR 80,6 miljoen.

Resultaat op actuariële grondslagen en methoden

In 2023 is de kostenvoorziening verhoogd van 2,2% naar 2,5%. Dit heeft geresulteerd in een verlies van EUR 9,0 miljoen.

Op advies van de Commissie Parameters 2022 is de methode voor vaststelling van de DNB-rentetermijnstructuur per 1 januari 2023 aangepast. De voorziening is hierdoor gestegen met EUR 8,6 miljoen.

Door de wijziging van de flexibiliseringsfactoren wijzigt de reservering van bijvoorbeeld deelnemers die hun pensioen uitstellen. Per saldo resulteerde dit in een verlies van EUR 4,5 miljoen.

De Commissie Parameters 2022 heeft de verwachte inflatie gewijzigd van 2,3% naar 2,4%. Dit heeft geresulteerd in een verlies van EUR 0,1 miljoen.

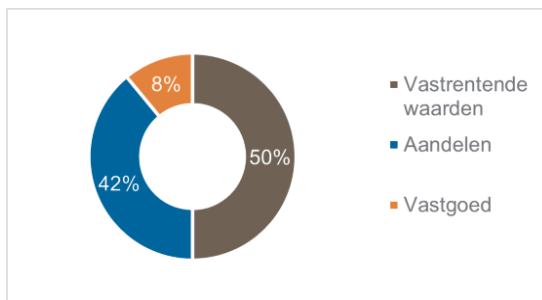
4 Beleid

4.1 Ontwikkeling beleggingsbeleid

Algemeen

Het pensioenfonds belegt het vermogen om zijn doelstellingen op lange termijn te kunnen halen. Met beleggingsrendementen kan het pensioenfonds de pensioenafspraken nakomen en de premies betaalbaar houden. Rendement heeft een positief effect op de dekkingsgraad. Wanneer de dekkingsgraad het toestaat, kan indexatie van pensioenen volgen.

Het pensioenfonds volgt gedurende het jaar de economische ontwikkelingen in de wereld en in het bijzonder de financiële markten en indicatoren. Verder blik het pensioenfonds vooruit op de belangrijkste beleggingsonderwerpen die het komende jaar op de agenda staan. Het betreft daarbij de samenhang met de ambitie om meer maatschappelijk verantwoord te beleggen. Ook voert het pensioenfonds in principe jaarlijks een ALM-light uit om na te gaan of het strategisch beleid nog aansluit bij de uitgangspunten van het pensioenfonds, de financiële positie en de economische omstandigheden. Het pensioenfonds spreidt de beleggingen over drie hoofdbeleggingscategorieën: aandelen, vastrentende waarden en vastgoed. De strategische verdeling daarvan per ultimo 2023 is te zien in onderstaande figuur. Deze categorieën zijn vervolgens weer onderverdeeld in regio's, beleggingsstijlen en subcategorieën. Hierbij gaat het bijvoorbeeld om Amerikaanse en Europese aandelen en om staats- en bedrijfsobligaties. Bij het beleggingsbeleid houdt het pensioenfonds rekening met onder andere het valutarisico, het renterisico en het vastgoed- en aandelenrisico (zie hoofdstuk 7 over Risicomanagement).

Figuur: strategische mix hoofdcategorieën 2023

Strategisch beleid: beleggingsbeginselen

Voor zijn beleggingen hanteert het pensioenfonds de volgende beleggingsbeginselen (investment beliefs):

Algemene uitgangspunten

1. Het pensioenfonds belegt om de doelen voor de deelnemer te behalen: een waardevast pensioen.
2. Het nemen van beleggingsrisico is daarvoor nodig, maar is geen doel op zich. Als het pensioenfonds dichterbij de doelstelling is, kan minder risico worden genomen.

Uitgangspunten over beleggingen

1. De verdeling over de verschillende beleggingscategorieën bepaalt voor het grootste deel het rendement.
2. Het behalen van bovengemiddeld rendement in financiële markten door actief beheer is op langere termijn zeer moeilijk.
3. Bij de keuze van beleggingen zijn kosten belangrijk, maar niet leidend. De verwachte verbetering van de risico-rendementverhouding is doorslaggevend.
4. Risicomanagement is essentieel onderdeel van het beleggingsproces: risico en rendement kunnen niet los van elkaar worden gezien.

Uitgangspunten over governance

1. Elke beleggingskeuze is voor het bestuur begrijpelijk, beheersbaar en uitlegbaar.

2. Het bestuur kan met de beleggingen een positieve maatschappelijke bijdrage leveren zonder dat dat ten koste gaat van de verhouding tussen risico en rendement in de beleggingsportefeuille.

Beleggingsrendementen

Het pensioenfonds behaalde in 2023 een totaalrendement van 9,0%^[1]. Dit was inclusief het resultaat op derivaten ter afdekking van risico's. Door de dalende inflatie en de daarmee samenhangende rentedalingen zijn de koersen van aandelen en vastrentende waarden in 2023 sterk gestegen. In 2023 presteerde de beleggingsportefeuille van het pensioenfonds iets minder dan de benchmark (-0,5%).

De volgende tabel geeft een overzicht van de rendementen in 2023 en 2022.

^[1] Het genoemde rendement is het nettorendement na aftrek van beheer- en transactiekosten, zie hoofdstuk 6 Kosten.

	Pensioenfonds 2023	Benchmark 2023	Pensioenfonds 2022	Benchmark 2022
Vastrentende waarden	7,8%	7,8%	-23,1%	-23,4%
Aandelen	13,0%	11,5%	-10,1%	-10,6%
Vastgoed	-5,7%	-5,6%	-6,6%	-7,1%
Totaal	9,0%	9,5%	-22,0%	-22,4%

Tabel: totaalrendementen 2023 en 2022 in % (afgerond)

Het rendement van de beleggingen is een nettorendement, na aftrek van kosten. Om een hoger nettorendement te behalen dan de benchmark moet de externe vermogensbeheerder dus in eerste instantie altijd de kosten goed maken. Binnen aandelen presteerden, net zoals in 2022, met name wereldwijd small cap en opkomende markten fors beter dan de benchmark dankzij de actieve invulling. Binnen vastrentende waarden werd per saldo in lijn met de benchmark gepresteerd.

De volgende tabel geeft de waarde en de feitelijke verdeling van de beleggingen weer per categorie. De wegingen per beleggingscategorie in de feitelijke portefeuille wijken gedurende het jaar iets af van de strategische mix als gevolg van ontwikkelingen van de markten en valuta's.

	EUR 2023	Percentage 2023	EUR 2022	Percentage 2022
Vastrentende waarden	2.244	57,6%	1.879	53,0%
Aandelen	1.487	38,2%	1.468	41,4%
Vastgoed	385	9,9%	440	12,4%
Derivaten	-221	-5,7%	-241	-6,8%
Totaal belegd	3.895	100,0%	3.548	100,0%

Tabel: beleggingsportefeuille naar categorieën per ultimo 2023 (bedragen in miljoenen euro's)

Beleggingsonderwerpen in 2023

Het bestuur van het pensioenfonds heeft in 2023 diverse beleggingsonderwerpen behandeld. Ook hebben er diverse wijzigingen in de portefeuille plaatsgevonden. Zo heeft het bestuur in 2023:

- opvolging gegeven aan de uitkomsten van de in december 2022 afgeronde ALM-light studie en op basis hiervan de strategische gewichten herbevestigd en de renteafdekking verhoogd;
- de implementatie afgerond van een integrale LDI-portefeuille die beheert wordt door Cardano (het beheer hiervan ligt niet meer bij Blue Sky Group) waarin swaps, staatsobligaties, staatsgerelateerde obligaties en liquiditeitsfondsen zijn samengevoegd met als doel om het rendement op de verplichtingen te volgen;
- besloten de inrichting van de liquide aandelenportefeuille te wijzigen;
- het ESG-beleid (maatschappelijk verantwoord beleggen) verder uitgewerkt: het uitsluitingenbeleid is aangescherpt, engagement is geïmplementeerd, een MVB-jaarverslag is opgesteld en duurzame obligaties zijn toegevoegd aan de integrale LDI-portefeuille.

Hierna worden deze onderwerpen nader toegelicht.

ALM-light studie

In 2020 heeft het pensioenfonds besloten in principe jaarlijks een ALM-light studie uit te voeren. Dat is voor het laatst in het vierde kwartaal van 2022 gebeurd met behulp van Ortec Finance. De strategische gewichten (39% in aandelen, 50% in vastrentende waarden en 11% in vastgoed) zijn herbevestigd in de ALM-light studie van eind 2022. Wel is in het eerste kwartaal van 2023 de renteafdekking, conform beleid, verhoogd van 49% naar 66% van de verplichtingen. Bij de implementatie is rekening gehouden met de Wet toekomst pensioen (Wtp): het risico voor veranderende korte rentes is meer afgedekt dan de afdekking van de gevoeligheid voor bewegingen in lange rentes. Later in 2023 is dit percentage, als gevolg van regulier portefeuillebeheer, verder verhoogd richting het strategisch normpercentage van 70%.

Beheer renteafdekkingsportefeuille

In het begin van het tweede kwartaal van 2023 is de implementatie van de integrale LDI-portefeuille afgerond. Sinds dat moment worden de staatsobligaties en renteswaps van het pensioenfonds beheerd in dezelfde portefeuille. Deze portefeuille heeft als doelstelling om het rente-effect bij de verplichtingen te volgen. Binnen het beheer van de portefeuille is het door de nieuwe structuur en bijbehorende beleggingsrichtlijnen mogelijk om te beleggen in staatsgerelateerde obligaties en moet een minimum deel van de portefeuille belegd zijn in duurzame obligaties.

Inrichting liquide aandelenportefeuille

In 2023 is besloten dat binnen liquide aandelen 60% belegd zal worden in aandelen ontwikkelde markten (large en mid cap), 20% in aandelen minimum volatiliteit en 20% in aandelen opkomende markten. Dit betekent dat er niet meer belegd zal worden in aandelen van kleine bedrijven. De verkoop van de aandelen in kleine bedrijven is eind 2023 geëffectueerd. De portefeuilles aandelen minimum volatiliteit en aandelen opkomende markten zullen een duurzaam karakter krijgen.

ESG-beleid

Bij de uitvoering van zijn missie heeft het pensioenfonds de ambitie om een positieve bijdrage te leveren aan een leefbare samenleving voor zowel huidige als toekomstige generaties. Deze ambitie is verwoord in de volgende strategische doelstelling van het pensioenfonds:

We willen bijdragen aan een leefbare wereld voor nu en in de toekomst. Daarom zullen wij het pensioenkapitaal, daar waar het financieel verantwoord is, zo veel mogelijk inzetten voor een leefbare wereld. Dit betekent dat bij de vormgeving en uitvoering van het beleggingsbeleid bewust zal worden ingezet op het leveren van een positieve bijdrage voor mens, milieu en samenleving. Ook bij de keuze voor leveranciers van het pensioenfonds zullen duurzaamheidscriteria een belangrijke rol gaan spelen. Wij vinden het belangrijk onze deelnemers te informeren over onze initiatieven zodat zij zich herkennen in onze koers.

Een belangrijke randvoorwaarde bij het nastreven van de ambitie op het gebied van maatschappelijk verantwoord beleggen is dat de verhouding tussen het verwachte rendement en het risico van de beleggingsportefeuille niet verslechtert. Het pensioenfonds heeft de overtuiging dat de markt voldoende mogelijkheden biedt om de beleggingsportefeuille te verbeteren op maatschappelijk gebied zonder dat dat ten koste gaat van het financiële aspect. Deze overtuiging is vastgelegd in ons investment belief op het gebied van duurzaam beleggen:

“Wij kunnen met onze beleggingen een positieve maatschappelijke bijdrage leveren zonder dat dat ten koste gaat van de verhouding tussen rendement en risico in de beleggingsportefeuille”.

In 2023 waren dit de belangrijkste activiteiten van het pensioenfonds op het gebied van maatschappelijk verantwoord beleggen:

- Het aanscherpen van het uitsluitingenbeleid. Daarbij worden beleggingen uitgesloten in staatsleningen van overheden, die herhaaldelijk en in ernstige mate verantwoordelijk zijn voor (het toelaten van) schendingen van mensenrechten (inclusief arbeidsrechten), aantasting van het milieu en/of corruptieve handelingen. Dit wordt ingevuld door overheden uit te sluiten die gesanctioneerd zijn door de VN en/of EU. Het uitsluiten betreft leningen van centrale én lokale overheden. Daarnaast worden beleggingen uitgesloten in aandelen van ondernemingen, waarvan de eerder genoemde overheden meerderheidsaandeelhouder zijn.
- Er is een daarin gespecialiseerde partij aangesteld om de dialoog aan te gaan met bedrijven waar een (potentiële) negatieve impact op milieu, maatschappij en/of goed bestuur is geïdentificeerd.
- De ambitie is vastgelegd om binnen de renteafdeckingsportefeuille voor 15% te gaan beleggen in duurzame obligaties.
- Het jaar 2023 is gebruikt om verdere stappen te ondernemen op het gebied van duurzaamheid, waardoor wij voldoen aan de vereisten zoals die gelden voor classificatie als een artikel 8 pensioenregeling onder de SFDR. Daarom is de pensioenregeling nu geclassificeerd als een artikel 8 pensioenregeling onder de SFDR.
- Het pensioenfonds heeft in 2023 vanuit de strategische doelstelling concrete ambitieniveaus vastgesteld voor verschillende MVB-doelstellingen.
- Het pensioenfonds heeft voor het eerst een MVB-jaarverslag opgesteld en deze op de website gepubliceerd.
- De beleggingen in duurzame obligaties zijn als onderdeel van de implementatie van de integrale LDI-portefeuille uitgebreid naar circa 1,7% van het belegd vermogen.

Leidende principes

Het pensioenfonds hanteert de Global Compact van de Verenigde Naties als uitgangspunt voor het ESG-beleid. De VN Global Compact bestaat uit tien breed geaccepteerde principes gebaseerd op internationale verdragen, zoals de verklaring van de rechten van de mens, en op de International Labour Organisation (ILO). De VN Global Compact verlangt van bedrijven dat zij de principes op gebied van mensenrechten, arbeidsomstandigheden, milieu en anticorruptie omarmen, ondersteunen en uitvoeren.

Daarnaast onderschrijft het pensioenfonds het IMVB-convenant ('Internationaal Maatschappelijk Verantwoord Beleggen'). In het verlengde daarvan hanteert het pensioenfonds ook de OESO-richtlijnen voor multinationale ondernemingen en de UN Guiding Principles, waarvan het IMVB-convenant een uitwerking vormt. In lijn met het IMVB-convenant onderschrijft het pensioenfonds maatschappelijke waardecreatie op de lange termijn als leidend principe. Het IMVB-convenant is een gezamenlijk initiatief van de overheid, pensioenfondsen, vakbonden en niet-gouvernementele organisaties om door middel van samenwerking beleggingen evenwichtiger te maken voor maatschappelijke ontwikkelingen.

Daarnaast hanteert het pensioenfonds de volgende standaarden, principes en guidelines:

- UN Principles for Responsible Investment (PRI)
- International Corporate Governance Network (ICGN)
- Global Stewardship Principles en Global Governance Principles
- Lokale best-practices richtlijnen en codes, zoals de Nederlandse Stewardship Code
- Impact op UN Sustainable Development Goals (SDG's) wordt waar mogelijk meegewogen.

Thema's

Het pensioenfonds hecht extra belang aan de volgende thema's, met daaraan gekoppeld Sustainable Development Goals (SDG's):

1. Klimaatverandering
  - SDG 7: Betaalbare en duurzame energie
  - SDG 13: Klimaatactie
2. Economie, productie en consumptie
  - SDG 8: Waardig werk en economische groei
  - SDG 12: Verantwoorde consumptie en productie

Deze thema's en SDG's zijn mede geselecteerd op basis van het in 2019 uitgevoerde deelnemersonderzoek.

Uitsluitingen

Het pensioenfonds sloot per 31 december 2023 in totaal 235 bedrijven uit van beleggingen. De lijst met uitgesloten bedrijven en landen staat op de website van het pensioenfonds. Van uitgesloten bedrijven houdt het pensioenfonds geen aandelen of bedrijfsobligaties in de portefeuille. Hiervoor had het pensioenfonds verscheidene redenen:

- 121 bedrijven werden uitgesloten wegens betrokkenheid bij controversiële wapens. Het pensioenfonds sluit dergelijke bedrijven uit, met uitzondering van bedrijven die betrokken zijn bij kernwapens als zij gevestigd zijn in een land waar die betrokkenheid is toegestaan conform het non-proliferatieverdrag.
- 75 bedrijven werden uitgesloten omdat ze de principes van de UN Global Compact schenden. UN Global Compact omvat mensenrechten, arbeidsrechten, het milieu-voorzorgsprincipe en anti-corruptie. Bedrijven die één of meer van de principes met voeten treden, worden door het pensioenfonds uitgesloten.
- Het pensioenfonds sluit 39 bedrijven uit - vooral tabaksfabrikanten - die betrokken zijn bij de productie en/of handel van producten die bij bedoeld gebruik leiden tot overlijden of persoonlijke schade.

Tot slot kiest het pensioenfonds ervoor om in zeventien overheden niet te beleggen. Hiervoor hanteert het pensioenfonds EU- en VN-sancties als criterium. Uitsluitingen gelden automatisch ook voor bijbehorende lagere overheden. Bedrijven die actief zijn in gebieden van uitgesloten overheden worden niet uitgesloten door het pensioenfonds, met uitzondering van bedrijven waarin de overheid een aanmerkelijk belang heeft.

Uitsluitingsgronden en aantallen

Aantal uitsluitingen

Bedrijven - totaal aantal uitsluitingen	235
Bedrijven - uitsluitingen o.b.v. controversiële wapens	121
Bedrijven - uitsluitingen o.b.v. UN Global Compact	75
Bedrijven - uitsluitingen o.b.v. schadelijke producten (m.n. tabak)	39
Overheden - totaal aantal uitsluitingen	17

Tabel: uitsluitingsgronden en aantallen

Betrokken aandeelhouderschap

Het pensioenfonds is direct of indirect aandeelhouder van circa 3.500 bedrijven wereldwijd. Als mede-eigenaar heeft het pensioenfonds invloed op het handelen van deze bedrijven. Het pensioenfonds geeft invulling aan betrokken aandeelhouderschap door:

- te stemmen op aandeelhoudersvergaderingen;
- transparant te zijn over beleggingen en betrokkenheidsactiviteiten;

- toe te treden tot samenwerkingsverbanden zoals de PRI en het IMVB-convenant.

De leidende principes en thema's en vooral ook de eigen visie en ambitie op ESG-beleid vormen de basis voor samenwerkingsverbanden en het stembeleid. Meer informatie hierover is te vinden op de website van het pensioenfonds.

Het pensioenfonds voert de hiervoor genoemde activiteiten niet uit met betrekking tot Air-France-KLM S.A. en dochterondernemingen, om de schijn van belangenverstrengeling te voorkomen.

Stemmen

In 2023 heeft het pensioenfonds veelvuldig gebruik gemaakt van het stemrecht op aandeelhoudersvergaderingen via de beleggingspools van de vermogensbeheerder. In totaal stemde het pensioenfonds op 3.109 vergaderingen over 37.051 voorstellen. Hierbij stelt het pensioenfonds zich op als een positief-kritische, betrokken aandeelhouder. In 32% van de gevallen stemde het pensioenfonds tegen het advies van het management van het betreffende bedrijf op een voorstel. Dit waren meestal voorstellen over het benoemen van leden voor de raad van bestuur, excessieve beloningen en audit en rapportage. Het fonds steunde 68% van de voorstellen van het management van de ondernemingen. 2.195 voorstellen gingen over aandeelhoudersrechten en 353 voorstellen waren gerelateerd aan duurzaamheid. In de volgende tabel staat een samenvatting van het stemgedrag.

	2023
Aantal aandeelhoudersvergaderingen	3.109
Aantal agendapunten	37.051
Agendapunten waar voor het advies van het management gestemd is	24.401
Agendapunten waar tegen het advies van het management gestemd is	12.650
Onderwerpen waar het meest tegen het advies van het management is gestemd	het benoemen van leden voor de raad van bestuur, excessieve beloningen en audit en rapportage
Agendapunten gerelateerd aan aandeelhoudersrechten	2.195
Agendapunten gerelateerd aan duurzaamheid	353

Meer informatie over stemmen, inclusief stemrapportages op kwartaalbasis, is te vinden op de website van het pensioenfonds.

Positieve impact

Impact beleggingen financieren nieuwe initiatieven die concreet bijdragen aan oplossingen voor duurzaamheidsvraagstukken. Voorbeelden van impact beleggingen die aan deze criteria voldoen, zijn groene staats- en bedrijfsobligaties en beleggingen in duurzame energie. Groene obligaties zijn obligaties die de transitie naar duurzame energie financieren, bijvoorbeeld investeringen in groene energie of openbaar vervoer. Daarnaast worden obligaties uitgegeven om sociale doelen te verwezenlijken, zoals sociale huisvesting.

Het pensioenfonds belegt om dergelijke staatsobligaties als vorm van impact beleggen. De ambitie van het pensioenfonds is om 15% van de obligatiewaarde in het LDI-mandaat te beleggen in duurzame obligaties. In 2023 is een aanzienlijke stap gezet in het realiseren van deze ambitie.

4.2 Financieel beleid

Algemeen

Het financieel beleid richt zich op de hoogte van de vastgestelde premie, de (inhaal)indexatie, de solvabiliteit en de berekening van de dekkingsgraad.

Premiebeleid

De vaste premie voor de CDC-regeling is vastgesteld op 36,3%. Deze premie wordt geheven over de pensioengrondslag exclusief de deelnemersbijdragecompensatie. Onderdeel van de vaste premie van 36,3% zijn een opslag voor administratiekosten (afhankelijk van de werkelijke uitvoeringskosten) en een opslag voor premievrijstelling bij arbeidsongeschiktheid en arbeidsongeschiktheidspensioen (1,2% van de pensioengrondslagsom exclusief DBC).

Het pensioenfonds verhoogt de vaste pensioenpremie met de vrijwillige deelnemersbijdragen voor:

- het facultatief partnerpensioen (1,6% van de premiegrondslag, niveau 2023);
- de Netto Aanvullende Pensioenregeling (NAP);
- de verzekering van het Anw-hiaat (EUR 23,90 per maand, niveau 2023).

Feitelijke en (gedempte) kostendekkende premie

Het pensioenfonds stelt jaarlijks de kostendekkende premie vast. Het pensioenfonds dempt daarbij de jaarlijkse schommelingen van de kostendekkende premie, die optreden door fluctuerende markttrentes. De demping vindt plaats op basis van het verwachte portefeuillerendement en de voorwaardelijke toekomstige indexatie. Voor de berekening van de voorwaardelijke toekomstige indexatie wordt uitgegaan van:

- een indexatie van actieven op basis van looninflatie tot de pensioendatum en op basis van prijsinflatie na de pensioendatum;
- een indexatie van gewezen deelnemers en pensioengerechtigden op basis van prijsinflatie.

Daarbij maakt het pensioenfonds gebruik van de wettelijk minimale verwachtingswaarden voor loon- en prijsinflatie.

Naast de gedempte kostendekkende premie berekent het pensioenfonds de kostendekkende premie aan de hand van de markttrente aan het begin van het boekjaar.

De uitsplitsing van de kostendekkende en gedempte premie is als volgt:

Bedragen in miljoenen euro's	Kostendekkende premie	Gedempte premie
Pensioenopbouw	64,3	46,6
Individuele salarisontwikkeling	22,0	15,8
Risicopremies overlijden en invaliditeit	4,9	4,6
Opslag voor pensioenuitvoeringskosten (inclusief excassokosten)	5,5	5,5
Solvabiliteitsopslag	20,6	15,1
Voorwaardelijke toekomstige indexatie	-	25,9
Totaal	117,3	113,5

De premie is in februari 2023 getoetst. Op dat moment was de verwachting dat de feitelijke premie (de door de werkgever betaalde premie) EUR 5,6 miljoen lager zou zijn dan de gedempte premie (de premie die het pensioenfonds minimaal moet ontvangen). Om het tekort aan te vullen, is na overleg met sociale

partners een bedrag van EUR 0,2 miljoen onttrokken aan de reserve toekomstige premiekortingen en het restant van EUR 5,4 miljoen is onttrokken aan de premiereserve.

Door ontwikkelingen in het boekjaar is de feitelijke premie ondanks de extra stortingen alsnog lager dan de gedempte premie. Dit wordt veroorzaakt door de hogere pensioenuitvoeringskosten (+ EUR 1,3 miljoen) en de ontwikkeling van het deelnemersbestand in 2023 (+ EUR 0,3 miljoen).

De volgende tabel geeft de berekening van de feitelijke premie weer.

Bedragen in miljoenen euro's	Feitelijk
Reguliere pensioenpremie basisregeling	84,5
Pensioenpremie voor NAP	8,0
Risicopremies overlijden en invaliditeit	6,2
Opslag voor pensioenuitvoeringskosten (inclusief excassokosten)	7,8
Totaal	106,5

Naast de toets om vast te stellen of de premie kostendekkend is, voert het pensioenfonds een extra toets uit om te bepalen of het opbouwpercentage van de pensioenregelingen verlaagd zou moeten worden. Voor deze toets wordt de feitelijke premie vergeleken met een toetspremie. Deze toetspremie is het maximum van:

- de gedempte premie;
- een kostendekkende premie berekend op basis van een rekenrente van 3,2% en een solvabiliteitsopslag van 21,3%.

Als in enig jaar de feitelijke premie lager is dan de toetspremie, kan het pensioenfonds de opbouw van de deelnemers verlagen. Door de extra bijdragen uit de reserves was dit in 2023 niet aan de orde.

Het bestuur heeft in het najaar van 2023 besloten om gebruik te maken van de wetgeving die het mogelijk maakte de rente voor de berekening van de gedempte kostendekkende premie opnieuw vast te klikken. De rente is per 30 september 2023 vastgezet voor een periode van 5 jaar. Dit besluit heeft effect op de gedempte premie vanaf boekjaar 2024.

Indexatiebeleid

Het pensioenfonds kent een voorwaardelijk indexatiebeleid. Dit beleid sluit aan bij de wettelijke eisen voor toekomstbestendig indexeren. Het pensioenfonds streeft ernaar:

- de opgebouwde pensioenaanspraken van deelnemers jaarlijks aan te passen aan de ontwikkeling van de algemene loonronden bij KLM;
- de ingegane pensioenen en de premievrije pensioenaanspraken jaarlijks aan te passen aan de ontwikkeling van de niet-afgeleide consumentenprijsindex.

Het voorwaardelijke karakter van de indexatie betekent dat er geen recht op indexatie bestaat en dat het niet zeker is of en hoeveel indexatie er in de toekomst wordt toegekend. Het bestuur beoordeelt jaarlijks of het pensioenfonds de opgebouwde pensioenaanspraken van deelnemers, de premievrije pensioenaanspraken van actieve en gewezen deelnemers en de ingegane pensioenen kan verhogen. Dit gebeurt op basis van de financiële positie van het pensioenfonds. Bij deze besluitvorming gaat het pensioenfonds uit van de beleidsdekkingsgraad van het pensioenfonds per 30 november van het voorafgaande jaar. Bij een beleidsdekkingsgraad van 110% of lager is indexatie wettelijk niet toegestaan. Bij een beleidsdekkingsgraad boven 110% zal het pensioenfonds in beginsel de pensioenaanspraken en ingegane pensioenen (gedeeltelijk) indexeren. Het pensioenfonds stelt de indexatie dan zo vast dat het de indexatie naar verwachting in de toekomst kan continueren.

Per 30 november 2023 was de beleidsdekkingsgraad van het pensioenfonds 125,4%. Op basis van het reguliere indexatiebeleid was er ruimte om de pensioenaanspraken en -uitkeringen per 1 januari 2023 met 50,38% van de maatstaf te indexeren. Voor gewezen deelnemers en pensioengerechtigden bedroeg de maatstaf -0,4%. Conform de wettelijke bepalingen is de gehanteerde maatstaf op nul gezet.

Het bestuur heeft besloten om per 1 januari 2024 de volgende indexatie toe te kennen:

Indexatie per 1 januari 2024

	Maatstaf		Mate van toekenning	Indexatie
Actieven	KLM Loonronde	10,28%	50,38%	5,17%
Gewezen deelnemers en pensioengerechtigden	CPI Niet-afgeleid	-0,40%	0,00%	0,00%

Inhaalindexatie

Het pensioenfonds kan een achterstand in de indexatie onder voorwaarden inhalen. Voorwaarden zijn dat de beleidsdekkingsgraad hoger is dan de actuele dekkingsgraad van het vereist vermogen en dat het pensioenfonds de indexatie ook voor de toekomst kan toekennen, de zogeheten TBI-grens (op 30 november 2023 was dit 145,2%). Jaarlijks mag een pensioenfonds maximaal een vijfde van het vermogen boven deze grenzen beschikbaar stellen voor inhaalindexatie. De inhaalindexatie geldt voor alle opgebouwde en premievrije aanspraken en voor alle ingegane pensioenen. Gelet op de voorwaarden heeft het pensioenfonds in 2022 geen inhaalindexatie toegekend.

Het pensioenfonds kent indexatieachterstanden. De volgende tabel geeft een overzicht van de beoogde, de feitelijk toegekende en de cumulatieve achterstand van de indexatie.

	Actieve deelnemers			Premievrije en gepensioneerde deelnemerspensioneerde		
	Beoogde loonindex	Feitelijk toegekende loonindex	Cumulatieve achterstand loonindex	Beoogde prijsindex	Feitelijk toegekende prijsindex	Cumulatieve achterstand prijsindex
1-1-2012	3,03%	0,00%	3,03%	2,30%	0,00%	2,30%
1-1-2013	0,00%	0,00%	3,03%	2,00%	0,00%	4,35%
1-1-2014	0,00%	0,00%	3,03%	0,90%	0,43%	4,84%
1-1-2015	0,00%	0,11%	2,92%	0,70%	0,68%	4,86%
1-1-2016	0,00%	0,00%	2,92%	0,40%	0,00%	5,28%
1-1-2017	0,00%	0,00%	2,92%	0,40%	0,00%	5,70%
1-1-2018	1,50%	0,34%	4,11%	1,30%	0,30%	6,75%
1-1-2019	1,50%	0,62%	5,02%	2,10%	0,87%	8,05%
1-1-2020	3,02%	0,00%	8,19%	2,70%	0,00%	10,97%
1-1-2021	0,00%	0,00%	8,19%	1,20%	0,00%	12,30%
1-1-2022	0,00%	0,00%	8,19%	3,40%	3,40%	12,30%
1-1-2023	9,31%	5,63%	11,96%	14,30%	8,65%	18,14%
1-1-2024	10,28%	5,17%	17,40%	-0,40%	0,00%	17,67%

Solvabiliteitstoets

Met de solvabiliteitstoets bepaalt het pensioenfonds of het voldoende eigen vermogen heeft om alle beleggingsrisico's in een slecht weer scenario te kunnen opvangen. De maatstaf is: er moet voldoende

vermogen aanwezig zijn om ervoor te zorgen dat de kans dat de nominale dekkingsgraad binnen één jaar daalt tot onder 100%, niet groter is dan 2,5%. Voor het vaststellen van het vereist vermogen en de hieruit af te leiden vereiste dekkingsgraad gebruikt het pensioenfonds de standaardtoets. Uit deze toets bleek dat de vereiste solvabiliteit eind 2023, op basis van de strategische beleggingsportefeuille, EUR 744,1 miljoen zou moeten zijn. Het feitelijke eigen vermogen van het pensioenfonds was op dat moment EUR 675,4 miljoen. Er was onvoldoende vermogen om alle beleggingsrisico's in een slecht weer scenario op te vangen.

4.3 Communicatiebeleid

Het pensioenfonds heeft in 2023 verder gewerkt aan het pensioenbewust maken van de deelnemers en het versterken van hun vertrouwen in het pensioenfonds. De nadruk lag opnieuw op het activeren van deelnemers om zelf met hun pensioen aan de slag te gaan en de regie hierover te pakken. Het communicatiebeleid heeft vijf kernwaarden: dichtbij, persoonlijk, innovatief, (kosten)efficiënt en een hoge mate van deelnemerstevredenheid. Deze waarden zijn stuk voor stuk tot uiting gekomen in diverse middelen, gemaakt met en voor deelnemers. In 2023 zijn opnieuw workshops georganiseerd waaronder 'Maak uw persoonlijke pensioenplaatje'. In 2023 is deze workshop ook speciaal voor starters georganiseerd, om jongeren meer te betrekken. Daarnaast vonden ook de Pensioen In Zicht dagen opnieuw plaats. Het pensioenfonds merkte dat deelnemers vooral vragen hebben over de Wet toekomst pensioenen. Dit onderwerp kreeg dan ook extra aandacht tijdens de bijeenkomsten.

Dat de Wet toekomst pensioenen een belangrijk thema is, kwam op meerdere fronten tot uiting. Zo heeft het fonds samen met zijn ambassadeurs (het Pensioen Inspiratie Team, kortweg PIT) een video opgenomen die ingaat op de meest gestelde vragen. Deze video ging gepaard met een social media campagne. Ook het magazine Focus besteedde aandacht aan de nieuwe wet. Het hoogtepunt van 2023 was het Cabine Pensioenplein. Het thema was 'Onderweg naar uw nieuwe pensioen'. In verschillende workshops werd ingezoomd op de Wet toekomst pensioenen en de mogelijke gevolgen voor deelnemers. Normaal gesproken wordt het Cabine Pensioenplein verdeeld over drie dagen; voor deze editie werden vier dagen ingeruimd, waarop circa 500 actieve en gepensioneerde deelnemers het kantoor van Blue Sky Group bezochten. Het pensioenfonds heeft hierover veel lovende reacties ontvangen.

In het verslagjaar hebben ook de PIT-ers zich opnieuw ingezet voor het pensioenfonds, bijvoorbeeld door het maken van video's en blogs. Ook zijn er interviews afgenomen met een aantal PIT-ers en leveren zij een belangrijke bijdrage op social media. Het aantal volgers op Facebook en Instagram blijft toenemen. De PIT-ers zijn de ambassadeurs van het pensioenfonds, maar behoren als deelnemers zelf ook tot de doelgroep. Hun inzet draagt in hoge mate bij aan het communitygevoel. Dat bepaalt hun hoge waarde voor het fonds. Pensioenfonds en PIT-ers zoeken samen naar interessante invalshoeken om pensioen onder de aandacht te brengen. Op deze manier kan het fonds beter inspelen op de belevingswereld van de deelnemer. Goed voorbeeld is de campagne 'de maand van de liefde' en de campagne 'doe de pensioencheck'. Ook was het pensioenfonds weer aanwezig op het Bemanningencentrum op Schiphol. Door ook fysiek dichtbij te zijn, spant het pensioenfonds zich in om het vertrouwen blijvend te versterken.

5 Governance

5.1 Inrichting van de governance

Algemeen

Het pensioenfonds voert de door de arbeidsvoorwaardelijke partijen overeengekomen pensioenafspraken uit, na toetsing op uitvoerbaarheid, uitlegbaarheid, evenwichtige belangenafweging en wettelijke eisen. Het bestuur is verantwoordelijk voor het prudent beleggen van de pensioengelden, het voeren van een solide financieel beleid, een juiste administratieve uitvoering van de pensioenregeling en de communicatie met belanghebbenden.

Daarnaast bepaalt het bestuur de strategie van het pensioenfonds en het te voeren beleid en houdt het toezicht op de uitvoering door uitbestedingspartijen. Risicomanagement is een essentieel onderdeel van de bestuursfunctie. Het bestuur legt verantwoording af aan belanghebbenden via het verantwoordingsorgaan en het jaarverslag. Verder communiceert het bestuur periodiek over de financiële positie van het pensioenfonds, het gevoerde beleid en de resultaten van dat beleid.

De werkzaamheden van het bestuur vinden voor een belangrijk deel plaats in de voorbereiding op en tijdens de eigen vergaderingen. De uitvoerende bestuursleden richten zich op de aandachtsgebieden balans- en vermogensbeheer, finance, risk en IT en pensioen, communicatie en governance.

Het bestuur dient een aantal bestuursbesluiten vooraf voor advies voor te leggen aan het verantwoordingsorgaan. Het gaat onder meer om het vaststellen en wijzigen van het communicatiebeleid, het beloningsbeleid en de klachten- en geschillenregeling van het pensioenfonds. Verder geeft het verantwoordingsorgaan na afloop van het jaar een oordeel over het in het jaar gevoerde beleid. Hiervoor vinden er gedurende het jaar gezamenlijke vergaderingen van bestuur en verantwoordingsorgaan plaats of licht een bestuursdelegatie onderwerpen toe in vergaderingen van het verantwoordingsorgaan. Ook leggen de niet-uitvoerende bestuursleden verantwoording af aan het verantwoordingsorgaan over de uitoefening van de intern toezichtfunctie. Het oordeel van het verantwoordingsorgaan is opgenomen in hoofdstuk 11 van dit bestuursverslag.

Evenwichtige belangenafweging

Uitgangspunt bij de beleidsbepaling door het bestuur is de evenwichtige afweging van de belangen van de bij het pensioenfonds betrokken partijen. Het bestuur houdt de belangen van alle groepen bij elk belangrijk besluit in gelijke mate in het oog. Evenwichtige belangenafweging wordt in principe altijd kwalitatief en zo nodig kwantitatief uitgewerkt. Besluiten van het bestuur mogen de belangen van bepaalde groepen betrokkenen niet onevenredig schaden. Ook weegt het bestuur intergenerationele gevolgen mee bij besluitvorming.

Een voorbeeld van een besluit, waarbij het bestuur in 2023 de belangen evenwichtig heeft afgewogen, is het besluit over toekennen van indexatie per 1 januari 2024. Het bestuur heeft bij de besluitvorming, waarbij naast het reguliere indexatiebeleid van het fonds verschillende alternatieven zijn overwogen, de belangen van de verschillende groepen deelnemers in gelijke mate in het oog gehouden. Daarnaast is onder meer gekeken naar de wettelijke ruimte die voor extra indexatie is geboden, het streven naar een waardevast pensioen en de bestaande financiële positie van het fonds, en de impact van besluitvorming hierop.

Belangrijke beslisdocumenten zijn toegankelijk voor het verantwoordingsorgaan van het pensioenfonds en vormen de basis voor het oordeel van het intern toezicht en het verantwoordingsorgaan.

Wijzigingen in het bestuur en het verantwoordingsorgaan

Onafhankelijk voorzitter en niet-uitvoerend bestuurslid Paul Loven had het bestuur in september 2022 al geïnformeerd over zijn voornemen om zijn functie bij het pensioenfonds in 2023 neer te leggen. Na afronding van de werving- en selectieprocedure voor een opvolger is Paul Loven per 1 juli 2023 terugtreden uit het bestuur. Hij is per deze datum opgevolgd door Arnout Korteweg.

Het pensioenfonds is veel dank verschuldigd aan Paul Loven voor zijn jarenlange betrokkenheid en grote inzet.

5.2 Geschiktheid

Op grond van de wet moet een bestuur geschikt zijn voor de 'uitoefening van het bedrijf van pensioenfonds'. Op basis daarvan moeten de individuele bestuurders voldoende kennis hebben, over de juiste vaardigheden en competenties beschikken en blijf geven van professioneel gedrag. Het pensioenfonds heeft zelf invulling gegeven aan het geschiktheidsvereiste. Voorafgaande aan hun benoeming toetst DNB bestuursleden hierop. De verschillende functieprofielen van de niet-uitvoerende bestuursleden, de uitvoerende bestuursleden en de onafhankelijk voorzitter, tevens niet-uitvoerend bestuurslid, bevatten de vereiste kennis en ervaring en de noodzakelijke competenties.

Als onderdeel van het opvolgingsbeleid biedt het bestuur potentiële bestuurskandidaten als houder van een opleidingsplaats de mogelijkheid om scholing te volgen en ervaring op te doen.

Bestuurlijke zelfevaluatie

Onder begeleiding van een onafhankelijke, externe partij heeft het bestuur van het pensioenfonds eind 2023 zijn eigen functioneren geëvalueerd. Op basis van observaties en aanbevelingen van de bestuursleden kwamen onder meer aan de orde: de sfeer en samenwerking, de vergaderorde en vergaderfrequentie, de rolinvulling, de kwaliteit van de besluitvorming en het functioneren van het bestuur als geheel. De bestuurlijke zelfevaluatie kreeg in januari 2024 een vervolg met het nader uitdiepen van de rolinvulling.

5.3 Uitvoering en uitbesteding

Het pensioenfonds streeft naar hoogwaardige dienstverlening aan de belanghebbenden en optimale ondersteuning van het bestuur. Voor een hoge kwaliteit van pensioen- en vermogensbeheer zijn professionele organisaties nodig. Deze moeten beschikken over de benodigde deskundigheid en een passende infrastructuur om de activiteiten van het pensioenfonds adequaat en tegen aanvaardbare kosten uit te voeren en het bestuur te ondersteunen.

Het pensioenfonds heeft in zijn strategie als doelstellingen opgenomen dat het zijn uitbestedingspartijen zorgvuldig selecteert, hun werkzaamheden continu monitort en de relatie regelmatig op basis van kwaliteit en marktconformiteit evalueert. Ook streeft het fonds in de pensioenuitvoering eenvoud en kostenefficiëntie na, waarbij een optimale dienstverlening aan de deelnemers het uitgangspunt is. Het fonds wil uitbestede processen zelf aansturen en begrijpen en let daarbij op kostenbeheersing. Centraal hierbij staat een beheerste en integere bedrijfsvoering.

Het fonds heeft de pensioenuitvoering, de rol van adviserend actuaaris, het fiduciaire, operationele vermogensbeheer, de communicatie met belanghebbenden en de bestuurlijke ondersteuning (bestuurssecretariaat, beleidsvoorbereiding en advies) uitbesteed aan Blue Sky Group. Daarnaast heeft het fonds Van Lanschot Kempen Investment Management aangesteld als strategisch adviseur voor het vermogensbeheer. Van Lanschot Kempen Investment Management adviseert het fonds over de invulling van het strategische beleggingsbeleid en over de verduurzaming van de beleggingsportefeuille. Cardano verzorgt het LDI-beheer en Ortec Finance voert de ALM-studies van het fonds uit. De beleggingsadministratie is uitbesteed aan Caceis.

De uitbesteding aan Blue Sky Group is uitkomst van een zakelijke afweging, maar heeft ook een historische context. In 1999 werd de uitbestedingspartij, die tot dat moment deel uitmaakte van KLM N.V., omgevormd tot de zelfstandige onderneming Blue Sky Group.

Onderuitbesteding

Blue Sky Group besteedt, binnen de kaders van de dienstverleningsovereenkomst met het fonds, bepaalde activiteiten of processen uit, zoals de 'verloning' van de pensioenuitkeringen, het beheer van de pensioenplanner, de website en het bestuursportaal, en de opmaak en verzending van de

Uniforme Pensioenoverzichten en collectieve mailings. Op grond van de dienstverleningsovereenkomst geldt het volgende:

- Voor uitbesteding van de basis pensioenadministratie en de basis financiële administratie is voorafgaande, expliciete toestemming van het bestuur vereist.
- Blue Sky Group moet overige uitbestedingen en onderuitbestedingen vooraf gemotiveerd melden, en daarbij aangeven of het een materiële uitbesteding betreft die aan DNB gemeld moet worden. Deze verplichting vloeit voort uit IORP II-wetgeving.

Onder andere aan de hand van de SLA-rapportages en de ISAE 3402-rapportage beoordeelt het bestuur of Blue Sky Group voldoende in control is ten aanzien van de uitbestede werkzaamheden.

5.4 Aandeelhouderschap

Het pensioenfonds heeft in 1999 samen met het Algemeen Pensioenfonds KLM en Pensioenfonds Vliegend Personeel KLM de onderneming Blue Sky Group opgericht. De drie pensioenfondsen zijn elk voor 1/3e deel aandeelhouder van deze onderneming. Het pensioenfonds heeft als aandeelhouder invloed op en verantwoordelijkheid voor de kwaliteit en continuïteit van de uitvoeringsorganisatie.

5.5 Externe relaties

Het pensioenfonds is aangesloten bij de Pensioenfederatie. Deze koepelorganisatie behartigt de gezamenlijke belangen van pensioenfondsen bij de Nederlandse en Europese overheden en toezichthouders.

Daarnaast is het pensioenfonds per 1 januari 2024 aangesloten bij de Geschilleninstantie Pensioenfondsen.

5.6 Gedragsregelingen

Code Pensioenfondsen

Voor het pensioenfonds gold in 2023 de Code Pensioenfondsen 2018 (Code). Deze geeft nadere invulling aan de wetgeving voor de besturing van pensioenfondsen. De wetgever heeft bepaald dat de Code de principes weergeeft voor goed pensioenfondsbestuur zoals bedoeld in artikel 33, lid 2 van de Pensioenwet. Hieruit volgt dat pensioenfondsen de Code moeten uitvoeren. Het betekent niet dat het pensioenfonds alle normen strikt moet volgen. De Code gaat uit van het zogenoemde 'pas toe of leg uit'-beginsel. Dat betekent dat het pensioenfonds kan afwijken van de normen in de Code, maar deze afwijking dan moet motiveren en uitleggen aan belanghebbenden. De Monitoringcommissie Code Pensioenfondsen (Monitoringscommissie), aangesteld door de sector, beoordeelt de naleving van de Code door de fondsen en rapporteert daarover.

Het karakter van de normen in de Code verschilt. De naleving van sommige normen is duidelijk vast te stellen aan de hand van concrete beleidsdocumenten, publicaties of acties. Veel normen richten zich echter op gedrag en zijn minder makkelijk objectief aantoonbaar. Naast het uitleggen van eventuele afwijkingen, is het de bedoeling dat fondsen ook rapporteren over de wijze waarop ze invulling geven aan de verschillende normen.

Voor het pensioenfonds geldt de Code Pensioenfondsen (Code). Deze geeft nadere invulling aan de wetgeving voor de besturing van pensioenfondsen. De wetgever heeft bepaald dat de Code de principes weergeeft voor goed pensioenfondsbestuur zoals bedoeld in artikel 33, lid 2 van de Pensioenwet. Hieruit volgt dat pensioenfondsen de Code moeten uitvoeren. Het betekent niet dat het pensioenfonds alle normen strikt moet volgen. De Code gaat uit van het zogenoemde 'pas toe of leg uit'-beginsel. Dat betekent dat het pensioenfonds kan afwijken van de normen in de Code, maar deze afwijking dan moet motiveren en uitleggen aan belanghebbenden. De Monitoringcommissie Code Pensioenfondsen (Monitoringscommissie), aangesteld door de sector, beoordeelt de naleving van de Code door de fondsen en rapporteert daarover.

De Code is opgezet aan de hand van acht thema's:

1. vertrouwen waarmaken
2. verantwoordelijkheid nemen
3. integer handelen
4. kwaliteit nastreven
5. zorgvuldig benoemen
6. gepast belonen
7. toezicht houden en inspraak waarborgen
8. transparantie bevorderen

Het karakter van de normen in de Code verschilt. De naleving van sommige normen is duidelijk vast te stellen aan de hand van concrete beleidsdocumenten, publicaties of acties. Veel normen richten zich echter op gedrag en zijn minder makkelijk objectief aantoonbaar. Naast het uitleggen van eventuele afwijkingen is het de bedoeling dat fondsen rapporteren over de wijze waarop ze invulling geven aan de verschillende normen.

Gemotiveerde afwijkingen

- *Zorgvuldig benoemen: diversiteit (norm 33)*

Het bestuur voldoet niet aan de norm dat er ten minste één lid jonger is dan 40 jaar. Het bestuur voldoet dus niet aan de genormeerde diversiteit naar leeftijd. Het verantwoordingsorgaan voldoet wel aan de norm naar leeftijd. Het bestuur en het verantwoordingsorgaan voldoen daarnaast beiden aan de norm van diversiteit naar geslacht.

Het pensioenfonds informeert de organisaties die kandidaten voordragen voor het bestuur en het verantwoordingsorgaan over het diversiteitsbeleid van het pensioenfonds. Het diversiteitsbeleid van het fonds omvat ook het stappenplan dat het fonds al een aantal jaren hanteert om diversiteit in bestuur en verantwoordingsorgaan verder te bevorderen. Het pensioenfonds vraagt bij voordragende partijen uitdrukkelijk om kandidaten die de diversiteit binnen het fonds versterken.

- *Zorgvuldig benoemen: zittingsduur (norm 34)*

Op grond van deze norm wordt een bestuurslid ten hoogste tweemaal herbenoemd. Dit is ook de hoofdregel in de statuten van het pensioenfonds. Deze voorzien echter ook in de mogelijkheid om in bijzondere gevallen een extra herbenoeming te doen. Hiermee wijkt het pensioenfonds af van de norm. Motivering van het bestuur is dat strikte handhaving van de maximumtermijn in strijd kan zijn met de continuïteit van het pensioenfonds. Als dat in het belang van het pensioenfonds is, moet volgens het bestuur de mogelijkheid bestaan een geschikte bestuurder maximaal één termijn langer te binden. In 2023 heeft het bestuur van deze mogelijkheid geen gebruik gemaakt.

Aandachtspunten

De Code bevat verschillende normen waarvan de naleving in de praktijk moet blijken. Advies van de Monitoringcommissie is om belanghebbenden in het bestuursverslag ook inzicht te geven in de invulling van normen die wel worden nageleefd. Naleving van de Code vormt voor veel normen een integraal onderdeel van de besturing en bedrijfsvoering en blijkt uit de verantwoording daarover in dit verslag. Het betreft passages over onder meer de relatie met arbeidsvoorwaardelijke partijen, de relatie met de uitvoeringsorganisatie, de risicohouding, het communicatiebeleid, de klachtafhandeling, de samenstelling van het bestuur, geschiktheidsbevordering, zelfevaluatie, het beloningsbeleid en maatschappelijk verantwoord beleggen. Het bestuur beperkt zich in deze paragraaf daarom tot onderwerpen die niet elders al aan de orde komen.

- Voor het vaststellen of het beleid draagvlak heeft onder de belanghebbenden is het verantwoordingsorgaan de primaire gesprekspartner van het bestuur.
- Uit de Code vloeit voort dat er een periodieke evaluatie van het functioneren van het verantwoordingsorgaan moet plaatsvinden. Mede in dat kader heeft het verantwoordingsorgaan een competentievisie opgesteld en in februari 2022 vastgesteld. Op basis van de competentievisie is het functieprofiel van het verantwoordingsorgaan geactualiseerd. Tevens is een onboarding programma voor nieuwe leden van het verantwoordingsorgaan opgesteld.

In de tweede helft van 2022 heeft het verantwoordingsorgaan in de nieuwe samenstelling zijn eigen functioneren en geschiktheidsniveau besproken en onderwerpen bepaald die meer aandacht vergen, bijvoorbeeld tijdens de opleidingsdag van het verantwoordingsorgaan. De eerstvolgende zelfevaluatie van het verantwoordingsorgaan vindt plaats onder begeleiding van een externe partij en is gepland voor 2024.

Gedragscode

De gedragscode van het pensioenfonds moet (de schijn van) belangenverstrengeling en ongeoorloofde handelingen, zoals koersmanipulatie, voorkomen. De gedragscode bevat ook bepalingen inzake (de melding van) nevenfuncties, privérelaties en privébelangen. De code gold in 2023 voor de leden van het bestuur, het verantwoordingsorgaan, de auditcommissie, de sleutelfunctiehouders, de sleutelfunctievervullers, de houders van een opleidingsplaats, de (senior) bestuurssecretaris (als aangewezen personen van uitvoeringsorganisatie Blue Sky Group) en de projectleider nieuw pensioenstelsel van het pensioenfonds (externe, als aangewezen persoon).

Het pensioenfonds heeft een externe compliance officer aangesteld die toeziet op de naleving van wet- en regelgeving binnen de organisatie.

Het bestuur heeft de compliance rapportage over 2023 van de compliance officer ontvangen. Uit deze rapportage vloeien geen materiële bevindingen voort. Alle betrokkenen die onder de toepassing van de gedragscode vallen, hebben de jaarlijkse verklaring onder de naleving van de gedragscode in 2023 ondertekend en hun eventuele nevenactiviteiten gemeld. De nevenfuncties van de bestuursleden staan in bijlage Functies en nevenfuncties bestuur.

Mede op grond van de vergunningen van de Wet op het financieel toezicht (Wft) geldt voor de medewerkers van de uitvoeringsorganisatie Blue Sky Group (ook) een eigen gedragscode. Deze voldoet aan de eisen van de AFM. De code omvat ook een insiderregeling voor het voorkomen van (de schijn van) handel met voorwetenschap. Naast de algemene gedragscode heeft Blue Sky Group een code voor internetgebruik en e-mail, een klokkenluidersregeling en een incidentenregeling.

5.7 Melding onregelmatigheden

In 2023 zijn er 22 incidenten aan het bestuur gerapporteerd op grond van de incidentenprocedure van Blue Sky Group, per soort en elk met een eigen impactclassificatie. Ter vergelijking: in 2022 zijn 20 incidenten gerapporteerd, waarvan twee met de classificatie 'midden' en 18 met de classificatie 'laag'. Het gaat hierbij om incidenten die zich bij de uitvoeringsorganisatie voordeden met betrekking tot de dienstverlening aan het pensioenfonds. De impactclassificatie, die oploopt van 'laag' via 'midden' en 'hoog' naar 'zeer hoog', is bepalend voor de wijze van afhandeling, communicatie en rapportage van het incident en voor de vraag of een incident moet worden gemeld aan de toezichthouder. De 22 incidenten in 2023 zijn onder te verdelen in één incident met de classificatie 'midden' en 21 incidenten met de classificatie 'laag'.

Er waren in 2023 geen meldingen op basis van de klokkenluidersregeling van het pensioenfonds.

5.8 Privacybeleid

In zijn privacybeleid omschrijft het pensioenfonds aan welke principes het zich houdt, hoe het pensioenfonds omgaat met persoonsgegevens en op welke wijze het voldoet aan de wet- en regelgeving op het gebied van privacy. Het privacybeleid is nader uitgewerkt in een aantal documenten om de bescherming van persoonsgegevens binnen het pensioenfonds te waarborgen. Begin 2024 vond de periodieke actualisering plaats van het privacybeleid van het pensioenfonds voor de periode 2023-2024. Hierbij zijn de beleidsstukken van het fonds over privacy getoetst aan de geldende privacy wet- en regelgeving, waaronder de Algemene Verordening gegevensbescherming (verder: AVG), de privacywet die voortvloeit uit EU-wetgeving.

Jaarlijks voert de privacy officer van het pensioenfonds een privacy self assessment uit over de naleving van de AVG door het pensioenfonds. Hierin is zowel de verwerking van persoonsgegevens

op bestuursniveau als de verwerking van persoonsgegevens in het kader van de pensioenuitvoering meegenomen. Het pensioenfonds voldoet hiermee aan de Gedragslijn van de Pensioenfederatie, waarin het pensioenfonds wordt verplicht om een interne controle uit te voeren op de naleving van de Gedragslijn. De uitkomsten van het voor het jaar 2023 uitgevoerde self assessment zijn meegenomen in de jaarlijkse privacyrapportage die de privacy officer in maart 2024 aan het pensioenfonds heeft verstrekt.

In 2023 is één datalek bij de privacy officer van het pensioenfonds gemeld. Bij dit datalek waren persoonsgegevens van een verkeerde deelnemer getoond in het deelnemersportaal. De risico-inschatting van dit datalek was 'beperkt'.

5.9 Beheerst beloningsbeleid

Voor pensioenfondsen is een beloningsbeleid wettelijk verplicht. Doel van dat beleid is het voorkomen van te grote risico's vanwege beloningselementen, zoals bonussen. Het bestuur is in 2022 gestart met het evalueren van het beloningsbeleid van het fonds. Na afronding van deze evaluatie is het onder meer voor de beloning van de niet-uitvoerende bestuursleden namens de pariteit en voor de leden van het verantwoordingsorgaan geactualiseerde beloningsbeleid voor advies voorgelegd aan het verantwoordingsorgaan. Het verantwoordingsorgaan heeft positief geadviseerd op het geactualiseerde beloningsbeleid.

Het pensioenfonds hanteert het volgende beloningsbeleid:

1. Beloning van het pensioenfondsbestuur

Bestuurders kunnen aanspraak maken op een vergoeding als tegemoetkoming voor de tijd die ze besteden aan het pensioenfonds en de verantwoordelijkheid die ze dragen.

De uitvoerende bestuursleden ontvingen in het verslagjaar een vaste vergoeding. Deze is afgeleid van het aantal dagdelen dat zij voor het fonds werkzaam zijn op basis van hun met het pensioenfonds afgesloten overeenkomst van opdracht. Hetzelfde geldt voor de externe, onafhankelijke voorzitter, tevens niet-uitvoerend bestuurslid. Er is voor deze functionarissen geen sprake van bonussen of ontslagvergoedingen. De betaalde vergoedingen aan de uitvoerende bestuursleden en de onafhankelijk voorzitter zijn marktconform.

De overige niet-uitvoerende bestuursleden ontvingen in 2023 een verhoogde vaste vergoeding als gevolg van een aanpassing van de beloningssystematiek. Deze vergoeding heeft als uitgangspunt de vervangingsnorm van de Pensioenfederatie uit 2011 voor een middelgroot pensioenfonds en de geldende VTE-score voor een bestuurder van een middelgroot fonds en is conform de benchmark met fondsen van een vergelijkbare omvang. Het pensioenfonds betaalt de vergoeding voor niet-uitvoerende bestuursleden namens de werkgever op factuurbasis aan KLM N.V. Er is geen sprake van bonussen of ontslagvergoedingen. Alle bestuursleden hebben recht op een kilometervergoeding voor het bijwonen van pensioenfondsactiviteiten.

In 2023 betaalde het pensioenfonds in totaal en afgerond EUR 629 duizend aan vergoedingen voor uitvoerende bestuursleden en niet-uitvoerende bestuursleden (2022: EUR 459 duizend vergoedingen). Van dit bedrag is afgerond € 417 duizend aan de uitvoerende bestuursleden betaald en afgerond € 212 duizend aan de niet-uitvoerende bestuursleden.

2. Beloning van overige functionarissen, waaronder de leden van het verantwoordingsorgaan

De beloning voor overige functionarissen, waaronder de leden van het verantwoordingsorgaan, wordt bepaald op basis van een vaste vergoeding op jaarbasis en is gebaseerd op de beloning die voor de betrokken functionaris bij een middelgroot pensioenfonds gebruikelijk is. Voor leden van het verantwoordingsorgaan wordt in verband met het feitelijke tijdsbeslag onderscheid gemaakt tussen de leden en de (vice)voorzitter van het verantwoordingsorgaan. De leden van het verantwoordingsorgaan hebben naast de vaste vergoeding recht op een onkosten- en reiskostenvergoeding conform de Regeling kostenvergoeding van het Pensioenfonds.

Naast het beloningsbeleid van het pensioenfonds ontvingen de actuariële sleutelfunctiehouder, de sleutelfunctiehouder risicobeheer en de sleutelfunctiehouder interne audit van het pensioenfonds in het verslagjaar een vergoeding op basis van hun met het pensioenfonds afgesloten overeenkomst van opdracht. Er is geen sprake van bonussen of ontslagvergoedingen.

Het pensioenfonds zet externe deskundigen in, bijvoorbeeld voor ALM-advies en advies aan het intern toezicht (de leden van de auditcommissie). Deze externe deskundigen ontvangen een beloning op basis van een marktconform tarief.

Het pensioenfonds betaalde in 2023 afgerond EUR 266 duizend (2022: EUR 226 duizend) aan sleutelfunctiehouders en externe deskundigen. Deze bedragen zijn voor zover van toepassing inclusief btw.

Het pensioenfonds besteedt een belangrijk deel van zijn werkzaamheden uit aan Blue Sky Group. Op haar beurt kan deze uitvoeringsorganisatie op onderdelen van de uitvoering ook gebruik maken van derden. Het pensioenfonds zorgt ervoor dat het zicht heeft op het beloningsbeleid van de partijen aan wie het werkzaamheden heeft uitbesteed. Ten aanzien van prestatiegerichte (variabele) beloning bij uitbestedingspartijen hanteert het pensioenfonds als uitgangspunten dat:

- er een passende verhouding is tussen de vaste en de variabele beloning;
- de variabele beloning in redelijke verhouding staat tot de geleverde prestatie;
- de variabele beloning niet gerelateerd is aan de financiële resultaten van het pensioenfonds.

Blue Sky Group verstrekt informatie aan het pensioenfonds over haar beloningsbeleid en eventuele wijzigingen daarin. Het beloningsbeleid van de uitvoeringsorganisatie kent naast een vaste beloning een variabele beloning. De variabele beloning is verbonden aan targets en bedraagt maximaal 10% van het vaste inkomen. Bij een aantal functies is dit maximaal 20%. De variabele beloning staat in redelijke verhouding tot de prestatie en de vaste beloning. Daarbij is de variabele beloning niet gerelateerd aan de financiële resultaten van het pensioenfonds of de beleggingspools waarin het pensioenfonds participeert. Blue Sky Group voldoet aan de Regeling beheerst beloningsbeleid Wft 2017.

5.10 Sancties

In 2023 kreeg het pensioenfonds geen boetes of dwangsommen opgelegd. Evenmin was er sprake van andere maatregelen, zoals een aanwijzing van de toezichthouder of het aanstellen van een bewindvoerder of curator.

6 Kosten

Dit hoofdstuk geeft inzicht in de kosten van het pensioenfonds. Hiervoor hanteert het pensioenfonds de Aanbevelingen Uitvoeringskosten van de Pensioenfederatie. De kosten van het pensioenfonds bestaan uit de kosten voor de pensioenuitvoering, de kosten voor het vermogensbeheer en de transactiekosten van het vermogensbeheer. De kosten van bestuur en financieel beheer worden voor 60% toegerekend aan pensioenuitvoering (kosten per deelnemer) en voor 40% aan vermogensbeheer. De verdeelsleutel is afgeleid van de gemiddelde bestuurlijke jaaragenda en behandelde onderwerpen) over een periode van vijf jaar, plus de daaraan gerelateerde bestuursondersteuning.

6.1 Kosten pensioenuitvoering

De uitvoeringskosten worden betaald door het pensioenfonds. Een deel van de uitvoeringskosten heeft direct te maken met zichtbare activiteiten. Denk daarbij aan het administreren en uitkeren van de pensioenen, de communicatie met deelnemers, het voorbereiden van vergaderingen en het maken van het jaarverslag. Op deze kosten heeft het bestuur invloed.

Daarnaast zijn er directe kosten die het bestuur niet kan beïnvloeden, zoals de kosten van het extern toezicht: de jaarlijkse heffingen, de informatievoorziening van toezichthouders en de medewerking aan toezichtonderzoeken.

Verder leidt nieuwe wetgeving of keuzes vanuit KLM c.q. sociale partners tot wijziging van de pensioenregeling of aanpassingen van processen of procedures. De kosten daarvan kan het pensioenfonds maar beperkt beïnvloeden.

De totale directe kosten (beïnvloedbaar en niet-beïnvloedbaar) die naast de uitvoeringskosten worden gemaakt, bedragen EUR 1.909 duizend (2022: EUR 1.296 duizend), waarvan EUR 1.163 duizend (2022: EUR 784 duizend) wordt toegerekend aan pensioenuitvoering.

De volgende tabel geeft de uitvoeringskosten weer, uitgesplitst naar de verschillende functies in het pensioenfonds (bedragen in miljoenen euro's):

	2023	2022
Pensioenadministratie	2,7	2,5
Communicatie en bestuursondersteuning	1,6	1,4
Bestuur en beheer pensioenfonds	0,6	0,3
Extern advies	0,2	0,3
Extern toezicht	0,2	0,2
Overig	-	-
Uitvoeringskosten t.b.v. berekening kosten per deelnemer	5,3	4,7
Kosten pensioenakkoord	0,9	0,4
Incidentele kosten	0,9	0,5
Totale pensioenuitvoeringskosten	7,1	5,6

De volgende tabel geeft een overzicht van de kosten van de pensioenuitvoering en de kosten per deelnemer. Het pensioenfonds past de Aanbevelingen Uitvoeringskosten van de Pensioenfederatie toe

voor het bepalen van het aantal deelnemers. Daaruit volgt dat de gepresenteerde kosten inclusief btw en eventuele eenmalige activiteiten zijn. Deze worden hierna nader toegelicht.

	2023	2022
Kosten pensioenuitvoering (in miljoenen euro's)	5,3	4,9
Gemiddeld aantal actieve deelnemers en pensioengerechtigden	12.375	11.592
Pensioenuitvoeringskosten per deelnemer (in euro's)	425	401
Btw pensioenuitvoeringskosten per deelnemer (in euro's)	74	70
Pensioenuitvoeringskosten per deelnemer excl. btw (in euro's)	351	331

Sinds 1 januari 2017 brengt Blue Sky Group btw in rekening over verschillende uitbestede diensten. Dit leidt tot structureel hogere uitvoeringskosten. In de totale kosten van de pensioenuitvoering van EUR 7,1 miljoen (2022: EUR 5,6 miljoen) zit EUR 916 duizend (2022: EUR 811 duizend) btw, oftewel EUR 74 (2022: EUR 70) per deelnemer. Zonder btw zouden de kosten per deelnemer EUR 351 (2022: EUR 331) bedragen.

Het pensioenfonds is in 2017 gestart met een onderzoek naar de mogelijkheden om de btw-last te mitigeren. Sinds het derde kwartaal 2017 dient het pensioenfonds elk kwartaal een bezwaarschrift c.q. verzoek om teruggaaf inzake aangifte omzetbelasting in.

6.2 Kosten vermogensbeheer

De volgende factoren bepalen in belangrijke mate de hoogte van de vermogensbeheerkosten:

- beleggingsmix
- schaalgrootte
- mate van actief of passief beheer
- mate van directe of indirecte beleggingen

Bij de besluitvorming over de beleggingsmix houdt het pensioenfonds wel rekening met de kosten, maar deze zijn niet doorslaggevend. Het samenvoegen (poolen) van de beleggingsportefeuille met die van Algemeen Pensioenfonds KLM, Pensioenfonds Vliegend Personeel KLM en een aantal andere, kleinere partijen in beleggingsfondsen (pools) maakt additionele schaalvoordelen mogelijk. Binnen de beleggingsportefeuille is sprake van zowel actief als passief beheer.

Verreweg het grootste deel van de beleggingsportefeuille bestaat uit directe beleggingen, vooral beursgenoteerde aandelen en beursgenoteerde obligaties, via pooling. De portefeuilles niet-beursgenoteerd vastgoed, niet-beursgenoteerde aandelen (private equity) en hypothecaire leningen bevatten indirecte beleggingen (fund-of-fundstructuren). Een klein deel van de portefeuilles beursgenoteerd vastgoed en beursgenoteerde aandelen bestaat eveneens uit indirecte beleggingen.

De kosten voor vermogensbeheer worden berekend op basis van het zogenoemde look-through-principe. Dit wil zeggen dat er door de beleggingspools heen wordt gekeken: voor de toerekening van de vermogensbeheerkosten worden de beleggingen in de beleggingspools behandeld als waren het beleggingen direct op naam van het fonds. Naast de direct aan het pensioenfonds in rekening gebrachte kosten wordt dus ook het aandeel in de onderliggende vermogensbeheerkosten van beleggingsfondsen in aanmerking genomen.

Het operationele beheer van de beleggingen is uitbesteed aan gespecialiseerde externe vermogensbeheerders. De beheervergoeding van deze operationele managers vormt de belangrijkste kostencategorie. Het grootste deel hiervan betreft een vaste fee op basis van het beheerd vermogen en is dus onafhankelijk van de prestatie van de vermogensbeheerder. Een deel van de beheervergoeding is wel prestatieafhankelijk. Andere vermogensbeheerkosten zijn onder meer kosten van fiduciair beheer, bewaarloon van de custodian, advieskosten, controlekosten, toezichtkosten, kosten van securities lending en (toegerekende) kosten van bestuur en financieel beheer.

De kosten van vermogensbeheer bedroegen in 2023 in totaal EUR 18,5 miljoen (2022: EUR 17,5 miljoen).

	2023	2022
Vergoeding operationeel vermogensbeheer	12,9	11,3
Vergoeding fiduciair vermogensbeheer (Blue Sky Group)	2,6	3,6
Bestuursondersteuning en fondskosten	1,7	1,6
Overig	3,0	1,0
Totaal	20,2	17,5

De stijging van de kosten wordt voornamelijk veroorzaakt door een stijging van de beheervergoeding. De waarden voor beleggingen in Niet-beursgenoteerde aandelen en Niet-beursgenoteerd vastgoed stegen. Dit zijn categorieën met relatief hoge kosten.

Het volgende overzicht geeft de kosten van vermogensbeheer per beleggingscategorie weer, gerelateerd aan het gemiddeld belegd vermogen (bedragen in miljoenen euro's):

	2023	Gemiddeld belegd vermogen	Beheer-vergoeding	Prestatie-afhankelijk	Overig	Totaal kosten	Relatief %
Vastgoed							
Beursgenoteerd		78	0,1	-	0,3	0,4	0,51
Niet-beursgenoteerd		335	2,8	-0,2	0,8	3,4	1,01
Totaal		413	2,9	-0,2	1,1	3,8	0,92
Aandelen							
Beursgenoteerd		1.199	1,9	0,7	2,7	5,3	0,44
Niet-beursgenoteerd		275	2,9	2,0	0,4	5,3	1,93
Totaal		1.474	4,8	2,7	3,1	10,6	0,72
Vastrentende waarden							
Beursgenoteerd		1.161	0,7	-	1,9	2,6	0,22
Onderhands		584	2,0	-	1,2	3,2	0,55
Totaal		1.745	2,7	-	3,1	5,8	0,33
Totaal		3.632	10,4	2,5	7,3	20,2	0,56

	2022	Gemiddeld belegd vermogen	Beheer-vergoeding	Prestatie-afhankelijk	Overig	Totaal kosten	Relatief %
Vastgoed							
Beursgenoteerd		103	0,1	-	0,2	0,3	0,29
Niet-beursgenoteerd		322	2,2	1,4	0,4	4,0	1,24
Totaal		425	2,3	1,4	0,6	4,3	1,01
Aandelen							
Beursgenoteerd		1.387	1,9	-0,2	2,4	4,1	0,29
Niet-beursgenoteerd		208	2,3	0,7	0,3	3,3	1,58
Totaal		1.595	4,2	0,5	2,7	7,4	0,46
Vastrentende waarden							
Beursgenoteerd		1.240	0,8	-	2,0	2,8	0,22
Onderhands		597	2,1	-	0,9	3,0	0,50
Totaal		1.837	2,9	-	2,9	5,8	0,31
Totaal		3.857	9,4	1,9	6,2	17,5	0,45

De vermogensbeheerkosten zijn per saldo EUR 1 miljoen gestegen. De waarden voor beleggingen in Niet-beursgenoteerde aandelen en Niet-beursgenoteerd vastgoed stegen. Dit zijn categorieën met relatief hoge kosten. De prestatievergoedingen bleven nagenoeg gelijk, maar verschoven wel van Niet-beursgenoteerd

vastgoed naar Niet- beursgenoteerde aandelen. De prestaties van vastgoed bleven achter terwijl die van niet beursgenoteerde aandelen goed waren.

6.3 Transactiekosten

De transactiekosten worden eveneens berekend op basis van het look-through-principe. In geval van beleggingsfondsen wordt naast de in- en uitstapvergoedingen het aandeel in de door de beleggingsfondsen gemaakte aan- en verkoopkosten in aanmerking genomen. Bij fund-of-fundstructuren worden de in- en uitstapvergoedingen van de onderliggende fondsen hierin begrepen. De bij het fonds in rekening gebrachte in- en uitstapvergoedingen komen ten gunste van de betreffende beleggingspools. De totale transactiekosten worden voor deze opbrengsten in de beleggingspools gecorrigeerd.

De transactiekosten bedroegen in totaal EUR 4,5 miljoen (2022: EUR 4,5 miljoen):

	Gemiddeld belegd vermogen	Kosten	Relatief %	Gemiddeld belegd vermogen	Kosten	Relatief %
Vastgoed	413	0,1	0,02	425	0,3	0,07
Aandelen	1.474	1,2	0,08	1.595	2,0	0,12
Vastrentende waarden	1.745	2,9	0,16	1.837	1,9	0,10
Totaal excl. derivaten	3.632	4,2	0,11	3.857	4,2	0,11
Derivaten		0,3			0,3	
Totaal	3.632	4,5	0,12	3.857	4,5	0,11

De transactiekosten bleven gelijk ten opzichte van 2022. In aandelen werd minder gehandeld. Echter, in vastrentende waarden waren de kosten hoger. Het pensioenfonds heeft in 2023 zijn landenuitsluitingenbeleid aangepast. Deze transitie vond onder andere plaats in de Vastrentende waarden categorie, opkomende markten en High Yield. De transactiekosten stegen, omdat dit beleggingen zijn met een hoge bied/laat koers.

6.4 Vergelijking pensioenuitvoerings- en vermogensbeheerkosten met andere pensioenfondsen

Kosten van pensioenfondsen zijn van grote maatschappelijke betekenis

Kosten van pensioenfondsen zijn van grote maatschappelijke betekenis: een lager kostenniveau leidt tot een hoger collectief pensioenvermogen bij een gelijkblijvend rendements- en risicoprofiel. Het is dus van belang dat de kosten voor een pensioenfonds inzichtelijk zijn, bijvoorbeeld door deze te vergelijken met de kosten van andere, vergelijkbare, pensioenfondsen.

Vergelijking kosten met andere pensioenfondsen: benchmarking

Een benchmarkcijfer is de meest eenvoudige manier waarop de kosten in context kunnen worden gezet, waarbij rekening wordt gehouden met de specifieke kenmerken van het pensioenfonds (bijvoorbeeld de complexiteit van de pensioenregeling) en het beleggingsbeleid. Hiertoe is een gespecialiseerd onderzoek nodig, waarbij onder andere rekening wordt gehouden met de beleggingsmix (verhouding aandelen, vastrentende waarden, vastgoed en binnen de categorieën tussen liquide en illiquide beleggingen), de wijze van implementatie (intern of extern beheer, passief beheer waarbij een index wordt gevolgd of actief beheer waarbij bewust van een index wordt afgeweken, beleggingen op naam van het pensioenfonds of

participaties in een beleggingsfonds) en schaalgrootte (waarbij in het algemeen geldt dat hoe groter het fonds is qua vermogen, hoe lager de relatieve kosten zullen zijn).

Het pensioenfonds heeft niet aan een dergelijk onderzoek meegedaan. Om toch een beeld te krijgen van de hoogte van de pensioenuitvoeringskosten en vermogensbeheerkosten, wordt gebruik gemaakt van de inzichten uit het rapport “Werk in uitvoering bij pensioenfondsen 2023. Inzicht in de pensioenbeheer-, vermogensbeheer- en transactiekosten van Nederlandse pensioenfondsen” van Bell pension consultants & actuaries van 28 september 2023 (hierna: Bell-benchmark). Dit rapport geeft een kader voor de beoordeling van de vermogensbeheerkosten in 2022.

Resultaten van de vergelijking

In de volgende tabel staan de uitkomsten van de vergelijking. Het gemiddeld aantal deelnemers (waarbij alleen actieven en pensioengerechtigden worden meegenomen) bedraagt 12.375. Hiermee kwalificeert het fonds als middelgroot (10.000 - 100.000) en zit daarmee aan de onderkant van het aantal deelnemers voor middelgroot. Met een gemiddeld belegd vermogen van EUR 3,632 miljard kwalificeert het fonds ook als middelgroot (EUR 1 miljard - 10 miljard).

De pensioenuitvoeringskosten worden aangegeven in euro's per deelnemer. De vermogensbeheerkosten en transactiekosten worden aangegeven als percentage van het gemiddeld belegd vermogen.

Kosten 2022	Pensioenfonds	Bell-benchmark
Pensioenuitvoeringskosten	401	186 (middel-groot) - 397 (klein)
Vermogensbeheerkosten	0,56%	0,40%
Transactiekosten	0,11%	0,10%

Toelichting:

Gezien de enorme spreiding van zowel de categorieën als de uitkomsten worden de pensioenuitvoeringskosten vergeleken met de categorie middelgroot en de categorie daaronder (tussen 1.000 en 10.000 deelnemers). De pensioenuitvoeringskosten voor middelgrote fondsen bedragen EUR 186 per deelnemer en voor kleine pensioenfondsen (tot 10.000 deelnemers) is dit EUR 397. De pensioenuitvoeringskosten bij het pensioenfonds zijn verhoudingsgewijs hoog vanwege de complexiteit van de regelingen.

De vermogensbeheerkosten en de transactiekosten zijn iets hoger dan gemiddeld voor de categorie middelgroot. Het gemiddeld belegd vermogen is lager dan het gemiddelde in de categorie middelgroot en lager dan het gemiddelde fonds in de steekproef.

6.5 Verhouding rendement en kosten

Het volgende overzicht geeft een indicatie van de verhouding tussen het totaalrendement en zowel de vermogensbeheerkosten als de transactiekosten:

	2023	2022
Bruto totaalrendement	9,5%	-21,6%
Kosten vermogensbeheer	-0,5%	-0,5%
· Vergoeding operationeel vermogensbeheer	-0,3%	-0,3%
· Vergoeding fiduciair vermogensbeheer	-0,1%	-0,1%
Transactiekosten	-0,1%	-0,1%
Netto totaalrendement	9,0%	-22,1%
Vergoeding fiduciair vermogensbeheer	0,1%	0,1%
Netto totaalrendement excl. vergoeding fiduciair vermogensbeheer	9,1%	-22,0%

In het vorige overzicht zijn de kosten voor vermogensbeheer opgesplitst in een vergoeding voor operationeel beheer en een vergoeding voor fiduciair beheer. Laatstgenoemde vergoeding wordt bij het nettorendement opgeteld om aan te sluiten bij de kerncijfers van het pensioenfonds, zoals weergegeven in het begin van dit jaarverslag.

7 Risicomanagement

7.1 Risicobeleid

Het bestuur is verantwoordelijk voor de organisatie van het risicomanagement en de beheersing van de risico's waaraan het pensioenfonds is blootgesteld. Het pensioenfonds gaat op een integrale wijze om met risicomanagement. Dat wil zeggen dat het bestuur alle verschillende risicogebieden in hun onderlinge samenhang beoordeelt. Het integraal risico managementbeleid (IRM-beleid) beschrijft het kader van doelstellingen, uitgangspunten, governance en processen waarbinnen het pensioenfonds het integraal risicomanagement uitvoert.

Het pensioenfonds heeft het integraal risicomanagement ingericht volgens de richtlijnen van toezichthouder DNB en artikel 143 Pensioenwet ('een pensioenfonds richt zijn organisatie zodanig in dat deze een beheerste en integere bedrijfsvoering waarborgt'). Daarnaast gaat het pensioenfonds uit van de beginselen van het COSO Enterprise Risk Management raamwerk (ERM-raamwerk) voor het beoordelen en inrichten van risicomanagement, de ISO-kwaliteitseisen en best practices.

Risicoraamwerk

Het risicoraamwerk omvat het beleid, het risicoproces en de risicogovernance van het pensioenfonds. Deze vaste structuur met een continu proces van monitoring en evaluatie geeft het bestuur een goed inzicht in de (beheersing van de) risico's. Zo heeft het bestuur de risico's goed in beeld en kan het juiste besluiten nemen en tijdig bijsturen.

Risicobereidheid

Als onderdeel van het risicoraamwerk is de risicobereidheid van het fonds vastgelegd. De risicobereidheid is de mate van risico die het bestuur bereid is te nemen om zijn doelstellingen te realiseren. De risicobereidheid wordt onder meer uitgedrukt in een zogeheten vijfpuntsschaal. Deze bepaalt wat het pensioenfonds op basis van zijn risicoperceptie al dan niet gaat doen (risk respons):

Figuur: Vijfpuntsschaal risicobereidheid

Risicobereidheid
1 Volledig risicoafwijzend
2 Risico-avers
3 Risico-neutraal
4 Risicotolerant
5 Gemaximeerd

Bij het vaststellen van de risicobereidheid weegt het bestuur af in hoeverre de mate van blootstelling aan risico's opweegt tegen de verwachte voordelen (zoals kosten, rendement en reputatie).

De volgende tabel toont de risicobereidheid per risicocategorie uit de risicotaxonomie, zoals deze door het bestuur van het pensioenfonds is vastgesteld. Op de risicotaxonomie wordt inhoudelijk in meer detail ingegaan in paragraaf 7.5.

Risicobereidheid		Risico-afwijzend ← Risiko-neutraal → Gemaximeerd				
		1	2	3	4	5
Strategisch	1. Afhankelijkheidsrisico		●			
	2. Politiek/omgevingsrisico		●			
	3. Strategische uitvoering		●			
	4. Reputatierisico		●			
	5. Governance		●			
Financieel	6. Renterisico				●	
	7. Inflatierisico				●	
	8. Prijsvolatiliteit					●
	9. Valutarisico				●	
	10. Kredietrisico				●	
	11. Illiquiditeitsrisico				●	
	12. Tegenpartijrisico		●			
	13. Actief beheer risico		●			
	14. Liquiditeitsrisico	●				
	15. Verzekeringstechnisch risico			●		
	16. Actuariële premie risico		●			
17. ESG risico			●			
Niet-financieel	18. Uitbestedingsrisico		●			
	19. IT risico		●			
	20. Juridisch risico		●			
	21. Privacy risico		●			
	22. Integriteitsrisico		●			

Figuur: risicobereidheid op basis van de risicotaxonomie

7.2 Risicomanagement organisatie

Bij het vaststellen van de risicobereidheid weegt het bestuur af in hoeverre de mate van blootstelling aan risico's opweegt tegen de verwachte voordelen (kosten, rendement, reputatie, etc.).

De volgende tabel toont de risicobereidheid per risicocategorie uit de risicotaxonomie, zoals deze door het bestuur van het pensioenfonds is vastgesteld. Op de risicotaxonomie wordt inhoudelijk in meer detail ingegaan in paragraaf 7.5.

Risico governance

Om IRM succesvol te laten zijn, moet de risicogovernance als één van de bouwstenen van risicomanagement op orde zijn. Bij IRM zijn het bestuur en de sleutelfunctie risicobeheer direct betrokken. De uitvoerende bestuurder die verantwoordelijk is voor risicobeheer stemt frequent af met de sleutelfunctie risicobeheer in het zogeheten risicobeheer overleg (RBO).

Daarnaast moet het systeem van 'checks and balances' kloppen. Voldoende functiescheiding (zie ook 'Lines of defence risk management') voorkomt dat een orgaan van het pensioenfonds zichzelf controleert. DNB heeft hiervoor uitgangspunten en eisen opgesteld. Tegelijkertijd speelt proportionaliteit een rol. De werkverdeling binnen het pensioenfonds moet praktisch uitvoerbaar zijn, gelet op de omvang van het bestuur, de aanwezigheid van andere (al dan niet verplichte) pensioenfondsgorganen en de vereiste minimale tijdsbesteding die aan functies kan en mag worden gekoppeld. Binnen het pensioenfonds wordt onderscheid gemaakt tussen de uitvoerende bestuurders, de niet-uitvoerende bestuurders en het bestuur als geheel. De bestuurders vormen met elkaar de eerste lijn voor het uitvoeren van het

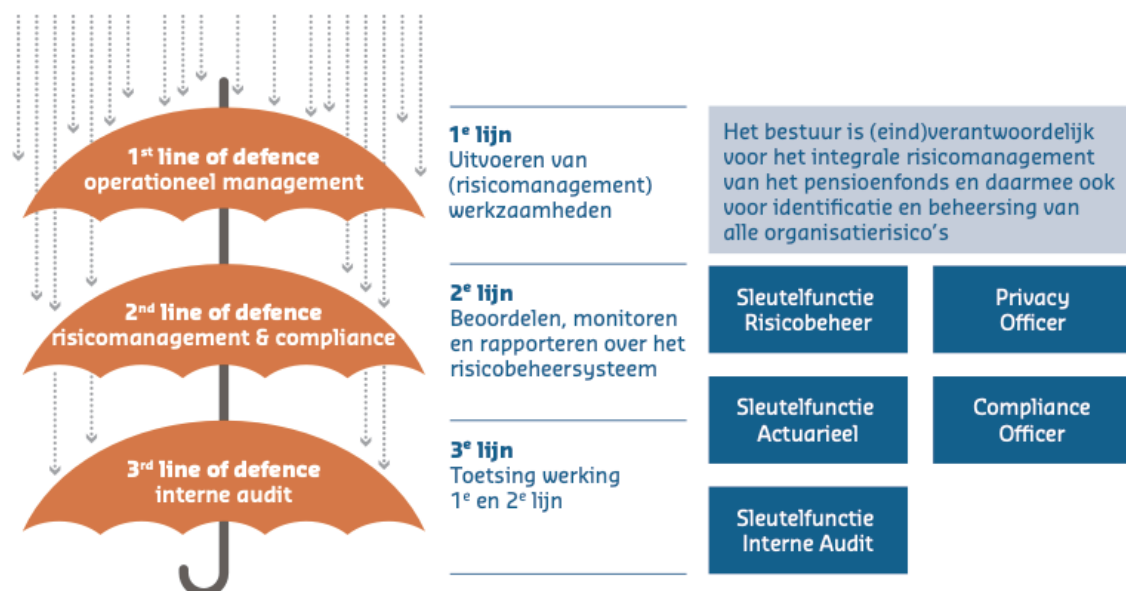
risicomanagementproces. De uitvoerende bestuurders zijn verantwoordelijk voor de dagelijkse gang van zaken bij het pensioenfonds. Het bestuur als geheel heeft een meer overkoepelende rol en de niet-uitvoerende bestuurders vervullen naast de algemeen bestuurlijke rol de interne toezichtrol.

De risicogovernance is als volgt ingericht:

- Het bestuur is eindverantwoordelijk en stelt de doelstellingen, de bijbehorende risico's en de risicobereidheid vast. Het pensioenfonds voert regelmatig een risico self-assessment uit. Voor de hiermee bepaalde risico's treft het bestuur beheersmaatregelen. De verantwoordelijkheid voor de monitoring en beheersing van elk risico ligt in de eerste plaats bij de uitvoerende bestuurders. Het RBO bewaakt de integraliteit van het risicoraamwerk.
- De uitvoerende bestuurders rapporteren periodiek over hun risicoperceptie aan het bestuur.
- De sleutelfunctiehouder risicobeheer rapporteert minimaal per kwartaal aan het bestuur in de bestuursvergadering.

Lines of defence risicomanagement

Figuur: inrichting 3-lines-of-defence

Het pensioenfonds hanteert binnen het risicobeheersysteem drie van elkaar gescheiden lijnen:

- De eerste lijn is het bestuur. Het is primair verantwoordelijk voor het voorkomen en beheersen van risico's (eerstelijns risicomanagement) van de eigen processen en ziet toe op de risico's ten aanzien van de uitbestede processen bij de uitvoeringsorganisaties ('risico-eigenaarschap'). De eerste lijn voert haar werkzaamheden uit conform het vastgestelde beleid, jaarplannen en processen.
- De tweede lijn bestaat uit de risicobeheerfunctie, de compliance officer, de privacy officer en de actuariële functie. De tweede lijn houdt onafhankelijk toezicht op de identificatie van risico's en de daarmee gemoeide inrichting ('opzet'), en op het bestaan en de werking van beheersingskaders. De tweede lijn ondersteunt daarnaast de eerste lijn door te adviseren over de interpretatie van beleids- of beheersingskaders en de daarbij te gebruiken grondslagen en methodieken.
- De derde lijn bestaat uit de interne auditfunctie. De interne auditfunctie evalueert de adequate en doeltreffende inrichting en effectieve werking van de opzet, het bestaan en de effectieve werking van de interne beheersmaatregelen en andere procedures ter waarborging van de beheerste en integere bedrijfsvoering, in voorkomend geval met inbegrip van de uitbestede werkzaamheden, adequaat en doeltreffend zijn ingericht en werken. De interne auditfunctie beoordeelt tevens of het risicobeheersysteem als onderdeel van het governancestelsel alle risico's in beeld heeft gebracht en

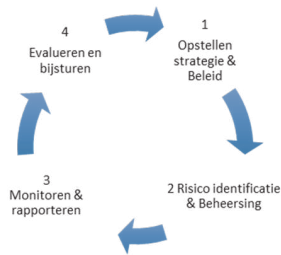
of het beheersingssysteem alle risico's zowel individueel als integraal doeltreffend afdekt ('mate van zekerheid over de risicobeheersing').

7.3 Risicomanagementproces

Het risicomanagementproces wordt continu doorlopen, zodat het pensioenfonds:

- op het gebied van risicomanagement een zelflerende en zelfsturende organisatie is;
- zich bewust is van de impact van verschillende risico's en de onderlinge samenhang;
- zich bewust is van de verschillende opties voor beheersing, inclusief de consequenties;
- blijft anticiperen op veranderende omstandigheden.

Het risicomanagementproces van het pensioenfonds is weergegeven in onderstaande figuur.

Figuur: risicobeheercyclus

Iedere stap is hierna toegelicht.

1. Opstellen strategie en beleid

Het opstellen en vaststellen van de risicostrategie en het beleid is een proces dat jaarlijks wordt doorlopen. De strategie en beleid hebben betrekking op:

- a. opstellen risicostrategie, risicoprofiel en risicobereidheid
- b. vaststellen governance risicomanagement
- c. vaststellen gewenste risicocultuur
- d. opstellen jaarplan

2. Risico identificatie en beheersing

Voor de risico identificatie worden risico's geïdentificeerd vanuit verschillende invalshoeken. Op basis van de geïdentificeerde risico's wordt het beheersingskader opgesteld. De invalshoeken zijn:

- a. uitvoeren risico self assessment
- b. uitvoeren eigenrisicobeoordeling
- c. uitvoeren systematische integriteitsrisicoanalyse
- d. thematische beoordeling risico's
- e. risicoanalyse incidenten
- f. risicoanalyse beleidsvoorstellen.

Op basis van de gesignaleerde en besproken risico's vanuit de diverse invalshoeken worden de beheersmaatregelen vastgesteld die samen het beheersingskader vormen. Per te onderkennen risico zijn beheersmaatregelen geïdentificeerd en/of worden deze getroffen. Deze risico's met bijbehorende beheersmaatregelen worden weergegeven in het control framework van het fonds.

3. Monitoren en rapporteren

Dit betreft de reguliere uitvoering, monitoring en terugkoppeling over risico's en beheersmaatregelen.

Naast deze rapportage is er sprake van;

- a. periodieke risicorapportages
- b. ad hoc risicorapportages
- c. compliance rapportages
- d. risicoparagraaf en risico-opinie

4. Evalueren en bijsturen

De laatste stap van de risicomangementcyclus betreft de evaluatie en het waar nodig bijsturen van het risicomangement.

- a. De sleutelfunctie risicobeheer evalueert elk kwartaal de effectiviteit van een deel van de beheersmaatregelen, waarbij elke beheersmaatregel eens per jaar wordt geëvalueerd.
- b. De uitvoerende bestuursleden evalueren en actualiseren jaarlijks de inrichting van het risico raamwerk. Elementen van de evaluatie zijn:
  - en beleid, waaronder de risicobereidheid
  - risicocultuur
  - deskundigheid en countervailing power bestuur
  - beheersingskader
- c. De uitvoerende bestuursleden voeren tenminste ééns in de drie jaar een Eigen Risicobeoordeling (ERB) uit. Een ERB wordt ook na een substantiële wijziging van het risicoprofiel uitgevoerd.
- d. De niet-uitvoerende bestuursleden beoordelen tenminste eens per jaar de effectiviteit van het risicobeheer.

7.4 Ontwikkelingen risicomangement

Ontwikkelingen in 2023

Het bestuur heeft in 2023 een risico self-assessment van de implementatie Wet toekomst pensioenen (Wtp) opgesteld en vastgesteld. Vanuit een aantal invalshoeken, zoals bestuurlijk, uitbesteding, IT, vermogensbeheer en transitie, zijn de risico's geïnventariseerd en vervolgens beoordeeld op mitigerende maatregelen en netto risico. Deze risicoanalyse zal in 2024 gebruikt worden om de implementatie van de Wtp te volgen en zal indien nodig geactualiseerd worden.

Verder is voor de implementatie Wtp in 2023 het project datakwaliteit gestart. Om goed inzicht te krijgen in de kwaliteit van de gebruikte pensioendata, om eventuele fouten te verbeteren én om toekomstige fouten te voorkomen, is het pensioenfonds in samenwerking met BSG het project datakwaliteit gestart. Een afvaardiging van het bestuur en de risicobeheerfunctie heeft aan de hand van de richtlijnen van de Pensioenfederatie een projectplan opgesteld. In zes fasen zal een gerichte check plaatsvinden op de kwaliteit van de deelnemers- en pensioendata. Naar verwachting wordt het project in de tweede helft van 2024 afgerond.

Er is een aantal beleidsstukken geactualiseerd, zoals het uitbestedingsbeleid, het IT-beleid en het Integraal Risico Management (IRM) beleid. De voornaamste aanpassingen binnen het uitbestedingsbeleid en het IT-beleid betreffen het werken met meerdere uitbestedingspartijen. Uitgangspunten die bijdragen aan een beheerste uitbesteding zijn onderdeel van het beleid. De belangrijkste aanpassingen in het IRM-beleid betroffen de aansluiting op de eind 2022 nieuw geformuleerde missie, visie en strategie, de taken van de uitvoerende bestuursleden en een uitgebreidere beschrijving van de evaluatie van risicomangement.

Zowel bij het pensioenfonds als bij de uitbestedingspartijen is veel aandacht uitgegaan naar de controls voor informatiebeveiliging (IB) controls. Binnen het domein van het pensioenfonds is opvolging gegeven aan de aanbevelingen van de audit van BDO op de IB-controls en is DNB hierover geïnformeerd. De bevindingen uit de audit zijn in 2023 opgepakt en alle controls zijn op niveau gebracht. Bij pensioenuitvoerder BSG is een uitgebreid verbeterproces gaande om de IB-controls op het vereiste niveau te krijgen. De uitvoerende bestuursleden volgen dit verbeterproces nauwlettend.

In samenspraak met de sleutelfunctiehouder en -vervuller risicobeheer is de risicokwartaalrapportage verder uitgebreid met een evaluatie van de effectiviteit van beheersmaatregelen. Elk kwartaal komt een klasse beheersmaatregelen (strategisch, niet-financieel, financieel, integriteit) aan bod, zodat jaarlijks elke beheersmaatregel geëvalueerd wordt. De metingen hebben geleid tot een beperkt aantal actiepunten. Hierdoor is de risicocyclus en het gehele raamwerk van risicomangement verder verstevigd.

De reguliere Eigenrisicobeoordeling (ERB) is in 2023 geactualiseerd en bij DNB ingediend. Onderdeel van de ERB was een enquête onder bestuursleden naar het risicomangement. Daaruit zijn enkele verbeterpunten voor uitbesteding, ESG en bestuurlijke verankering van het risicoraamwerk naar voren gekomen. De eerste twee waren al speerpunten voor de risicofunctie in 2023. Het laatste punt is inmiddels ook opgepakt.

Er is een uitgebreide analyse uitgevoerd van de beheersing van het ESG-risico binnen het pensioenfonds, overeenkomstig de aanpak van de Good Practices van DNB. Op basis hiervan heeft het bestuur een meer diepgaand en gedetailleerd inzicht verkregen in de het ESG-risico. Tevens is gewerkt aan een kwantificering van de ESG-risico's, onder andere voor de periodieke risicorapportage.

Vooruitblik

Het IRM-jaarplan voor 2024 staat vooral in het teken van de volgende belangrijke onderwerpen:

Transitie vanwege Wet toekomst pensioenen

De Wet toekomst pensioenen (Wtp) is aangenomen en het fonds bereidt zich voor op de omvangrijke en complexe transitie. De risicobeheerfunctie zal hieraan in 2024 veel aandacht schenken. Het pensioenfonds heeft een projectorganisatie ingericht voor de uitvoering van alle Wtp-gerelateerde activiteiten. BSG heeft hiervoor een programma opgezet met meerdere projecten. Het interne project en het programma bij BSG zijn bepalend voor een succesvolle transitie. De risicobeheerfunctie zal de voortgang van zowel het interne project als het programma bij BSG diepgaand monitoren, onder andere via periodieke gesprekken met de projectmanager en de betrokken uitvoerende bestuurder.

Het project datakwaliteit, dat eind 2023 is gestart, wordt in 2024 uitgevoerd en omvat onder meer risico-inventarisatie, beoordeling en data-analyse. De risicobeheerfunctie zal hierbij nauw betrokken zijn.

De transitie van het pensioenfonds en zijn regeling naar het nieuw pensioenstelsel brengt specifieke risico's en beheersmaatregelen met zich mee. Na de transitie zal het fonds een ander risicoprofiel kennen met nieuwe risico's. Daarom zal, naast het opstellen van een risico opinie bij diverse deelbesluiten, een specifieke eigenrisicobeoordeling voor de transitie (transitie-ERB) worden uitgevoerd.

Vermogensbeheer

De uitvoering van de vermogensbeheerketen is voor het bestuur al langere tijd onderwerp van studie. Voor 2024 heeft het bestuur ervoor gekozen om de zogeheten "achterkant" van de keten nader te verkennen. Dit betreft voornamelijk de administratie en rapporteringsfunctie. Hierbij speelt tevens de mogelijke impact op het vermogensbeheer als gevolg van de transitie naar de Wtp. De risicobeheerfunctie zal zich een beeld vormen van de risicobeheersing bij een eventuele aanpassing in de organisatie van de vermogensbeheerketen en een risico-opinie geven bij de besluitvorming door het bestuur.

De beheersing van de ESG-risico's ontwikkelt zich verder. Naar verwachting implementeert het fonds in 2024 enkele kwantitatieve risico-indicatoren. Deze indicatoren zullen de basis gaan vormen voor de beoordeling van het ESG-risico in de risicorapportage.

IT en cybersecurity

IT en cybersecurity hebben afgelopen jaren veel aandacht van het fonds gevraagd en dat zal ook in 2024 het geval zijn. Blue Sky Group is met een groot verbetertraject bezig om haar informatiebeveiliging op voldoende niveau te brengen. Het pensioenfonds zal dit proces op de voet volgen en de dialoog erover met Blue Sky Group voortzetten.

Daarnaast dient het pensioenfonds ook zijn eigen (bestuurlijke) informatiebeveiliging op peil te houden. Daartoe zal onder andere opnieuw een self-assessment informatiebeveiliging uitgevoerd worden. Verder overweegt het bestuur in 2024 een crisisoefening te houden om (de beheersing van) zijn eigen IT-omgeving te testen.

In 2023 is de nieuwe Europese Digital Operational Resilience Act (DORA) van kracht geworden. Deze wet, die vanaf 2025 dient te worden nageleefd, beoogt de versterking van de weerbaarheid van financiële instellingen tegen operationele IT-verstoringen en heeft daarmee impact op het risicomanagement van het pensioenfonds. Deze wetgeving stelt aanvullende eisen aan de interne beheersing en rapportage van financiële instellingen, waaronder pensioenfondsen en hun uitvoeringsorganisaties. De risicobeheerfunctie zal zich een beeld vormen van de stappen die het fonds en de uitbestedingspartijen op dit vlak zetten.

7.5 Risicobeschrijving

Inleiding

De tabel met de weergave van de risicobereidheid in paragraaf 7.1 maakt inzichtelijk welke risicodomeinen (strategisch, financieel en niet-financieel) het pensioenfonds heeft geïdentificeerd en welke onderliggende risico's daarbij worden onderkend. Deze indeling wordt aangeduid als de risicotaxonomie van het pensioenfonds en deze taxonomie vormt de basis voor het vaststellen van het risicoprofiel van het pensioenfonds. De risicodomeinen zijn als volgt ingedeeld:

- Strategische risico's: de fondseigen risico's die betrekking hebben op de strategie van het pensioenfonds en zijn directe omgeving.
- Financiële risico's: risico's die van invloed zijn op de financiële situatie. Financiële risico's zijn te kwantificeren op basis van eigen normen en FTK-eisen.
- Niet-financiële risico's: risico's die de operationele bedrijfsvoering in gevaar brengen. Niet-financiële risico's zijn deels te kwantificeren en deels kwalitatief te normeren. Binnen de categorie niet-financiële risico's is er een speciale plek voor subrisico's met betrekking tot het integriteitsdomein: risico's die zowel een financiële impact als een reputatie-impact kunnen hebben op het pensioenfonds en daarmee het voortbestaan in gevaar brengen. Integriteitsrisico's zijn kwalitatief te normeren.

Hierna worden de risico's nader toegelicht.

Risicodefinities

Strategische risico's

Afhankelijkheidsrisico

Het risico dat de invloed en ontwikkelingen van bij het fonds betrokken partijen resulteren in conflicterende belangen met het pensioenfonds en/of beïnvloeding van de financiële positie van het pensioenfonds. Het fonds krijgt bijvoorbeeld bij nieuwe ontwikkelingen onvoldoende implementatietijd als gevolg van langdurige besluitvorming van het arbeidsvoorwaardelijk overleg (AVO), de verplichtingen aan het fonds kunnen niet meer (volledig) worden nagekomen door de sponsor (financiële positie), leden van fondsgremia laten zich meer of teveel leiden door de belangen van de eigen achterban of het fonds beschikt over onvoldoende expertise waardoor het te afhankelijk wordt van de uitvoeringsorganisatie.

Politiek/omgevingsrisico

Het omgevingsrisico betreft veranderingen van buiten het pensioenfonds. Het kan bijvoorbeeld gaan om verschuivende concurrentieverhoudingen, een veranderende opstelling van belanghebbenden, aantasting van de reputatie en verslechtering van het ondernemingsklimaat. Het fonds beheerst dit risico door te anticiperen op nieuwe ontwikkelingen, trends in het pensioenlandschap te bespreken en transparant te zijn bij de belangenafweging en besluitvorming.

Strategische uitvoeringsrisico

Het risico dat het fonds niet snel genoeg kan inspelen op veranderingen in de omgeving en/of veranderende eisen door de toezichthouders en wetgeving. Dit kan ontstaan door beperkte verandercapaciteit bij (onder)uitbestedingspartijen, door beperkt beschikbare tijd bij bestuursleden, door beperkte mogelijkheden voor kostenbeheersing of door weinig schaalvoordelen.

Reputatierisico

Het risico dat de marktpositie van het fonds verslechtert als gevolg van een negatieve perceptie van het imago van het fonds door belanghebbenden, tegenpartijen en/of regelgevende instanties. Dit omvat ook het risico dat de reputatie van het fonds, en daarmee het vertrouwen van (potentiële) deelnemers in het fonds, geschaad wordt door negatieve berichtgeving in (sociale) media.

Governancerisico

Het risico van een niet voldoende functionerend bestuurlijk proces en/of model waardoor de besluitvorming niet voldoende zorgvuldig en doeltreffend is.

Financiële risico's

Renterisico

Het pensioenfonds is gevoelig voor wijzigingen in de marktrente, omdat de rentegevoeligheid van de beleggingen niet gelijk is aan die van de verplichtingen (mismatch). Dit risico op rente-mismatch vangt het fonds op door te beleggen in langlopende staatsobligaties die recht geven op een vaste rente. Daarnaast gebruikt het fonds renteswaps voor een verdere beperking van het risico op mismatch. Het fonds voert een dynamisch renteafdeckingsbeleid, waarbij de hoogte van de renteafdekking afhankelijk is van het niveau van de rente.

Inflatierisico

De koopkracht van de door deelnemers opgebouwde pensioenaanspraken is gevoelig voor de inflatie. Het pensioenfonds heeft als ambitie een waardevast pensioen te kunnen betalen, en daarvoor de pensioenaanspraken te indexeren met de stijging van het prijspeil dan wel met de algemene loonronde van KLM. Om dit mogelijk te maken, heeft het fonds in de beleggingsstrategie oog voor de inflatiegevoeligheid van de beleggingen. Daarbij spelen onder andere beleggingen in aandelen en vastgoed een rol.

Prijsvolatiliteit

Het aandelen- en vastgoedrisico is het risico van daling van de marktprijzen. Het fonds beheerst dit risico door goed te spreiden binnen de beleggingsportefeuille (diversificatie).

Valutarisico

Het pensioenfonds heeft ook beleggingen in andere valuta dan de euro. Hierdoor is het fonds gevoelig voor koersschommelingen van de betreffende valuta ten opzichte van de euro. Om dit valutarisico te beheersen, hanteert het fonds een valuta-afdeckingsbeleid voor de Amerikaanse dollar, het Britse pond, de Japanse yen, de Zweedse kroon, de Canadese dollar en de Australische dollar.

Kredietrisico

Kredietrisico is het risico dat een belegging in vastrentende waarden in waarde daalt door een faillissement of een verslechtering van de kredietwaardigheid. Het fonds beheerst dit risico voor de gehele portefeuille voornamelijk door te zorgen voor een goede spreiding over verschillende landen, sectoren en bedrijven. Het tegenpartijrisico is een speciale vorm van kredietrisico die optreedt indien het pensioenfonds contracten afsluit met tegenpartijen. Het fonds beheerst dit risico zo goed mogelijk door uitsluitend gebruik te maken van solide tegenpartijen en de totale blootstelling naar één tegenpartij te beperken. Daarnaast zorgt het fonds er bij een vordering op een tegenpartij altijd voor dat deze partij voldoende onderpand (collateral) verstrekt voor het geval zij haar verplichtingen niet nakomt.

Illiquiditeitsrisico

Het risico als gevolg van de keuze om te beleggen in illiquide beleggingscategorieën. Hieronder vallen

de risico's dat de activa onvoldoende snel of niet tegen acceptabele prijzen kunnen worden omgezet in liquide middelen en het risico dat activa onvoldoende juist kunnen worden gewaardeerd. De beheersing van deze categorie beleggingen is relatief kostbaar.

Tegenpartijrisico

Een vorm van kredietrisico die voorkomt uit blootstelling aan synthetische beleggingsproducten, zoals renteswaps, repo's of valutacontracten. Het fonds let hierop bij afspraken met tegenpartijen, transacties en het beheer van posities.

Actief beheer risico

Het pensioenfonds bepaalt met een Asset Liability Management (ALM) studie de verdeling van zijn strategische beleggingsportefeuille. De feitelijke beleggingsportefeuille kan afwijken van de strategische beleggingsportefeuille, wat leidt tot zogenaamd actief risico. Het pensioenfonds hanteert hiervoor de (ex-ante) tracking error, een maatstaf voor de verwachte rendementsverschillen tussen de werkelijke en de strategische portefeuille. Het pensioenfonds beheert het actief risico door het vaststellen van limieten en de (continue) monitoring daarvan.

Liquiditeitsrisico

Het risico dat het pensioenfonds onvoldoende liquide middelen heeft om op korte termijn aan zijn verplichtingen te voldoen. Ook derivatenposities en commitments voor private equity en privaat vastgoed kunnen leiden tot de contractuele verplichting tot bijstorting en daarmee tot een liquiditeitsrisico. Het liquiditeitsrisico is beperkt, mede doordat het fonds de pensioenuitkeringen voor een belangrijk deel kan bekostigen uit de ontvangen premies en directe beleggingsresultaten.

Verzekeringstechnisch risico

Het verzekeringstechnisch risico is het risico van een ongunstige verandering in de waarde van de technische voorziening door inadequate aannames over de vaststelling van de technische voorzieningen. Het belangrijkste verzekeringstechnische risico is het langlevensrisico. Dit is het risico dat deelnemers langer leven dan verondersteld. Het pensioenfonds berekent de voorziening pensioenverplichtingen op basis van de meest recente prognosetafels met fondsspecifieke correcties voor ervaringssterfte.

Onder het verzekeringstechnisch risico valt ook het arbeidsongeschiktheidsrisico. Dit is het risico dat verliezen optreden als gevolg van verschillen tussen de werkelijke en veronderstelde kosten die voortkomen uit arbeidsongeschiktheid.

Actuarieel premierisico

Het risico dat de premiestelling niet aansluit bij de korte- of langetermijndoelstellingen van het fonds. Hiervan is bijvoorbeeld sprake als de dekkingsgraad uitholt door een te lage ontvangen premie ten opzichte van de kostprijs van nieuwe pensioenopbouw.

*ESG-*risico**

Het risico dat het door het pensioenfonds gevoerde beleggingsbeleid negatieve gevolgen heeft voor mens, milieu of samenleving, waardoor het fonds niet in staat is zijn doelstellingen op gebied van ESG (de specifieke SDG's die het daarin heeft benoemd) te realiseren. Dit risico betreft ook negatieve gevolgen voor de reputatie van het fonds, evenals het risico dat de waarde van de beleggingen daalt als gevolg van ESG-issues.

Niet-financiële risico's

Uitbestedingsrisico

Het uitbestedingsrisico is het risico dat de continuïteit, integriteit en/of kwaliteit van uitbestede werkzaamheden wordt geschaad. Het pensioenfonds besteedt de pensioenuitvoering, de bestuursondersteuning en een groot deel van het vermogensbeheer uit aan BSG. Daarnaast worden (kleinere) specifieke taken uitbesteed aan daarin gespecialiseerde partijen. Het uitbestedingsrisico van het fonds is vooral het risico dat de uitbestedingsrelatie niet handelt volgens het verstrekte mandaat. Voor de beheersing hiervan heeft het fonds duidelijke voorwaarden vastgelegd en uitgewerkt in een service

level agreement (SLA). Uitbestedingsrelaties leggen periodiek verantwoording af, via een SLA-rapportage, over de beheersing van de processen. Ze overleggen daarnaast onder andere jaarlijks een ISAE 3402-rapportage inclusief 'in control statement'.

IT-risico

Het pensioenfonds loopt een risico dat de ondersteuning van bedrijfsprocessen en informatievoorziening door informatietechnologie (IT) onvoldoende integer, niet-continu of onvoldoende beveiligd is. Dit IT-risico kan bijvoorbeeld optreden als de IT-strategie en het IT-beleid niet of onvoldoende zijn toegerust voor de bedrijfsprocessen. Daarnaast kan sprake zijn van het IT-risico bij:

- de beveiliging (bijvoorbeeld toegang voor niet-geautoriseerde gebruikers);
- de beheersbaarheid (ontoereikend beheer van de ICT-omgeving);
- de continuïteit (het niet beschikbaar zijn van de IT-infrastructuur, waaronder applicaties en systemen).
- De kwaliteit van de gebruikte data (administratieve fouten als gevolg van onjuiste of onvolledige gegevens).

Juridisch risico

Het juridisch risico hangt samen met (veranderingen in) wet- en regelgeving, waardoor de rechtspositie van het fonds mogelijk in gevaar komt. Dit kan ook gebeuren doordat het fonds contractuele bepalingen niet heeft vastgelegd of niet correct heeft gedocumenteerd.

Een belangrijk onderdeel van juridisch risico is het compliancerisico. Het compliancerisico heeft betrekking op het niet naleven door het fonds van interne regelgeving, zoals de gedragscode en beleggingsrichtlijnen. Beheersing van het compliancerisico vindt onder meer plaats door afspraken in de SLA met Blue Sky Group over de inrichting en naleving van compliance. Daarnaast heeft het fonds een eigen compliance officer aangesteld. Deze ziet toe op de naleving van de gedragscode door het bestuur van het fonds.

Privacyrisico

Dit betreft het risico op onvoldoende bescherming van persoonsgegevens van deelnemers en/of belanghebbenden zodat niet wordt voldaan aan de uitgangspunten in de Algemene Verordening Gegevensbescherming (AVG). Dit kan tevens een negatieve impact hebben op de reputatie van het fonds en leiden tot een aanwijzing of boete van de externe toezichthouder.

Integriteitsrisico

Bij het integriteitsrisico gaat het om het risico dat het pensioenfonds niet integer handelt. Het fonds beheerst dit door het continu bewaken en eventueel bijstellen van het integriteitsbeleid en door transparante communicatie met belanghebbenden. Het integriteitsbeleid omvat een visie op integriteit, diverse situaties waarin integriteit een rol speelt, de standpunten die het fonds bij die situaties inneemt en de maatregelen om reputatieschade van het fonds te voorkomen.

Frauderisico

In het integraal risicobeheerbeleid van het fonds waaronder de SIRA (Systematische Integriteitsrisicoanalyse) is het risico van fraude en de beheersing daarvan, in de vorm van preventieve maatregelen en mogelijke detectie, een belangrijk aandachtspunt. Frauderisico wordt gezien als een onderdeel van het integriteitsrisico.

Voor de analyse van mogelijke frauderisico's hebben we onderscheid gemaakt tussen frauderisico binnen onze eigen organisatie door onze medewerkers en frauderisico bij onze uitbestedingspartners die ons (kunnen) raken. Uit de SIRA blijkt dat een breed scala aan maatregelen is getroffen om frauderisico's te beheersen. De netto risico's uit de SIRA met betrekking tot fraude zijn als laag ingeschat.

Voor de beheersing van de frauderisico's zijn in het risicobeheerraamwerk beheersmaatregelen geformuleerd. Binnen de eigen organisatie gaat het onder meer om gedragscodes, functiescheiding, incidenten- en klokkenluidersregelingen en het stimuleren van awareness over dit thema.

Ook bij de uitbestede activiteiten is door taakafbakening een vorm van functiescheiding gecreëerd. Verdere beheersing vindt plaats door jaarlijkse actualisatie van Service Level Agreements op basis van de meest recente inzichten, door kennis te nemen van periodieke performance- en financiële rapportages en door gebruik te maken van ISAE 3402-verklaringen en compliance-verklaringen die beschikbaar worden gesteld door de uitbestedingspartners. Daarnaast vinden frequent gesprekken met uitbestedingspartners plaats waarin risicobeheersing, inclusief de mogelijkheid van fraude, regelmatig aan de orde komt. Er hebben het pensioenfonds in 2023 geen fraudesignalen bereikt.

8 Toekomstverwachting 2024

Vermogensontwikkeling

Ten opzichte van eind 2023 steeg de dekkingsgraad van het fonds in het eerste kwartaal van 2024. De actuele dekkingsgraad kwam aan het einde van het eerste kwartaal van 2024 uit op 123,8% met een beleidsdekkingsgraad van 125,3%. Het belegd vermogen van het pensioenfonds steeg ook ten opzichte van eind 2023 en bedroeg eind maart 2024 ruim EUR 3,9 miljard.

Nieuw pensioenstelsel

Het pensioenfonds volgt de ontwikkelingen rondom het nieuwe pensioencontract al een aantal jaren op de voet en heeft sinds 2021 een projectstructuur ingericht. In 2022 en 2023 hebben het pensioenfonds en sociale partners en Blue Sky Group intensief overleg gevoerd. Ook zijn in deze jaren regelmatig Wtp-kennissessies voor het bestuur en het verantwoordingsorgaan van het fonds georganiseerd. De verwachting is dat de sociale partners in het tweede kwartaal van 2024 hun transitieplan vaststellen. Aansluitend kan het pensioenfonds aan de slag met de opdrachtaanvaarding, het bijbehorende communicatie- en implementatieplan opstellen en dit naar verwachting in oktober 2024 bij de toezichthouders indienen.

Risicomanagement

De risicobeheerfunctie zal de voortgang van het interne project en het programma van Blue Sky Group in verband met de transitie van het pensioenfonds en zijn regeling naar het nieuwe pensioenstelsel diepgaand monitoren. Naast het opstellen van een risico-opinie bij diverse deelbesluiten zal een specifieke eigenrisicobeoordeling voor de transitie (transitie-ERB) worden uitgevoerd.

De risicobeheerfunctie zal zich in 2024 een beeld vormen van de risicobeheersing bij een eventuele aanpassing in de uitbesteding van de vermogensbeheerketen van het pensioenfonds.

IT en cybersecurity hebben afgelopen jaren veel aandacht van het fonds gevraagd en dat zal ook in 2024 het geval zijn. Het pensioenfonds zal het verbetertraject van Blue Sky Group op het gebied van informatiebeveiliging op de voet volgen en de dialoog erover met Blue Sky Group voortzetten.

In 2023 is de nieuwe Europese Digital Operational Resilience Act (DORA) van kracht geworden. Deze wetgeving, die vanaf 2025 dient te worden nageleefd, stelt aanvullende eisen aan de interne beheersing en rapportage van financiële instellingen, waaronder pensioenfondsen en hun uitvoeringsorganisaties. De risicobeheerfunctie zal zich een beeld vormen van de stappen die het fonds en de uitbestedingspartijen op dit vlak zetten.

Geen herstelplan noodzakelijk

Bij een tekort moet een pensioenfonds jaarlijks een herstelplan voor de komende tien jaar indienen. Het pensioenfonds was per ultimo 2022 uit herstel, heeft DNB hierover in januari 2023 geïnformeerd en hoefde dus in 2023 geen herstelplan in te dienen. Per eind 2023 was er opnieuw geen sprake van een tekort en het pensioenfonds hoeft daarom ook in 2024 geen herstelplan in te dienen bij DNB.

9 Ontwikkelingen na balansdatum

Kostendeckende premie 2024

In september 2023 heeft het bestuur besloten om gebruik te maken van de mogelijkheid om de rente die wordt gebruikt voor de vaststelling van de gedempte premie tussentijds opnieuw vast te zetten voor een periode van vijf jaar. De verwachting was op dat moment dat de premie 2024 hiermee kostendeckend zou zijn.

In februari 2024 is de premie getoetst en op dat moment bleek de premie niet kostendeckend te zijn. Dit wordt vooral veroorzaakt door de hogere backservicelast voor actieven als gevolg van het opnemen van bodembedragen in de cao-verhogingen. In overleg met de sociale partners is besloten om het tekort van EUR 16,6 miljoen te financieren uit de premiereserve.

Voorgenomen verkoop vermogensbeheerbedrijf Blue Sky Group

Blue Sky Group heeft op 7 maart 2024 bekend gemaakt dat zij de focus volledig gaat leggen op pensioenbeheer. Doel van deze nieuwe strategie is het behouden en verder uitbouwen van de positie van Blue Sky Group in de Nederlandse pensioenmarkt. Dit betekent dat Blue Sky Group haar vermogensbeheerbedrijf, dat voor de KLM-pensioenfondsen werkt, bij een andere partij wil onderbrengen. Het bestuur van het pensioenfonds kan zich ook als aandeelhouder van Blue Sky Group vinden in deze ontwikkelingen. De continuïteit van de dienstverlening van Blue Sky Group is geborgd. Het pensioenfonds had zijn vermogensbeheeractiviteiten reeds volledig uitbesteed en dit blijft zo.

10 Verslag intern toezicht

Organisatie en invulling van het intern toezicht

Organisatie

Stichting Pensioenfonds KLM-Cabinepersoneel (hierna: het fonds) kent een omgekeerd gemengd bestuursmodel, een model dat zowel uitvoerende als niet-uitvoerende bestuursleden heeft en waarbij het intern toezicht is belegd bij de niet-uitvoerende bestuursleden (hierna: de NUB). Bij het uitoefenen van hun toezichtstaak worden de NUB in adviserende zin ondersteund door de auditcommissie (hierna: de AC).

Met deze rapportage leggen de NUB verantwoording af over de uitvoering van het intern toezicht in 2023, de genomen besluiten en delen zij hun observaties en aanbevelingen.

Invulling

Het toezicht vindt achteraf plaats. In de rol van intern toezichthouder richten de NUB zich in ieder geval op:

1. Het beleid van het bestuur;
2. De algemene gang van zaken in het fonds;
3. Een adequate risicobeheersing;
4. De evenwichtigheid van de belangenafweging.

Gedurende het jaar vindt halfjaarlijks een gesprek met het bestuur plaats en vormen de NUB zich een oordeel op de genoemde vier punten.

Daarnaast stellen de NUB per jaar een toezichtplan op, waarin de thema's zijn vastgelegd waaraan de NUB in dat jaar specifieke aandacht willen geven. Voor 2023 hadden de NUB de volgende thema's benoemd:

1. Nieuw pensioenstelsel;
2. Uitbesteding, inrichting en kosten van balans- en vermogensbeheer;
3. IT: Cybersecurity, Wings en datakwaliteit;
4. Kostentransparantie t.a.v. de kosten per deelnemer.

De beoordeling van de toezichtthema's kent de volgende stappen:

- Thema en scope van de onderzoeksvraag bepalen;
- Documenten en rapportages beoordelen;
- Gesprekken met diverse relevante betrokkenen;
- Schriftelijke terugkoppeling van het gesprek en de bevindingen en een voorlopige conclusie en aanbevelingen formuleren;
- Plenair bespreken in de NUB-vergaderingen en met de AC;
- Tussentijdse terugkoppeling aan het algemeen bestuur (hierna: het bestuur);
- Vaststellen uiteindelijke bevindingen en aanbevelingen.

Het intern toezicht legt verantwoording af aan het verantwoordingsorgaan van het fonds (hierna: het VO) en aan de werkgever. Deze verantwoording vindt plaats door het delen van het toezichtplan en de toezichtrapportage. Bovendien overleggen de NUB ten minste éénmaal per jaar met het VO.

Het bestuur is verantwoordelijk voor de opvolging van de bevindingen en aanbevelingen van het intern toezicht. Hierbij geldt dat het bestuur beslist over de opvolging van bevindingen en aanbevelingen die betrekking hebben op het vormen van strategisch beleid. Voor de opvolging van bevindingen en aanbevelingen die betrekking hebben op de uitvoering van strategisch beleid, zijn de uitvoerende bestuursleden (hierna: de UB) verantwoordelijk. De NUB monitoren de opvolging van de bevindingen en aanbevelingen.

Algemeen oordeel intern toezicht

De NUB hebben zich een algemeen oordeel gevormd aan de hand van de eerder genoemde vier onderdelen.

Beleid van het algemeen bestuur

De NUB zien dat het bestuur veel aandacht heeft voor de Wet toekomst pensioenen (hierna: Wtp), dat in al haar facetten in de bestuursvergaderingen aan de orde komt. Naast de aandacht die wordt gegeven aan de technische aspecten van de invoering van de Wtp, wordt steeds het belang van alle stakeholders en in het bijzonder de deelnemers evenwichtig afgewogen. Hierbij worden ook de uitvoeringsaspecten betrokken. Op het gebied van communicatie is in 2023 wederom een groot aantal activiteiten verricht, waarvan het Cabine Pensioenplein een aansprekend voorbeeld is.

Het bestuur heeft veel oog voor goed pensioenfondsbestuur. Er worden themadagen georganiseerd en opleidingen aangeboden. Aan het einde van 2023 is een zelfevaluatie van het bestuur uitgevoerd onder externe begeleiding. Dit heeft geleid tot verdere inzichten in de onderlinge samenwerking binnen het bestuur, alsmede in de nadere vormgeving van het intern toezicht.

Algemene gang van zaken

De NUB constateren dat alle relevante onderwerpen tijdig worden geadresseerd en geagendeerd in de bestuursvergaderingen. De onderwerpen worden met enthousiasme en gedrevenheid door de uitvoerende bestuursleden gebracht. Voor onderwerpen waar specifieke kennis noodzakelijk is, worden experts in de vergadering gebracht om toelichting te geven. Met name rondom de Wtp is dit het geval. Daarnaast ondernemen de uitvoerende bestuursleden tijdig actie als dat noodzakelijk is. Het bestuur is in control en handelt proactief. Het onderwerp compliance komt regelmatig op de bestuursagenda en wordt met veel aandacht behandeld in samenwerking met de nieuw aangestelde compliance officer.

Adequate risicobeheersing

In 2023 hebben de risico's en risico-opinies een prominentere rol gekregen in het algemeen bestuur. Deze worden expliciet benoemd en afgewogen in de besluitvorming. In 2023 heeft een enquête over het risicobeheer plaatsgevonden onder het algemeen bestuur, waarvan de resultaten meegenomen zijn in de ERB. De bespreking van de risicorapportages staat ieder kwartaal op de agenda van het algemeen bestuur. Dit draagt bij aan het meenemen van het bestuur op het gebied van risicobeheer. Ook het 'tegedenken' van de sleutelfunctiehouder en -vervuller risicobeheer draagt positief bij aan meer countervailing power betreffende een adequate risicobeheersing.

Evenwichtigheid van de belangenafweging

Ook afgelopen jaar hebben de NUB specifiek toezicht gehouden op een evenwichtige belangenafweging bij de besluitvorming door het bestuur. Zo werd bij de besluitvorming rondom indexatie nadrukkelijk aandacht besteed aan de verschillende belangen. De NUB concluderen dat met consistentie ten aanzien van beleid en met oog voor alle deelnemersgroepen het proces juist en gedegen is verlopen. De NUB constateren dat er bij ieder bestuursbesluit meer aandacht uitgaat naar evenwichtige belangenafweging. Tevens heeft vastlegging hiervan een prominentere rol gekregen door het traject naar een nieuwe regeling.

Oordeel specifieke toezichtonderwerpen

Nieuw Pensioenstelsel

Algemeen

In 2023 is de Wtp in werking getreden. Het fonds heeft dit jaar veel stappen gezet in de transitie naar het nieuwe pensioenstelsel. De diverse stakeholders, zoals het AVO en de uitvoeringsorganisatie, worden goed en tijdig aangehaakt, om zo tot weloverwogen keuzes te kunnen komen. De kennissessies die in het afgelopen jaar zijn georganiseerd voor de diverse fondsorganen hebben een positieve bijdrage geleverd aan het kennisniveau, waardoor deze organen goed in staat waren om voortgang te boeken. De capaciteit voor het Wtp-project was in 2023 voldoende. Er is een stevig projectteam, dat goed functioneert en waar

ook continuïteit vanuit gaat. Tegelijkertijd constateren de NUB dat het een belastend traject is waar veel tijd en budget in is gaan zitten.

De NUB hebben vertrouwen in de voortgang, maar constateren dat mijlpalen steeds opschuiven. De afronding van het transitieplan is vertraagd geraakt, maar de transitiedatum van 1 januari 2026 is niet verschoven. De NUB onderkennen dat het fonds in de voortgang hiervan afhankelijk is van externe factoren.

Periodiek worden deugdelijke en zorgvuldige risicoanalyses met betrekking tot de implementatie van de Wtp opgesteld. Daarnaast wordt het gehele bestuur op de hoogte gehouden van het traject via voortgangsrapportages. Deze rapportages dragen significant bij aan het inzicht van het bestuur in risico's en de voortgang van het traject.

Uitbesteding, inrichting en kosten van balans- en vermogensbeheer

Algemeen

Binnen het domein balans- en vermogensbeheer zijn veel ontwikkelingen op het gebied van uitbesteding. In de continue professionaliseringslag die het fonds maakt is de focus en de aandacht steeds meer komen te liggen op kwaliteit, kosten(besparing) en countervailing power. Deze drie meetbare pilaren hebben gezorgd voor verschuivingen in, en vermeerdering van uitbestedingspartners van het fonds. Hierdoor komen er ook voor het fonds zelf nieuwe taken, uitdagingen, verantwoordelijkheden en rollen bij die zich moet uitkristalliseren in een te ontwikkelen Target Operating Model.

Met betrekking tot de kosten van het vermogensbeheer stellen de NUB tot tevredenheid een neerwaartse trend vast. De ambitie van het bestuur is om een verdere kostenreductie te bereiken. Dit zou bijvoorbeeld kunnen door een betere propositie van de uitvoeringsorganisatie, het goedkoper maken van het beleggingsbeleid of door een efficiëntere inrichting van het vermogensbeheer binnen het fonds.

Countervailing power is voldoende aanwezig en door de komst van Van Lanschot Kempen verder toegenomen. De NUB zien dat er meer 'tegendenken' plaatsvindt in het proces en dat er een frisse blik geworpen wordt op de gehele portefeuille. Dit heeft al tot een aantal positieve aanpassingen geleid. Het bestuur is voldoende in control, maar voor vastlegging en evaluatie mist een adequate structuur, wat volgens de planning in 2024 opgepakt zal worden. In 2024 zullen er verdere stappen worden gezet met als doelstelling het vergroten van de kwaliteit, besparing van kosten en toename van de countervailing power. De NUB juichen dit toe.

IT: Cybersecurity, Wings en datakwaliteit

Algemeen

In 2023 zijn er veel stappen gezet op het gebied van cybersecurity. Er wordt nu maandelijks gerapporteerd en Blue Sky Group lijkt steeds beter in control te zijn. Verdere monitoring op de IT controls blijft belangrijk.

Met betrekking tot Wings wordt alleen de front end aangepakt. De back end wordt tijdelijk hetzelfde gelaten. Voor datakwaliteit is eind 2023 een project opgestart, waarbij volgens de zes stappen van de Pensioenfederatie wordt gewerkt. Op zowel Cybersecurity, Wings als datakwaliteit zijn veelbelovende plannen gemaakt. Deze zullen de komende tijd uitgevoerd moeten gaan worden en zullen daarom ook in 2024 meegenomen worden in het toezicht.

Kostentransparantie ten aanzien van de kosten per deelnemer

Algemeen

Het bestuur van het pensioenfonds streeft bij de pensioenuitvoering eenvoud en kostenefficiëntie na. Het is voor het bestuur nu echter onvoldoende duidelijk in hoeverre de huidige kosten voor pensioenuitvoering marktconform zijn.

In 2023 is er meer inzicht gekomen in de kosten, maar de nagestreefde transparantie is nog niet volledig bereikt. Eerder was het plan om in 2023 een benchmarkonderzoek te starten naar het kostenniveau van de dienstverlening. Dit onderzoek is niet uitgevoerd, onder andere omdat een vergelijking op dit moment weinig toegevoegde waarde heeft. Zeker gelet op de complexiteit van de regeling en de kwaliteit van communicatie die het fonds nastreeft, is het kostenniveau momenteel acceptabel. Na de implementatie van de Wtp is het zaak om een goede kostenvergelijking te maken.

Besluitvorming door de NUB

De NUB hebben op grond van de toepasselijke wet- en regelgeving in 2023 een aantal besluiten genomen. Zo hebben de NUB in januari en juni besloten tot herbenoeming van twee leden van de auditcommissie. Ook hebben de NUB besluiten genomen met betrekking tot de aanpassing van het beloningsbeleid en de functieprofielen van de NUB.

Tot slot

2023 is het vierde volledige jaar geweest waarin de NUB invulling gegeven hebben aan het intern toezicht van het fonds. Wij danken de uitvoerende bestuursleden en sleutelfunctiehouders voor hun bijdrage om onze toezichhoudende rol te kunnen uitvoeren. Ook danken wij de AC voor haar advisering en ondersteuning. Wij gaan in 2024 graag op deze ingeslagen weg verder.

Amstelveen, 13 juni 2024

Het intern toezicht van Stichting Pensioenfonds KLM-Cabinepersoneel,

Arnout Korteweg
Bette Moerkercken van der Meulen
Marguerite Moquette
Kees Porskamp
Albert Smidt
Jaap-Willem Verweij
Theo Wentink

Reactie van het bestuur

Het bestuur dankt de niet-uitvoerende bestuursleden voor het in 2023 uitgevoerde toezicht en voor de beoordeling. Een samenvatting van het verslag intern toezicht is opgenomen in dit jaarverslag. Het bestuur onderschrijft de in het verslag intern toezicht gedane aanbevelingen. Deze worden ter invulling opgenomen in de bestuursagenda 2024.

11 Verslag verantwoordingsorgaan

Inleiding

Het Verantwoordingsorgaan (verder: VO) geeft een oordeel over de werkzaamheden en het functioneren van het bestuur. Het intern toezicht legt verantwoording af aan het VO. Het VO doet hiervan verslag in het bestuursverslag 2023, onderdeel van het jaarwerk 2023.

Het verantwoordingsorgaan vertegenwoordigt de bij het fonds betrokken belanghebbenden zoals bedoeld in artikel 115 van de Pensioenwet. De gevolgen van het gevoerde beleid en de wijze waarop het is uitgevoerd vormen het uitgangspunt voor de uitvoering van de taken door het VO. Het VO heeft de bevoegdheid een oordeel te geven over het handelen van het bestuur, over het door het bestuur uitgevoerde beleid, evenals over beleidskeuzes voor de toekomst, waaronder de keuzes die van invloed zijn op de uitvoeringskosten. Dit doet het VO aan de hand van het bestuursverslag, de jaarrekening en andere informatie, waaronder bevindingen van het intern toezicht. Het oordeel wordt samen met de reactie van het bestuur daarop, bekend gemaakt en in het bestuursverslag opgenomen. Het oordeel omvat in ieder geval een oordeel over de gemaakte uitvoeringskosten.

Het VO heeft het recht aan het bestuur advies uit te brengen over onder andere het beleid inzake beloningen, de vorm en inrichting van het intern toezicht, het vaststellen en wijzigen van de klachten- en geschillenregeling en het vaststellen en wijzigen van het communicatie- en voorlichtingsbeleid. Voor deze verantwoording is gebruik gemaakt van de informatie die gedurende het jaar door het bestuur zowel mondeling als schriftelijk aan het VO is verstrekt, het jaarverslag, de jaarrekening en de intern toezichtrapportage.

Algemeen

2023 stond vooral in het teken van de Wet toekomst pensioenen (Wtp). De Wtp nam voor het bestuur en het VO veel tijd in beslag. Naast alle werkzaamheden voor de Wtp diende het bestuur vier adviesaanvragen in, die door het VO werden behandeld en van een advies werden voorzien.

De werkdruk was voor het bestuur in 2023 door de Wtp en het groeiende aantal uitbestedingspartijen erg hoog, maar het VO heeft de indruk dat het bestuur ondanks de werkdruk voldoende afstand tot de dagelijkse gang van zaken kon nemen, waardoor het bestuur steeds de controle hield en kon blijven besturen.

Er werd in 2023 ook veel aandacht gegeven aan de verdere professionalisering van het omgekeerd gemengd bestuursmodel, waarbij de niet-uitvoerende bestuursleden (verder: NUB) hun rol van intern toezichthouder verder hebben ontwikkeld. De 'Rapportage intern toezicht 2023' geeft deze ontwikkeling goed weer, waar vooral de veelheid en uitvoerbaarheid van de aanbevelingen het bewijs van zijn.

Evenwichtigheid was in 2023 de rode draad door belangenafweging, besluitvorming en procesverloop en die werd bij alle onderwerpen steeds gezocht. Ook hier speelden de NUB een belangrijke rol die zij invulden als lid van het bestuur en als intern toezichthouder. Het VO ziet dat de NUB de twee rollen goed kunnen scheiden, hetgeen leidt tot een vakkundige besturing van het Cabinefonds.

De kosten waren in 2023 onverminderd hoog. Het bestuur had hier zeker oog voor, maar met het oog op de Wtp transitie viel hier nog niet veel winst te behalen. Voor een substantiële verlaging van de kosten verwacht het bestuur veel van de overgang naar het nieuwe pensioenstelsel. Dit in verband met de vereenvoudiging en samenvoeging van de regelingen. Tot dat moment roept het VO het bestuur op de vinger aan de pols te houden als het gaat om de kosten per deelnemer.

Aandachtsgebieden

Pensioen, communicatie en governance

Het onderwerp Wtp stond elke bestuursvergadering op de agenda, waarbij alle beschikbare informatie vrijwel direct met het VO gedeeld werd. Er werden meerdere uitgebreide kennissessies georganiseerd met als doel het VO tijdig voldoende kennis bij te brengen over dit complexe onderwerp.

De focus van het VO bij dit onderwerp lag in 2023 vooral op de communicatie naar alle belanghebbenden. In aanloop naar de nog plaats te vinden beoordeling van het transitieplan was evenwichtige belangenafweging voor het VO dit jaar een belangrijk thema. Het VO wil het bestuur graag complimenteren voor de wijze waarop het VO tot nog toe meegenomen is in de Wtp-transitie.

Het communicatieplan, wat in 2022 werd opgesteld, is in 2023 aangepast en het VO kan zich goed vinden in de aanpassingen. Het VO adviseert om bij het verschijnen van het transitieplan er met alle belanghebbenden uitgebreid en in begrijpelijke taal over te communiceren en vooral ook te toetsen of de boodschap goed is overgekomen. Bij de communicatie rondom het indexatiebesluit had dit wellicht wat ophef kunnen voorkomen.

In 2023 heeft het VO met het bestuur goede werkafspraken gemaakt, waardoor bij ieder besluit helder wordt toegelicht uit welke alternatieven het bestuur de uiteindelijke keuze heeft gemaakt en waarom. Bij iedere VO-vergadering sluiten twee bestuursleden aan om deze toelichting te geven en om vragen te beantwoorden. Hoewel de aanvankelijke wens van het VO was om de notulen van bestuursvergaderingen te ontvangen, ervaart het VO dit als een zeer prettige samenwerking.

Finance, risk en IT

De meeste aandacht op het gebied van finance, risk en IT was er in 2023 in relatie tot de Wtp.

Aan het begin van het jaar werd de datakwaliteit van Blue Sky Group (verder: BSG) als risico bij de Wtp-transitie onderkend. Ondanks de aandacht hiervoor van het bestuur werd het projectrisico van de datakwaliteit in juli nog steeds als hoog ingeschat. Eind 2023 was het risico afgenomen en op 'midden' ingeschat. Naast datakwaliteit lag de focus op cybersecurity en het systeem Wings. Dat laatste moest aangepast worden aan de nieuwe regeling(en). BSG was in 2023 ook druk met een pilot voor een nieuw IT-systeem.

Netto profijtberekeningen voor de Wtp-transitie zorgden aan het eind van het jaar voor vertraging in het project, waarbij het bestuur het besluit nam om kwaliteit voor snelheid te laten prevaleren. Al met al was er veel werk te verzetten op het gebied van IT, hetgeen zich vertaalde in de geschatte risico's. Het IT-risico in verband met de Wtp-transitie was aan het einde van het jaar het grootst. Eind 2023 kunnen we vaststellen dat het bestuur ervoor gezorgd heeft dat het gemiddelde risico ondanks alle uitdagingen toch is afgenomen.

De financiële opzet van het nieuwe pensioenstelsel werd aan de hand een 30 punten schema en een gedetailleerde planning vormgegeven. Ook bij de financiële planning was er initieel sprake van vertraging. Het bestuur was voor de invulling ervan voor een groot gedeelte afhankelijk van het arbeidsvoorwaardelijk overleg cabinepersoneel (verder: AVO). In 2023 waren er verschillende overleggen tussen het AVO en het bestuur om in het kader van de Wtp transitie zoveel mogelijk gezamenlijk op te trekken. Het VO is van mening dat het bestuur hier goed aan heeft gedaan en het de uiteindelijke overgang naar het nieuwe pensioenstelsel hiermee vergemakkelijkt heeft. De samenwerking met het AVO zal echter ook voor de komende jaren vermoedelijk een aandachtspunt blijven.

Op het gebied van cybersecurity werden er verbeteracties geïnitieerd, waarvan de resultaten langer op zich lieten wachten dan gewenst. Het bestuur besloot om samen met de zusterfondsen, het Algemeen Pensioenfonds KLM en het Pensioenfonds Vliegend Personeel KLM, op te trekken om een sterkere dialoog met BSG te hebben. Tevens heeft het bestuur besloten het onderwerp IT als specifiek expertisegebied toe te wijzen aan een uitvoerend bestuurslid.

Concluderend waren er in 2023 behoorlijke uitdagingen op het gebied van finance, risk en IT, die goed in kaart zijn gebracht en ook voldoende zijn gemanaged.

Balans- en vermogensbeheer

De beleggingsomgeving van het jaar 2023 kenmerkte zich door bestendinging van onzekere financiële markten. Ondanks de onrustige geopolitieke omstandigheden leken de markten en indices maar één

richting te kennen: omhoog. De rente stabiliseerde zich en over het algemeen had dit een voorzichtig gunstig effect op de dekkingsgraad. Het VO zag de portefeuille de beleidsmatig gewenste ontwikkeling doormaken in het streven naar meer duurzaamheid en het behalen van een relatief goed rendement van 9%.

Door het integreren van ESG-uitgangspunten in de investment cases en de aandacht voor deze kenmerken bij de invulling van de portefeuilles emerging markets en low vol, werd een goede stap gezet naar een duurzame en passieve invulling van deze asset categorieën. Van de portefeuille small caps werd afscheid genomen in verband met de kosten en beperkte duurzaamheid hiervan.

De herallocatie naar onder andere emerging markets diende uiteraard goed te worden gemonitord om niet van de regen in de drup te komen; emerging markets zijn immers (nog) niet altijd zo groen als gewenst. Inbrengen in de pool die daarvoor bij BSG al langere tijd bestaat, gaf hierbij een zeker comfort.

Het risicopreferentieonderzoek werd gedurende 2023 verder uitgewerkt en in 2024 zullen de eerste resultaten tot conclusies en uiteindelijk tot beleggingsbeleid moeten leiden, dat recht doet aan de uitgangspunten van de Wtp. Hierbij zal met de risicopreferentie van de verschillende leeftijdscohorten rekening moeten worden gehouden bij de vaststelling van het beleid en de toedelingsregels in de financiële opzet.

Het is een stevige en lastige klus, waarbij ook het VO alle zeilen zal moeten bijzetten om de evenwichtigheid te kunnen duiden.

In de laatste maanden van het jaar is door het bestuur de mogelijkheid om tot dekkingsgraadbescherming te komen verkend. Doel daarvan was om zekerheid te krijgen dat er minimaal met een vooraf gewenste dekkingsgraad wordt ingevaren in het nieuwe pensioenstelsel. Het VO volgt deze ontwikkeling uit het oogpunt van evenwichtigheid uiteraard op de voet. Om de portefeuille 'Wtp-proof' te maken, zullen er aanpassingen in het beleid moeten worden doorgevoerd. Om de transactiekosten te beperken doet het VO de suggestie om bij aanpassingen direct voor duurzame en passieve oplossingen te gaan. Samengevat kijkt het VO met een tevreden gevoel terug op 2023, waarin het ingezette beleid een praktische uitvoering kreeg.

Advies

Het VO adviseerde in 2023 over vier adviesaanvragen. Zo adviseerde het VO positief over de voorgenomen herbenoemingen van twee leden van de auditcommissie. Daarnaast heeft het VO in 2023 een adviesaanvraag behandeld met betrekking tot de herziening van het beloningsbeleid. Over deze adviesaanvraag is veelvuldig contact geweest met het bestuur. Nadat de vragen van het VO hierover voldoende beantwoord waren, heeft het VO positief geadviseerd over de herziening van het beloningsbeleid. Tot slot heeft het VO positief geadviseerd over het opnieuw vastklikken van de rente voor een periode van vijf jaar.

Oordeel

Gezien de hoeveelheid en complexiteit van het werk dat het bestuur in 2023 in goede banen moest leiden, spreekt het VO zijn waardering uit voor de manier waarop het bestuur hieraan invulling heeft gegeven. Het VO stelt vast dat het bestuur in alle besluitvorming zoekt naar evenwichtigheid en dat de NUB hier een uitstekende rol in spelen. We zien uit naar toekomstige resultaten van de door het bestuur ingezette professionalisering en hebben er vertrouwen in dat de Wtp-transitie op een evenwichtige en vakkundige wijze zal worden volbracht.

Amstelveen, 13 juni 2024

Het Verantwoordingsorgaan van Stichting Pensioenfonds KLM-Cabinepersoneel,

Toine Delnoij
Rob Koster
Dineke Stäbler
Jessica Vis
Luc van der Eijk
Ingeborg Zikken

Reactie van het bestuur

Het bestuur dankt het verantwoordingsorgaan voor het verslag en het positieve oordeel. Daarnaast is het bestuur het verantwoordingsorgaan erkentelijk voor de afgegeven adviezen en de constructieve overleggen in 2023. Het bestuur waardeert de constructieve bijdrage van het verantwoordingsorgaan in het afgelopen jaar. Het bestuur zet de open samenwerking van de afgelopen jaren graag voort en ziet de samenwerking in 2024, mede in het licht van de transitie naar het nieuwe pensioenstelsel, met vertrouwen tegemoet.

Amstelveen, 13 juni 2024

Het bestuur van de Stichting Pensioenfonds KLM-Cabinepersoneel,

Mark-Jan Boes

Peter Dorrestijn

Arnout Korteweg

Bette Moerkercken van der Meulen

Marguerite Moquette

Kees Porskamp

Albert Smidt

Selma Smit-Bos

Jaap-Willem Verweij

Theo Wentink

Pensioenfonds KLM Cabinepersoneel

2023

jaarrekening

Jaarrekening 2023

Balans per 31 december

	2023	2022
Activa		
Beleggingen voor risico pensioenfonds		
· Vastgoed (1)	385,4	439,7
· Aandelen (1)	1.487,1	1.468,4
· Vastrentende waarden (1)	2.243,8	1.879,0
· Derivaten (1)	16,1	10,4
Totaal beleggingen voor risico pensioenfonds	4.132,4	3.797,5
Deelnemingen (2)	7,0	6,8
Vorderingen en overlopende activa (3)	0,8	2,8
Liquide middelen (4)	2,1	5,3
Totaal activa	4.142,3	3.812,4
Passiva		
Stichtingskapitaal en reserves (5)		
· Bestemmingsreserves	33,5	37,1
· Overige reserves	675,4	643,2
Totaal stichtingskapitaal en reserves	708,9	680,3
Technische voorzieningen		
· Voorziening pensioenverplichtingen voor risico pensioenfonds (6)	3.190,4	2.877,6
Derivaten (1)	237,5	251,2
Schulden en overlopende passiva (7)	5,5	3,3
Totaal passiva	4.142,3	3.812,4

De bij de posten vermelde nummers verwijzen naar de toelichting op pagina 80 tot en met 91.

Rekening van baten en lasten

	2023	2022
Baten en lasten pensioenactiviteiten		
Premies (8)	106,5	93,3
Waardeoverdrachten per saldo (9)	3,3	3,5
Mutatie voorziening pensioenverplichtingen voor risico pensioenfonds		
· Pensioenopbouw (10)	-91,2	-114,4
· Indexering (11)	-80,6	-323,6
· Rentetoevoeging (12)	-95,2	18,8
· Wijziging rekenrente (13)	-99,4	1.276,5
· Onttrekking pensioenuitkeringen en pensioenuitvoeringskosten (14)	78,3	66,8
· Pensioenrechten waardeoverdrachten, per saldo (15)	-3,7	-3,5
· Wijziging actuariële grondslagen (16)	-22,2	-52,0
· Overige mutaties voorziening pensioenverplichtingen (17)	1,2	0,6
Totaal mutatie voorziening pensioenverplichtingen risico pensioenfonds	-312,8	869,2
Pensioenuitkeringen (18)	-75,8	-63,0
Pensioenuitvoeringskosten (19)	-7,1	-5,6
Totaal baten en lasten pensioenactiviteiten	-285,9	897,4
Baten en lasten beleggingsactiviteiten		
Directe beleggingsresultaten (20)	3,4	3,7
Indirecte beleggingsresultaten (20)	317,6	-1.009,1
Kosten van vermogensbeheer (20)	-6,7	-6,7
Overige baten en lasten beleggingsactiviteiten (21)	0,2	-
Totaal baten en lasten beleggingsactiviteiten	314,5	-1.012,1
Resultaat	28,6	-114,7

De bij de posten vermelde nummers verwijzen naar de toelichting op pagina 104 tot en met 109.

Kasstroomoverzicht

	2023	2022
Kasstroom uit pensioenactiviteiten		
Ontvangen premies	109,5	93,3
Ontvangen waardeoverdrachten	5,0	5,0
Betaalde pensioenuitkeringen	-75,6	-62,6
Betaalde waardeoverdrachten	-1,7	-1,5
Betaalde pensioenuitvoeringskosten	-5,8	-9,9
Totaal kasstroom uit pensioenactiviteiten	31,4	24,3
Kasstroom uit beleggingsactiviteiten		
Verkopen beleggingen	1.850,8	746,2
Verkopen en afwikkeling derivaten, per saldo	12,3	-179,2
Directe beleggingsresultaten	-9,5	3,7
Aankopen beleggingen	-1.882,3	-585,2
Mutatie tegoeden en schulden kredietinstellingen	-0,8	0,8
Betaalde kosten van vermogensbeheer	-6,7	-6,7
Overige mutaties uit beleggingsactiviteiten	-	1,0
Totaal kasstroom uit beleggingsactiviteiten	-36,2	-19,4
Koers- en omrekeningsverschillen op geldmiddelen	1,6	-
Mutatie liquide middelen	-3,2	4,9
Liquide middelen 31 december	2,1	5,3
Liquide middelen 1 januari	5,3	0,4
Mutatie liquide middelen	-3,2	4,9

Toelichting algemeen

Activiteiten

Het doel van Stichting Pensioenfonds KLM-Cabinepersoneel, statutair gevestigd in Amstelveen en kantoorhoudend aan de Professor E.M. Meijerslaan 1 in Amstelveen (hierna: het pensioenfonds), is het verstrekken van pensioenuitkeringen aan werknemers en oud-werknemers in een cabinefunctie met een arbeidscontract vallend onder de cao voor KLM-cabinepersoneel en voor cabinepersoneel in algemene dienst bij KLM Cityhopper B.V. Uitgezonderd zijn assistent-pursers, pursers en senior pursers die tot het zogeheten Kerncorps Cabinepersoneel behoren en bij Stichting Pensioenfonds Vliegend Personeel KLM aangesloten zijn. Het pensioenfonds is als ondernemingspensioenfonds ingeschreven in het Handelsregister van de Kamer van Koophandel onder nummer 41198994.

Pensioenregeling

Ouderdomspensioen

Het pensioenfonds kent drie regelingen voor ouderdomspensioen: een voorwaardelijke eindloonregeling (pensioenreglement 2008A) en een middelloonregeling (pensioenreglement 2008B). Daarnaast kent het pensioenfonds de Netto Aanvullende Pensioenregeling (NAP).

Het ouderdomspensioen is in de voorwaardelijke eindloonregeling bij volledige indexering gebaseerd op het laatstverdiende salaris en het aantal deelnemersjaren. Het eindloonsysteem is alleen van toepassing op individuele salarisverhogingen en dus niet op collectieve salarisverhogingen.

De pensioenopbouw bedraagt voor ieder deelnemersjaar 1,17% van de pensioengrondslag, zoals die geldt op 1 januari van het betreffende jaar. In de middelloonregeling is het ouderdomspensioen gebaseerd op het gemiddelde salaris tijdens de diensttijd en het aantal deelnemersjaren en bedraagt voor ieder deelnemersjaar 1,33% van de pensioengrondslag, zoals die geldt op 1 januari van het betreffende jaar. In beide regelingen is de pensioengrondslag gelijk aan het pensioengevend salaris vermindert met een franchise. Het pensioengevend loon is gelijk aan twaalfmaal het maandsalaris (inclusief eventuele leeftijdstoelage), uitgaande van volle productie, verhoogd met 16,33% in verband met vakantietoelage en eindejaarsuitkering en de deelnemersbijdragecompensatie.

Het pensioengevend loon is gemaximeerd op EUR 128.810 (2022: EUR 114.866) als gevolg van de fiscale maximering. De franchise is gelijk aan 100/66,28 van de AOW-uitkering voor een gehuwde en bedraagt EUR 18.470.

De normpensioendatum is de eerste dag van de maand waarin de deelnemer 60 jaar wordt.

De deelnemers kunnen binnen bepaalde grenzen kiezen wanneer zij met pensioen gaan. De vroegst mogelijke pensioendatum is de dag waarop de deelnemer 50 jaar wordt. Het is mogelijk om later met pensioen te gaan, maar uiterlijk op de dag waarop de deelnemer de AOW-gerechtigde leeftijd bereikt. Daarnaast bestaat de mogelijkheid van deeltijdpensioen. Deeltijdpensioen kan ingaan in de periode tussen de leeftijd van 50 jaar en één maand voorafgaand aan de dag waarop de AOW-gerechtigde leeftijd wordt bereikt. Verder kunnen de deelnemers kiezen voor een tijdelijke verhoging of verlaging van het pensioen, met als omslagpunt de AOW-gerechtigde leeftijd, waarbij de laagste uitkering niet lager is dan 75% van de hoogste uitkering.

Netto Aanvullende Pensioenregeling (NAP) vult het ouderdomspensioen uit de basispensioenregeling aan met een extra levenslang ouderdomspensioen vanaf de normpensioenleeftijd van 60 jaar. Deelname aan de regeling is vrijwillig. Na beëindiging van deelname kan eenmalig opnieuw tot de regeling worden toegetreden. De deelnemers betalen een extra premie die wordt ingehouden op het nettoloon. Over het te zijner tijd uit te keren pensioen is geen loonbelasting of inkomstenbelasting verschuldigd. De levenslange aanvullende uitkering kan op pensioendatum worden omgezet in een tijdelijke aanvullende uitkering tot

de AOW-gerechtigde leeftijd. Het is mogelijk om uiterlijk op pensioendatum de levenslange uitkering te laten afkopen. Daarnaast bestaat de mogelijkheid van uitgestelde afkoop, dat wil zeggen een eenmalige uitkering aan de nabestaanden bij overlijden van de deelnemer.

Partnerpensioen

Het facultatief partnerpensioen is op risicobasis verzekerd. De verzekering voor deelnemers met een samenlevingscontract vangt aan op het moment waarop KLM een samenlevingsverband erkent.

De deelnemer en de partner kunnen gezamenlijk van deze verzekering afzien. Het pensioen bedraagt zowel in de voorwaardelijke eindloonregeling als in de middelloonregeling per deelnemersjaar 1% van de laatste pensioengrondslag. Toekomstige jaren van deelneming tot de normpensioendatum zijn meeverzekerd. Verder kunnen deelnemers zich via het pensioenfonds ook vrijwillig verzekeren voor het Anw-hiaat.

Wezenpensioen

Wezenpensioen wordt uitgekeerd aan kinderen tot de 18-jarige leeftijd of, bij het volgen van een opleiding waarvoor recht op studiefinanciering bestaat, tot de 27-jarige leeftijd. Indien het pensioen is ingegaan vóór 1 januari 2015 wordt de uitkering, bij het volgen van een opleiding waarvoor recht op studiefinanciering bestaat, verstrekt tot de leeftijd van 25 jaar. Het wezenpensioen bedraagt voor elk gerechtigd kind 14% van het (bereikbare) ouderdomspensioen.

Arbeidsongeschiktheidspensioen

In geval van volledige en duurzame arbeidsongeschiktheid (IVA) van de deelnemer wordt een arbeidsongeschiktheidspensioen uitgekeerd. De uitkering gaat in na afloop van het tweede ziektejaar. Daarnaast wordt de pensioenopbouw volledig en premievrij voortgezet. Dit geldt eveneens voor de verzekering van het facultatief partnerpensioen en voor het Anw-hiaatpensioen.

Bij volledige of gedeeltelijke niet-duurzame arbeidsongeschiktheid (WIA) gaat het pensioen in op het moment waarop de loongereleerde WIA-uitkering eindigt. Het arbeidsongeschiktheidspensioen is een percentage van het pensioen dat wordt uitgekeerd bij volledige arbeidsongeschiktheid. Bij een gedeeltelijke arbeidsongeschiktheid tussen 35% en 80% wordt de pensioenopbouw premievrij voortgezet, afhankelijk van de mate van arbeidsongeschiktheid. Premievrije voortzetting geldt ook voor de verzekering van het facultatief partnerpensioen, maar niet voor de verzekering van het Anw-hiaatpensioen.

In geval van een gedeeltelijke arbeidsongeschiktheid van minder dan 35% bestaat geen recht op arbeidsongeschiktheidspensioen. De pensioenopbouw wordt wel premievrij voortgezet en is afhankelijk van de mate van arbeidsongeschiktheid.

Het arbeidsongeschiktheidspensioen wordt uitgekeerd zolang de arbeidsongeschiktheid duurt, maar uiterlijk tot de normpensioendatum.

Reductiebepalingen/CDC-regeling

Indien in enig jaar de vaste premie, verhoogd met de deelnemersbijdragen voor de facultatieve onderdelen van de pensioenregeling, ontoereikend is om de pensioenopbouw in dat jaar te financieren, wordt de pensioenopbouw verlaagd, tenzij anderszins in het premietekort kan worden voorzien. In dit verband wordt de vaste premie, verhoogd met de deelnemersbijdragen voor de facultatieve onderdelen van de pensioenregeling, getoetst aan een zogenoemde toetspremie.

De toetspremie is de hoogste van de gedempte kostendekkende premie en een gedempte premie waarbij de actuariel benodigde premie voor de pensioenopbouw wordt berekend op basis van een rentevoet van 3,2% en de solvabiliteitsopslag wordt vastgesteld op 21,3%. Het bestuur van het pensioenfonds monitort jaarlijks of de premie kostendekkend is en of de financiële opzet evenwichtig is.

Indien in enig jaar de totale premie lager is dan de toetspremie, worden eerst de eventueel aanwezige middelen in de bestemde premiereserve gebruikt om de ambitie op peil te houden. Is dit niet afdoende

dan wordt de pensioenopbouw in dat jaar zodanig verlaagd, dat de (verlaagde) toetspremie weer gelijk is aan de totale premie. Hierbij wordt eerst de backserviceverhoging in de eindloonregeling (pensioenreglement 2008A) naar rato verminderd. Indien de totale premie na deze verlaging van de pensioenopbouw nog steeds lager is dan de toetspremie, wordt de reguliere pensioenopbouw van alle deelnemers verlaagd naar rato van het resterende premietekort.

Het voorgaande betekent dat het verzekeringstechnisch risico en het beleggingsrisico volledig bij het pensioenfonds en daarmee indirect bij de (gewezen) deelnemers en pensioengerechtigden ligt.

KLM kan hiervoor niet worden aangesproken.

Indexering

Het pensioenfonds streeft ernaar de opgebouwde pensioenrechten van actieve deelnemers jaarlijks aan te passen aan de ontwikkeling van de lonen bij KLM.

Verder streeft het pensioenfonds ernaar de ingegane pensioenen en de premievrije pensioenrechten (actieve en gewezen deelnemers) jaarlijks aan te passen aan de ontwikkeling van de niet-afgeleide consumentenprijsindex.

De indexering heeft een voorwaardelijk karakter. Dit betekent dat geen recht op indexering bestaat en dat het niet zeker is of en in hoeverre in de toekomst indexering kan plaatsvinden. Het bestuur van het pensioenfonds beoordeelt jaarlijks op basis van de financiële positie van het fonds of de opgebouwde pensioenrechten van actieve deelnemers, de premievrije pensioenrechten van (actieve en) gewezen deelnemers en de ingegane pensioenen kunnen worden verhoogd.

Bij de besluitvorming wordt uitgegaan van de beleidsdekkingsgraad van het pensioenfonds ultimo november van het voorafgaande jaar. Bij een beleidsdekkingsgraad van 110% of lager wordt geen indexering toegekend. Bij een beleidsdekkingsgraad hoger dan 110% wordt in beginsel indexering toegekend, waarbij de indexering op een zodanig niveau wordt vastgesteld dat deze naar verwachting in de toekomst kan worden gecontinueerd. Hierbij wordt rekening gehouden met de wettelijk voorgeschreven parameters.

Een achterstand in de indexering kan onder voorwaarden worden ingehaald. Voorwaarden zijn dat de beleidsdekkingsgraad hoger is dan de met het (strategisch) vereist vermogen overeenkomende nominale dekkingsgraad en de indexering naar verwachting ook in de toekomst kan worden toegekend. In enig jaar kan ten hoogste een vijfde deel van het vermogen beschikbaar voor inhaalindexering worden aangewend.

Financiering en premie

De pensioenregeling is een zogenoemde Collective Defined Contribution-regeling, verkort ook wel CDC-regeling genoemd. Dit houdt in dat de aangesloten werkgever jaarlijks een vaste premie betaalt voor de opbouw van pensioenrechten. Dit betekent dat voor een langere periode een vaste premie is afgesproken. Zoals hiervoor onder Reductiebepalingen als onderdeel van de pensioenregeling is beschreven, heeft KLM geen enkele verplichting tot het betalen van aanvullende bedragen, ook niet als bij het pensioenfonds een vermogenstekort ontstaat. Hier staat tegenover dat KLM (in geval van een overschot bij het pensioenfonds) geen recht heeft op terugstorting van en/of korting op de vaste premie.

Voor 2023 is de vaste premie vastgesteld op 36,3% (2022: 36,3%) van de totale pensioengrondslagsom exclusief de deelnemersbijdragecompensatie (DBC) en inclusief een opslag voor maandbetaling. De vaste premie wordt verhoogd met een deelnemersbijdrage van 1,6% (2022: 1,4%) van de bijdragegrondslag in geval van verzekering van het facultatief partnerpensioen en met een deelnemersbijdrage van EUR 23,90 per maand (2022: EUR 21,20 per maand) in geval van verzekering van het Anw-hiaat. Vanaf 1 januari 2018 kunnen deelnemers zelf de hoogte van de premie aan de NAP-regeling bepalen tot maximaal het nettosalair. Indien het collectieve premievolumen van de NAP-regeling in enig jaar hoger wordt dan 4%

van de NAP grondslag exclusief de compensatie voor levensloopbijdrage, kan het bestuur besluiten de inleg te beperken.

De deelnemersbijdrage ten behoeve van NAP bedraagt gemiddeld 2,2 (2022: 2,2%) van de bijdragegrondslag.

Indien de vaste premie, verhoogd met de deelnemersbijdragen voor de facultatieve onderdelen van de pensioenregeling, niet toereikend is om de pensioenopbouw in dat jaar te financieren, kunnen de arbeidsvoorwaardelijke partijen afspreken de deelnemersbijdrage voor de reguliere pensioenopbouw te verhogen ter (gedeeltelijke) voorkoming van de hiervoor onder Reductiebepalingen beschreven korting van de pensioenopbouw.

Grondslagen voor de financiële verslaggeving

Algemeen

De jaarrekening is opgesteld in overeenstemming met de wettelijke bepalingen zoals deze zijn opgenomen in Titel 9, Boek 2 van het Burgerlijk Wetboek en in overeenstemming met de Richtlijnen voor de jaarverslaggeving, in het bijzonder Richtlijn 610 Pensioenfondsen (RJ 610).

De jaarrekening is opgesteld uitgaande van de continuïteitsveronderstelling, dat wil zeggen de veronderstelling dat de continuïteit gewaarborgd is en de activiteiten in de afzienbare toekomst zullen worden voortgezet.

Deze jaarrekening heeft betrekking op het verslagjaar 2023, dat is geëindigd op 31 december 2023.

In het kader van de presentatie van de cijfers en de functionele valuta luiden de bedragen in de jaarrekening in euro's.

Vergelijking met vorig jaar

De gehanteerde grondslagen van waardering en van resultaatbepaling zijn ongewijzigd ten opzichte van het voorgaande jaar.

Met ingang van het verslagjaar 2023 worden de toelichtingen ten aanzien van de beleggingen die in de risicoparagraaf zijn opgenomen met toepassing van het doorkijkprincipe (look-through) gepresenteerd, tenzij anders is aangegeven. Als gevolg van de toepassing van het doorkijkprincipe in de risicoparagraaf zijn vergelijkende cijfers van het verslagjaar 2022 aangepast voor de vergelijkbaarheid.

Schattingen en veronderstellingen

Bij het opstellen van de jaarrekening is het maken van schattingen en veronderstellingen noodzakelijk. De schattingen en veronderstellingen hebben invloed op de toepassing van grondslagen en de waardering van activa en verplichtingen. De schattingen en daaraan ten grondslag liggende veronderstellingen zijn gebaseerd op ervaringen uit het verleden en verschillende andere factoren die gegeven de omstandigheden als redelijk worden beschouwd. Vooral de waardering van de voorziening pensioenverplichtingen en (in mindere mate) de waardering van de beleggingen zijn gebaseerd op schattingen en veronderstellingen. De schattingen en onderliggende veronderstellingen worden voortdurend beoordeeld. Ten behoeve van de oordeelsvorming en het maken van schattingen wordt gebruikgemaakt van externe deskundigen. De aard van oordelen en schattingen en de onderliggende veronderstellingen is, voor zover noodzakelijk geacht voor het vereiste inzicht in het vermogen, vermeld in de toelichting bij de jaarrekening.

Herzieningen van schattingen worden verwerkt in de periode waarin de schatting wordt herzien. Een herziening van een schatting heeft dikwijls ook gevolgen voor waardering en resultaatbepaling in toekomstige perioden.

Schattingswijzigingen

Voor de berekening van de voorziening pensioenverplichtingen voor risico pensioenfondsen worden de overlevingsgrondslagen volgens de actuele AG prognosetafels gehanteerd. In 2022 zijn de overlevingsgrondslagen geactualiseerd en is overgegaan van de AG prognosetafels 2020 naar de AG prognosetafels 2022. In 2023 zijn deze grondslagen ongewijzigd.

Op 29 november 2022 is het Advies van de Commissie Parameters verschenen, waarin onder meer een aangepaste UFR-methode wordt geadviseerd. De belangrijkste wijziging in de UFR-methode is dat de UFR pas van invloed wordt vanaf looptijd 50 in plaats van looptijd 30. Vanaf looptijd 50 vindt extrapolatie plaats met de constante 30-jaars forward met een looptijd van 20 jaar. DNB heeft besloten dat deze UFR-methode de voorgaande methode vervangt. De wijziging is ultimo 2023 verwerkt. Het effect op de pensioenverplichtingen bedraagt EUR 8,6 miljoen (dotatie)

In 2023 heeft het bestuur de hoogte van de kostenvoorziening geëvalueerd. Uit deze evaluatie is gebleken dat de kostenvoorziening van 2,2% van de technische voorzieningen niet langer voldoende was om de toekomstige kosten bij discontinuïteit van de premiebetaling te dekken. Het bestuur heeft besloten tot een verhoging van de kostenvoorziening van 2,2% naar 2,5% van de technische voorzieningen.

In 2023 is voor de bepaling van de waarde van de derivaten een andere rentestructuur gebruikt dan in 2022. Dit hangt samen met de overgang van de beleggingsadministratie naar Caceis per 1 januari 2023. Het effect op de derivaten bedraagt EUR 3,2 miljoen en is onderdeel van de waardeverandering in 2023

Verwerking

De belangrijkste activa en verplichtingen van het pensioenfonds zijn respectievelijk de beleggingen en de pensioenverplichtingen. De beleggingen bestaan volledig uit financiële activa en derivaten. Deze worden in de balans opgenomen respectievelijk van de balans verwijderd op transactiedatum (datum van koop of verkoop). Dit is het moment waarop de toekomstige economische voordelen en de risico's verbonden aan het financiële instrument worden overgedragen. Pensioenverplichtingen worden in de balans opgenomen op het moment van toekenning of overdracht van de pensioenrechten. Zij worden van de balans verwijderd op het moment van uitkering of overdracht van de pensioenrechten.

Saldering

Een financieel actief en een financiële verplichting worden gesaldeerd en als nettobedrag in de balans opgenomen indien sprake is van een wettelijke of contractuele bevoegdheid om het actief en de verplichting gesaldeerd en gelijktijdig af te wikkelen en bovendien de intentie bestaat om de posten op deze wijze af te wikkelen. De met gesaldeerd opgenomen financiële activa en financiële verplichtingen samenhangende rentebaten en rentelasten worden eveneens gesaldeerd opgenomen.

Presentatie beleggingen en beleggingresultaten

De beleggingen bestaan uit een mix van participaties in beleggingsinstellingen en beleggingen direct op naam. De participaties zijn voor het merendeel Blue Sky beleggingsfondsen. Deze beleggingsfondsen hebben de vorm van een besloten fonds voor gemene rekening. De participaties worden in de balans gerubriceerd conform de aard van de onderliggende beleggingen van de beleggingsfondsen. Waardeveranderingen van de participaties worden in de rekening van baten en lasten opgenomen onder indirecte beleggingsresultaten.

De beleggingsresultaten bestaan uit de directe en indirecte resultaten van de onderliggende beleggingen en de kosten van vermogensbeheer die ten laste van het beleggingsfonds komen. Door beleggingsfondsen uitgekeerde dividenden worden gepresenteerd onder directe beleggingsresultaten.

Waardering beleggingen

Participaties in beleggingsinstellingen worden op het moment van verkrijging gewaardeerd tegen de verkrijgingsprijs, dat wil zeggen inclusief een eventuele toetreedvergoeding. Vervolgens worden de participaties gewaardeerd tegen de berekende intrinsieke waarde of de meest recent beschikbare intrinsieke waarde. De intrinsieke waarde wordt vastgesteld op basis van de marktwaarde van de

onderliggende activa en verplichtingen. Dit is het bedrag waarvoor een actief of een verplichting kan worden afgewikkeld tussen ter zake goed geïnformeerde, tot een transactie bereid zijnde partijen die onafhankelijk zijn. De marktwaarde is gebaseerd op actuele marktprijzen, tenzij anders vermeld.

Waardeveranderingen beleggingen

Er wordt geen onderscheid gemaakt tussen gerealiseerde en ongerealiseerde waardeveranderingen van beleggingen, inclusief derivaten. Alle waardeveranderingen, inclusief valutakoersverschillen, worden als opbrengst beleggingen direct in de rekening van baten en lasten opgenomen.

Vreemde valuta

Activa en verplichtingen in vreemde valuta worden omgerekend naar euro's tegen de koers per balansdatum. Deze waardering is onderdeel van de intrinsieke waarde van de participaties in de beleggingsfondsen. Transacties in vreemde valuta worden omgerekend tegen de koers op transactiedatum. Valutakoersverschillen bij de omrekening van activa en verplichtingen worden in de rekening van baten en lasten opgenomen onder de post waarop de activa en verplichtingen betrekking hebben.

De koers op balansdatum van de euro ten opzichte van de belangrijkste valuta's is:

	2023	2022	2021
Amerikaanse dollar	1,1047	1,0673	1,1372
Canadese dollar	1,4566	1,4461	1,4365
Australische dollar	1,6189	1,5738	1,5642
Japanse yen	155,7336	140,8183	130,9543
Britse pond	0,8666	0,8873	0,8396
Zwitserse frank	0,9297	0,9875	1,0362
Zweedse kroon	11,1325	11,1203	10,2960

Grondslagen voor de waardering van activa en passiva

Vastgoed

De marktwaarde van onderliggende beursgenoteerde aandelen van vastgoedfondsen is gebaseerd op de beurskoers per balansdatum. Onderliggende beleggingen in niet-beursgenoteerde participaties worden gewaardeerd tegen de intrinsieke waarde, gebaseerd op de marktwaarde van het onderliggende vastgoed. De marktwaarde van het onderliggende vastgoed is de geschatte waarde bij onderhandse verkoop in verhuurde staat. Directe vastgoedbeleggingen van vastgoedfondsen waarin rechtstreeks wordt geparticipeerd, worden op dezelfde wijze gewaardeerd. De onderliggende vastgoedobjecten worden periodiek getaxeerd door onafhankelijke taxateurs.

Aandelen

De marktwaarde van onderliggende beursgenoteerde aandelen en converteerbare obligaties van aandelenfondsen is gebaseerd op de beurskoers per balansdatum. Indien de koersvorming van beursgenoteerde aandelen niet representatief is, wordt de marktwaarde getaxeerd. De taxatie is gebaseerd op recente marktinformatie. De marktwaarde van onderliggende niet-beursgenoteerde aandelen (private equity) wordt getaxeerd door de externe managers op basis van richtlijnen die algemeen worden toegepast in de private equity en venture capital branche.

Vastrentende waarden

De marktwaarde van onderliggende beursgenoteerde vastrentende waarden van beleggingsfondsen is gebaseerd op de beurskoers per balansdatum, verhoogd met de lopende rente. De marktwaarde van

onderliggende niet-beursgenoteerde vastrentende beleggingen wordt bepaald door te ontvangen rente en aflossingen contant te maken op basis van actuele marktrente, rekening houdend met het risicoprofiel en de looptijd van de belegging. De marktwaarde van directe vastrentende beleggingen wordt eveneens bepaald door te ontvangen rente en aflossingen contant te maken op basis van actuele marktrente, rekening houdend met het risicoprofiel en de looptijd van de belegging.

Derivaten

Derivaten zijn afgeleide financiële instrumenten, waarvan de waarde afhankelijk is van één of meer onderliggende primaire financiële instrumenten. Derivaten bevatten rechten en verplichtingen waardoor één of meer van de financiële risico's waaraan de onderliggende primaire financiële instrumenten onderhevig zijn tussen partijen worden overgedragen. Derivaten leiden bij het aangaan van de transactie niet of tot een relatief gering vermogensbeslag. Basisvormen van derivaten zijn swaps, forwards, futures en opties. Het onderliggende primaire financiële instrument kan onder meer een valutaproduct, een aandelenproduct of een renteproduct zijn.

Het pensioenfonds maakt gebruik van de volgende derivaten: valutatermijncontracten, aandelenfutures en interest rate swaps.

Een valutatermijncontract is een contract waarbij de verplichting wordt aangegaan om een bepaalde valuta te verkopen en een andere valuta te kopen op een vooraf vastgestelde datum en tegen een vooraf vastgestelde (termijn)koers.

Een interest rate swap of renteswap is een contract waarbij wordt overeengekomen om gedurende een vooraf vastgestelde periode rentestromen in dezelfde valuta te ruilen. Bij de meeste renteswaps wordt een variabele rente geruild tegen een vaste rente. De variabele rente is gebaseerd op de geldmarktrente, waarbij als referentie Euribor of Eonia wordt gehanteerd. De vaste rente is meestal gebaseerd op de marktrente van staatsobligaties.

Derivaten worden gewaardeerd tegen marktwaarde. Voor beursgenoteerde contracten is dit de beursprijs per balansdatum. Voor niet-beursgenoteerde contracten is de waardering gebaseerd op recente marktinformatie (zoals valutakoersen, rentecurves en indexen), als input voor de gehanteerde gangbare waarderingsmodellen.

Deelnemingen

Kapitaalbelangen die worden gehouden voor duurzame verbondenheid met het pensioenfonds worden gerubriceerd als deelneming. Deelnemingen worden gewaardeerd tegen nettovermogenswaarde.

Vorderingen

Vorderingen worden bij eerste verwerking gewaardeerd tegen reële waarde (inclusief transactiekosten). De vorderingen worden na de eerste verwerking gewaardeerd tegen geamortiseerde kostprijs. Gezien het korte termijn karakter van de vorderingen, komt de waardering in het algemeen overeen met de nominale waarde.

Liquide middelen

Liquide middelen worden opgenomen voor de nominale waarde.

Stichtingskapitaal en reserves

Het stichtingskapitaal en de overige reserves worden bepaald door het bedrag dat resteert nadat alle activa en verplichtingen, inclusief voorzieningen, volgens de van toepassing zijnde waarderingsgrondslagen zijn verwerkt in de balans.

Binnen het stichtingskapitaal en de overige reserves is een aantal bestemmingsreserves gevormd met een specifieke bestemming. Dit betreffen de toeslagreserve en de premiereserve.

Voorziening pensioenverplichtingen

De voorziening pensioenverplichtingen wordt actuariel berekend en wordt vastgesteld op basis van de nominaal verworven pensioenrechten, voor zover zij onvoorwaardelijk zijn. Dit betekent dat de voorwaardelijke toekomstige indexering niet in de voorziening is begrepen, maar de op balansdatum toegezegde indexering wel in de voorziening wordt opgenomen. De pensioenverplichtingen worden contant gemaakt tegen de door DNB vastgestelde en gepubliceerde rentetermijnstructuur per balansdatum.

De voorziening met betrekking tot ouderdomspensioen en partnerpensioen is de contante waarde van de beste inschatting van de toekomstige uitgaande kasstromen die voortvloeien uit de tot balansdatum opgebouwde onvoorwaardelijke pensioenrechten. Daarin is begrepen de toekomstige premievrije pensioenopbouw van arbeidsongeschikte deelnemers.

De voorziening met betrekking tot arbeidsongeschikte deelnemers bestaat uit de contante waarde van de verwachte uitgaande kasstromen die voortvloeien uit de verplichtingen van de bij het pensioenfonds aangemelde arbeidsongeschikte deelnemers. Bij de vaststelling van de voorziening voor toekomstige pensioenopbouw voor arbeidsongeschikte deelnemers wordt rekening gehouden met de verwachte toekomstige stijgingen van de pensioengrondslag. Dit vanwege het onvoorwaardelijke karakter van de toezegging. Daarbij wordt uitgegaan van de minimale algemene looninflatie (zonder ingroeipad) die volgt uit artikel 23a, lid 1 onderdeel a, Besluit FTK.

De voorziening voor nog niet aangemelde arbeidsongeschikte deelnemers en zieke deelnemers is gelijk aan de som van de in de jaarpremie van het verslagjaar en de jaarpremie van het vorige jaar begrepen opslag voor het risico van arbeidsongeschiktheid.

De belangrijkste actuariële grondslagen en veronderstellingen zijn:

- rekenrente actuele rentetermijnstructuur DNB (gewijzigd);
- levensverwachting volgens prognosetafels AG 2022 met actuele fondsspecifieke leeftijds- en sekseafhankelijke correctiefactoren gebaseerd op het Willis Towers Watson model 2022 (ongewijzigd);
- partnerfrequentie actieve en gewezen deelnemers 100% (ongewijzigd);
- verschil leeftijd man en vrouw tweeënhalf jaar (ongewijzigd);
- excassokosten 2,5% van de voorziening (gewijzigd).

Uit de door DNB vastgestelde en gepubliceerde rentetermijnstructuur ultimo 2023 kan voor het pensioenfonds een gemiddelde rekenrente van 2,3% worden afgeleid (2022: 2,6%).

De voor de berekening van de voorziening pensioenverplichtingen gehanteerde rentetermijnstructuur DNB betreft voor looptijden tot en met 20 jaar de marktrente op de interbancaire swapmarkt.

Voor looptijden langer dan 20 jaar wordt de swapcurve per balansdatum aangepast. Vanaf 1 januari 2021 tot 1 januari 2024 is de aanpassing een weging van de oude UFR-methodiek (advies Commissie UFR 2013) en de nieuwe UFR methodiek (advies Commissie Parameters 2019). De weging van de oude UFR-methodiek wordt stapsgewijs afgebouwd (2021: 75%, 2022: 50%, 2023: 25% en 2024: 0%). In de UFR-methodiek wordt de onderliggende éénjaarsforwardrente geëxtrapoleerd naar een lange termijn verwacht renteniveau, de zogenoemde Ultimate Forward Rate (UFR). De UFR wordt vastgesteld als 120-maands voortschrijdend gemiddelde van de werkelijke 1-jaar 20-jaarsforward-rentes (oude UFR-methodiek) respectievelijk 120-maands voortschrijdend gemiddelde van de werkelijke 1-jaar 30-jaarsforwardrentes (nieuwe UFR-methodiek). In de door DNB gevolgde methodiek beweegt de rente vanaf 21 jaar geleidelijk in de richting van de UFR, doordat de actuele forwardrente wordt gemiddeld met de UFR. De UFR in de oude UFR-methodiek bedraagt ultimo 2023 1,3% (2022: 1,4%) en in de nieuwe UFR-methodiek ultimo 2023 1,0% (2022: 1,1%) Vanaf 1 januari 2023 heeft DNB de hiervoor beschreven UFR methodiek laten vervallen. De voor de berekening van de voorziening pensioenverplichtingen gehanteerde rentetermijnstructuur DNB betreft voor looptijden tot en met 50 jaar de marktrente op de interbancaire swapmarkt. Vanaf looptijd 50 vindt extrapolatie plaats met de constante 30-jaars forward met een looptijd van 20 jaar.

Schulden

Schulden worden bij eerste verwerking gewaardeerd tegen reële waarde, inclusief transactiekosten die bij verwerving direct aan de schulden zijn toe te rekenen. De schulden worden na de eerste verwerking gewaardeerd tegen geamortiseerde kostprijs. Gezien het korte termijn karakter van de schulden, komt de waardering in het algemeen overeen met de nominale waarde.

Grondslagen voor de resultaatbepaling

Algemeen

De grondslagen voor resultaatbepaling vloeien voor het merendeel voort uit de voor de beleggingen en de voorziening pensioenverplichtingen gehanteerde waarderinggrondslagen. Voor een aantal posten worden de grondslagen voor resultaatbepaling hierna (nader) uiteengezet.

Directe beleggingsresultaten

Rente wordt ten gunste van het resultaat gebracht in de periode waarop deze betrekking heeft. Dividend wordt in de rekening van baten en lasten verwerkt op het moment van beschikbaarstelling.

Premies

Premies worden ten gunste van het resultaat gebracht in de periode waarin de daarmee samenhangende pensioenrechten worden opgebouwd. Premiekortingen en extra premies worden verwerkt in de periode waarin aan de voorwaarden volgens de uitvoeringsovereenkomst wordt voldaan. Dit is de periode waarin de premiekorting of extra premie onvoorwaardelijk is geworden.

Waardeoverdrachten

Waardeoverdrachten worden in de rekening van baten en lasten opgenomen op het moment van overdracht van de pensioenverplichtingen.

Mutatie voorziening pensioenverplichtingen

Pensioenopbouw

De pensioenopbouw wordt toegerekend aan de periode waarin de opbouw van de pensioenrechten plaatsvindt. De verplichtingen met betrekking tot arbeidsongeschiktheidspensioen worden opgenomen in de periode waarin deze ontstaan. De toekomstige premievrije pensioenopbouw van arbeidsongeschikte deelnemers wordt ten laste van het resultaat gebracht in de periode waarin de arbeidsongeschiktheid ontstaat.

Indexering

De toevoeging aan de voorziening pensioenverplichtingen uit hoofde van indexering wordt in de rekening van baten en lasten opgenomen in de periode waarin het bestuursbesluit wordt genomen.

Rentetoevoeging voorziening pensioenverplichtingen

De pensioenverplichtingen worden contant gemaakt tegen de door DNB vastgestelde en gepubliceerde rentetermijnstructuur per balansdatum. Aan de voorziening pensioenverplichtingen wordt rente toegevoegd op basis van de éénjaarsrente volgens deze rentetermijnstructuur primo verslagperiode.

De rentetoevoeging wordt berekend over het gemiddelde van de stand van de voorziening primo periode en de stand van de voorziening ultimo periode, de laatste exclusief het effect van de indexering.

Wijziging rekenrente

Het effect van de verandering van de rekenrente op de voorziening pensioenverplichtingen wordt ultimo verslagperiode in de rekening van baten en lasten opgenomen.

Onttrekking pensioenuitkeringen en pensioenuitvoeringskosten

De vrijval van de voorziening pensioenverplichtingen wordt ten gunste van de rekening van baten en lasten gebracht in de periode waarin de lasten bij de berekening van de voorziening waren voorzien.

Pensioenrechten waardeoverdrachten

De met waardeoverdrachten samenhangende toevoeging en onttrekking aan de voorziening pensioenverplichtingen worden in de rekening van baten en lasten opgenomen op het moment van overdracht van de pensioenverplichtingen.

Wijziging actuariële grondslagen

Het effect van wijzigingen in de actuariële grondslagen op de voorziening pensioenverplichtingen wordt ultimo verslagperiode in de rekening van baten en lasten opgenomen.

Pensioenuitkeringen

Pensioenuitkeringen worden in de rekening van baten en lasten opgenomen in de periode waarop zij betrekking hebben.

Kosten

Kosten worden ten laste van het resultaat gebracht in de periode waarop zij betrekking hebben.

Grondslagen voor het kasstroomoverzicht

Het kasstroomoverzicht wordt opgesteld volgens de directe methode. Dit houdt in dat alle ontvangsten en uitgaven ook als zodanig worden gepresenteerd. Onderscheid wordt gemaakt tussen kasstromen uit pensioenactiviteiten en kasstromen uit beleggingsactiviteiten.

Kasstromen in vreemde valuta worden omgerekend tegen de koers op transactiedatum.

Onder liquide middelen worden verstaan banktegoeden die niet het karakter hebben van beleggingen.

Toelichting op de balans

(bedragen in miljoenen euro's)

Activa

1 Beleggingen

Beleggingsportefeuille

De totale beleggingsportefeuille bedraagt EUR 3.895,5 miljoen (2022: EUR 3.546,2 miljoen) en is als volgt samengesteld:

	2023	2022
Vastgoed	385,4	439,7
Aandelen	1.487,1	1.468,4
Vastrentende waarden	2.243,8	1.879,0
Derivaten activa	16,1	10,4
Derivaten passiva	-237,5	-251,2
Totaal	3.894,9	3.546,3

Verloopoverzicht van de belegde waarde per beleggingscategorie:

	Vastgoed	Aandelen	Vast- rentende- waarden	Derivaten	Totaal
2023					
Balanswaarde begin van het jaar	439,7	1.468,4	1.879,0	-240,8	3.546,3
Aankopen	17,5	212,0	1.652,9	-	1.882,4
Verkopen/afwikkeling	-46,5	-370,7	-1.433,8	-12,3	-1.863,3
Waardeveranderingen	-25,3	177,4	129,7	34,2	316,0
Mutatie deposito's en liquiditeiten			16,0	-2,5	13,5
Balanswaarde eind van het jaar	385,4	1.487,1	2.243,9	-221,4	3.894,9
2022					
Balanswaarde begin van het jaar	391,1	1.986,4	2.246,9	-84,8	4.539,6
Aankopen	97,3	59,4	428,6	-	585,3
Verkopen/afwikkeling	-21,1	-455,7	-269,4	179,4	-566,8
Waardeveranderingen	-27,6	-121,7	-526,3	-333,7	-1.009,3
Mutatie deposito's en liquiditeiten			-0,8	-1,7	-2,5
Balanswaarde eind van het jaar	439,7	1.468,4	1.879,0	-240,8	3.546,3

Marktwaaarde beleggingen

De marktwaaarde van de beleggingen wordt vastgesteld op basis van directe marktnoteringen, wordt afgeleid van directe marktnoteringen of wordt benaderd door middel van waarderingmodellen en waarderingstechnieken.

Van directe marktnotering is sprake indien beleggingen worden verhandeld op één of meer actieve openbare markten.

Indien de waardering van beleggingen wordt afgeleid van directe marktnoteringen, worden de beleggingen gewaardeerd op basis van een model, waarbij alle inputvariabelen zijn gebaseerd op marktnoteringen. In geval van over-the-counter derivaten, zoals interest rate swaps en valutatermijncontracten, betreffen deze variabelen onder meer interbancaire rentecurves, swaprentes en valutakoersen. Tot deze categorie worden ook gerekend participaties in Blue Sky beleggingspools die beleggen in andere niet-beursgenoteerde beleggingsfondsen (fund of funds) waarvan niet dagelijks de intrinsieke waarde wordt bepaald.

Indien de marktwaaarde van beleggingen wordt vastgesteld door middel van waarderingmodellen en waarderingstechnieken, worden de inputvariabelen geschat door externe deskundigen in verband met het ontbreken van openbare marktgegevens. Tot deze categorie worden gerekend alle directe en indirecte beleggingen in niet-beursgenoteerde vastgoedfondsen, indirecte beleggingen in vastrentende waarden via fondsen en private equity fondsen, waarvan de waardering is gebaseerd op taxaties. De waardering is gebaseerd op voor deze sectoren geldende richtlijnen. Hiertoe worden ook woninghypotheken gerekend.

De beleggingsportefeuille is als volgt ingedeeld naar de drie onderscheiden categorieën:

	Directe- markt- notering	Afgeleide- markt- notering	Waarde- rings- modellen en -technieken	Totaal
2023				
Vastgoed	67,9	-	317,5	385,4
Aandelen	1.214,9	-	272,2	1.487,1
Vastrentende waarden	1.786,7	-	457,1	2.243,8
Derivaten activa	-	16,1	-	16,1
Derivaten passiva	-	-237,5	-	-237,5
Totaal	3.069,4	-221,4	1.046,8	3.894,9
2022				
Vastgoed	88,0	-	351,7	439,7
Aandelen	1.202,8	-	265,6	1.468,4
Vastrentende waarden	1.453,3	-	425,7	1.879,0
Derivaten activa	-	10,4	-	10,4
Derivaten passiva	-	-251,2	-	-251,2
Totaal	2.744,1	-240,8	1.043,0	3.546,3

Belegde waarde in vastgoedbeleggingen

	2023	2022
Vastgoed in fondsen	385,4	439,7
Totaal	385,4	439,7

Blue Sky vastgoedfondsen waarin het pensioenfonds participeert, hebben een deel van de portefeuille uitgeleend. Voor dat deel hebben deze vastgoedfondsen alleen het economisch eigendom. Het aandeel van het pensioenfonds in deze in bruikleen gegeven vastgoedaandelen bedraagt totaal EUR 0,8 miljoen (2022 EUR:3,6 miljoen).

De volgende (onderliggende) beleggingen maken meer dan 5% uit van de totale vastgoedportefeuille:

	2023	2022
Prologis Europ. Logistics Fund	57,7	57,3
CBRE Pan European Core Fund	54,8	55,1
Lasalle Encore+	32,0	34,5

Voor het risico van niet-teruglevering zijn staatsobligaties met ten minste een AA-rating verkregen tot een bedrag van totaal EUR 0,8 miljoen (2022: EUR 3,9 miljoen). Deze zekerheden zijn niet in de balans opgenomen.

Belegde waarde in aandelen

Het pensioenfonds heeft voor nihil (2022: nihil) belegd in aandelen Air France-KLM.

Blue Sky aandelenfondsen waarin het pensioenfonds participeert, hebben een deel van de aandelen uitgeleend. Voor dat deel hebben de aandelenfondsen alleen het economisch eigendom. Het aandeel van het pensioenfonds in deze in bruikleen gegeven aandelen bedraagt EUR 15,7 miljoen (2022: EUR 35,9 miljoen). Voor het risico van niet-teruglevering zijn staatsobligaties met ten minste een AA-rating verkregen tot een bedrag van totaal EUR 16,4 (2022: EUR 37,4 miljoen). Deze zekerheden zijn niet in de balans opgenomen.

Belegde waarde in vastrentende waarden

	2023	2022
Obligaties	1.010,1	-
Indirecte beleggingen via fondsen	1.218,0	1.878,2
Overige onderhandse leningen	14,1	-
Banktegoeden in rekening courant	1,6	0,8
Totaal	2.243,8	1.879,0

De volgende onderliggende beleggingen van de Blue Sky obligatiefondsen maken meer dan 5% uit van de totale obligatieportefeuille:

	2023	2022
Staatsobligaties Duitsland	411,0	452,4
AeAM Dutch Mortgage Fund 2	292,5	250,5
Staatsobligaties Nederland	188,8	155,9
Nederlands Hypotheken Fonds	185,2	151,7
Staatsobligaties Frankrijk	169,0	75,6

Het pensioenfonds heeft niet belegd (2022: niet belegd) in obligaties KLM of obligaties Air France-KLM.

Belegde waarde in derivaten

Derivaten met een positieve marktwaarde zijn als een actiefpost in de balans opgenomen en derivaten met een negatieve marktwaarde zijn onder de verplichtingen opgenomen.

	Activa	Passiva	Per saldo
2023			
Valutaderivaten	8,7	-12,9	-4,2
Rentederivaten	7,4	-224,6	-217,2
Totaal	16,1	-237,5	-221,4
2022			
Valutaderivaten	10,4	-13,2	-2,8
Rentederivaten	-	-238,0	-238,0
Totaal	10,4	-251,2	-240,8

Het volgende overzicht geeft inzicht in de portefeuille derivaten per balansdatum:

	2023		2022	
	Contract- omvang	Markt- waarde	Contract- omvang	Markt- waarde
Valutatermijncontracten				
Gekocht	314,4	-2,0	236,2	-8,2
Verkocht	1.339,7	-2,1	1.494,8	5,4
Interest rate swaps				
Gekocht	1.063,9	-217,2	644,9	-238,0
Verkocht	-	-	-	-

Valutaderivaten zijn in dit overzicht aangeduid als verkocht indien de positie in euro's long is en de positie in vreemde valuta's short is. Deze contracten zijn afgesloten met het doel om het valutarisico af te dekken.

Als gekocht aangeduide interest rate swaps zijn zogenoemde receiver swaps, waarbij een vaste rente wordt ontvangen en een variabele rente wordt betaald. Door middel van de interest rate swaps wordt het rentemismatchrisico verkleind.

De valutatermijncontracten en interest rate swaps zijn niet-beursgenoteerde contracten. De aandelenfutures zijn beursgenoteerde contracten. De valutatermijncontracten hebben een looptijd korter dan een jaar.

De portefeuille gekochte interest rate swaps is als volgt samengesteld naar looptijden:

	2023		2022	
	Contract- omvang	Markt- waarde	Contract- omvang	Markt- waarde
Korter dan 10 jaar	160,7	-1,5	41,0	-7,6
Vanaf 10 jaar tot 20 jaar	259,2	-30,6	116,7	-40,2
Langer dan 20 jaar	644,0	-185,1	487,2	-190,2
Totaal	1.063,9	-217,2	644,9	-238,0

De volgende tegenpartijen maken meer dan 5% uit van de totale (positieve) marktwaarde in miljoenen:

	2023	2022
BNP Paribas	0,4	2,1
JP Morgan	4,3	0,1
Société Générale	0,1	3,1
Natwest Markets	0,7	2,6
Caylon	-	2,3
UBS Group	2,6	0,1

Het pensioenfonds heeft eind 2023 € 9,2 miljoen aan onderpand ontvangen in de vorm van (staats) obligaties waarvan € 2,1 miljoen pending als gevolg van positieve waardeontwikkeling van de derivaten. Het ontvangen onderpand staat niet ter vrije beschikking.

Het pensioenfonds heeft eind 2023 € 233,3 miljoen aan onderpand verstrekt in de vorm van (staats) obligaties waarvan € 19,5 miljoen pending als gevolg van negatieve waardeontwikkeling van derivaten. De verstrekte (staats) obligaties zijn verantwoord onder de vastrentende waarden.

2 Deelnemingen

Onder deelnemingen is opgenomen het 33,3% belang in Blue Sky Group Holding B.V., statutair gevestigd in Amstelveen.

	2023	2022
Balanswaarde begin van het jaar	6,8	6,1
Agiostorting	-	0,7
Resultaat	0,2	-
Balanswaarde eind van het jaar	7,0	6,8

3 Vorderingen en overlopende activa

	2023	2022
Werkgever	-	1,8
Bronbelastingen	0,4	0,4
Overige vorderingen en overlopende activa	0,4	0,6
Totaal	0,8	2,8

De vorderingen hebben een resterende looptijd korter dan een jaar.

4 Liquide middelen

Liquide middelen worden onderscheiden van banktegoeden die het karakter hebben van beleggingen of direct beschikbaar zijn om te worden belegd. Deze posten zijn begrepen in vastrentende waarden.

	2023	2022
Banktegoeden in rekening-courant	2,1	5,3
Totaal	2,1	5,3

Het pensioenfonds heeft een kredietfaciliteit bij de huisbankier van EUR 35,0 miljoen (2022: EUR 35,0 miljoen) ter vrije beschikking. Hier is geen gebruik van gemaakt.

Passiva

5 Stichtingskapitaal en reserves

	Bestemmings- reserves	Overige- reserves	Totaal
2023			
Stand begin van het jaar	37,1	643,2	680,3
Onttrekking	-5,7	-	-5,7
Resultaat	2,1	32,2	34,3
Stand eind van het jaar	33,5	675,4	708,9
2022			
Stand begin van het jaar	46,7	748,3	795,0
Onttrekking	-9,6	-	-9,6
Resultaat	-	-105,1	-105,1

	Bestemmings- reserves	Overige- reserves	Totaal
Stand eind van het jaar	37,1	643,2	680,3

Het stichtingskapitaal bedraagt (ongewijzigd) EUR 45,38 en is gestort bij oprichting. De mutaties in de bestemmingsreserves zijn als volgt:

	Toeslag- reserve	Premie- reserve	Totaal
2023			
Stand begin van het jaar	9,3	27,8	37,1
Onttrekking	-0,3	-5,4	-5,7
Resultaat	-	2,1	2,1
Stand eind van het jaar	9,0	24,5	33,5
2022			
Stand begin van het jaar	11,2	35,5	46,7
Onttrekking	-1,9	-7,7	-9,6
Resultaat	-	-	-
Stand eind van het jaar	9,3	27,8	37,1

Van het resultaat over 2023 EUR 28,6 miljoen positief (2022 EUR 114,7 miljoen negatief) is EUR 0,3 miljoen onttrokken van de toeslagreserve (2022: EUR 1,9 miljoen onttrokken), EUR 3,3 miljoen onttrokken van de premiereserve (2022: EUR 7,7 miljoen onttrokken) en EUR 32,2 miljoen toegevoegd aan de overige reserves (2022: EUR 105,1 miljoen onttrokken). De vaste premie is voor 2023 niet voldoende om de benodigde premie te financieren. Hierdoor is 5,4 miljoen gefinancierd uit de premiereserve ten gunste van de premie.

De toeslagreserve is bestemd voor de financiering van de aanvullende indexering van de pensioenrechten van actieve deelnemers. In het verslagjaar is EUR 0,3 miljoen (2022: EUR 1,9 miljoen) onttrokken op basis van het totaalrendement van de beleggingen.

De onttrekking van EUR 3,3 miljoen (2022: EUR 7,7 miljoen) is gebaseerd op het totale beleggingsrendement over 2023. Naast de bovenstaande bestemming kan de premiereserve ook worden aangewend voor egalisatie van toekomstige werknemerspremies.

De bestemmingsreserves blijven buiten beschouwing bij de bepaling van het aanwezig vermogen ten behoeve van de solvabiliteitsstoets van DNB en de berekening van de dekkingsgraad.

De vermogenspositie wordt toegelicht in de risicoparagraaf op pagina 96 tot en met 103.

6 Voorziening pensioenverplichtingen voor risico pensioenfonds

De voorziening pensioenverplichtingen is als volgt samengesteld:

	2023		2022	
	Aantal	Bedrag	Aantal	Bedrag
Actieve deelnemers	9.610	1.818,5	9.413	1.570,2
Arbeidsongeschikte deelnemers	231	77,1	237	73,3
Gewezen deelnemers	3.055	234,5	3.115	249,4
Ingegaan ouderdomspensioen	2.547	948,9	2.412	893,4
Ingegaan nabestaandenpensioen	115	33,3	106	29,0
Ingegaan wezenpensioen	36	0,3	41	0,4
Totaal pensioenuitkeringen	15.594	3.112,6	15.324	2.815,7
Pensioenuitvoeringskosten (excassokosten)		77,8		61,9
Totaal	15.594	3.190,4	15.324	2.877,6

De voorziening pensioenverplichtingen met betrekking tot arbeidsongeschikte deelnemers bestaat uit:

	2023	2022
Opgebouwde pensioenrechten	55,0	53,0
Toekomstige premievrije opbouw pensioenrechten	11,0	9,3
Ingegaan arbeidsongeschiktheidspensioen	5,3	5,7
Totaal arbeidsongeschikte deelnemers	71,3	68,0
Zieke deelnemers en nog niet gemelde arbeidsongeschikte deelnemers	5,8	5,3
Totaal	77,1	73,3

De waarde van de voorziening pensioenverplichtingen naar resterende looptijd is als volgt:

	2023	2022
Korter dan 1 jaar	94,8	86,6
Vanaf 1 jaar tot 5 jaar	398,7	357,5
Vanaf 5 jaar tot 10 jaar	520,9	454,7
Vanaf 10 jaar tot 20 jaar	979,8	854,2
Vanaf 20 jaar tot 30 jaar	690,9	632,9
Vanaf 30 jaar tot 40 jaar	352,5	340,9
Langer dan 40 jaar	152,8	150,8
Totaal	3.190,4	2.877,6

De mutaties in de voorziening pensioenverplichtingen zijn als volgt:

	2023	2022
Stand begin van het jaar	2.877,6	3.746,8
Reguliere pensioenopbouw	67,8	91,7
Extra pensioenopbouw	-	-
Individuele salarisontwikkeling	21,5	20,3
Opslag pensioenuitvoeringskosten	1,9	2,4
Inkomende waardeoverdrachten	5,4	5,1
Uitgaande waardeoverdrachten	-1,7	-1,6
Rentetoevoeging	95,2	-18,8
Wijziging rekenrente	99,4	-1.276,5
Indexering	80,6	323,6
Onttrekking voor pensioenuitkeringen	-76,7	-65,4
Onttrekking voor pensioenuitvoeringskosten	-1,6	-1,4
Wijziging actuariële grondslagen	22,2	52,0
Actuariële resultaten	-1,2	-0,6
Stand eind van het jaar	3.190,4	2.877,6

Uit de door DNB vastgestelde en gepubliceerde rentetermijnstructuur ultimo 2023 kan voor het pensioenfonds een gemiddelde rekenrente van 2,3% worden afgeleid. Ultimo 2022 was de afgeleide rekenrente 2,6%.

7 Schulden en overlopende passiva

	2023	2022
Belastingen en premies sociale verzekeringen	1,9	1,7
Pensioenuitkeringen	1,1	0,9
Schulden aan de werkgever	1,2	-
Overige schulden en overlopende passiva	1,3	0,7
Totaal	5,5	3,3

De schulden hebben een resterende looptijd korter dan een jaar.

Niet in de balans opgenomen activa en verplichtingen

Niet in de balans opgenomen activa

Vanaf 1 januari 2017 dienen BSG Pension Management B.V. en BSG Asset Management B.V. over hun dienstverlening aan het pensioenfonds omzetbelasting te berekenen. De voordruk omzetbelasting op deze kosten kan niet worden teruggevorderd of verrekend. Dit geldt vanaf 1 januari 2017 ook voor de op andere kosten drukkende omzetbelasting. Het bestuur van het pensioenfonds is van mening dat omzetbelasting geen kostenpost mag zijn. Het pensioenfonds voert een pensioenregeling uit van KLM N.V., een onderneming die in beginsel omzetbelasting op bedrijfskosten kan verrekenen. Pensioenuitvoeringskosten zijn de facto bedrijfskosten van de onderneming. Het Europese Hof van

Justitie heeft in de zogenoemde PPG-zaak bevestigd dat op kosten van pensioenuitvoering voor ondernemingen zoals KLM N.V. geen omzetbelasting mag drukken. Het pensioenfonds tracht door middel van een bezwaarprocedure de als voordruk in rekening gebrachte omzetbelasting terug te vorderen. De Belastingdienst is echter van mening dat geen recht op verrekening of teruggaaf van omzetbelasting bestaat. De uit de procedure voortvloeiende, niet in de balans opgenomen, vordering omzetbelasting bedraagt EUR 4,7 miljoen (2022: EUR 4,0 miljoen).

Investerings- en stortingsverplichtingen

	2023	2022	Maximale looptijd
Vastgoed	70,3	87,7	2 jaar
Vastrentende waarden	21,6	-	
Private equity	47,2	66,0	7 jaar
Totaal	139,1	153,7	

Voorwaardelijke verplichtingen

De actuariële waarde van de indexeringsachterstand bedraagt EUR 472,5 miljoen (2022: EUR 359,5 miljoen).

De door actieve deelnemers opgelopen indexeringsachterstand ten opzichte van de loonindex heeft betrekking op de volgende jaren:

Jaar	Loonindex	Toegekend	Vershil	Cumulatieve achterstand
1 januari 2024	10,28%	5,17%	5,11%	17,40%
1 januari 2023	9,31%	5,63%	3,68%	11,96%
1 januari 2022	0,00%	0,00%	0,00%	8,19%
1 januari 2021	0,00%	0,00%	0,00%	8,19%
1 januari 2020	3,02%	0,00%	3,02%	8,19%
1 januari 2019	1,50%	0,62%	0,88%	5,02%
1 januari 2018	1,00%	0,23%	0,77%	4,11%
1 januari 2015	0,00%	0,11%	-0,11%	2,92%
1 januari 2012	3,03%	0,00%	3,03%	3,03%

De door gewezen deelnemers en pensioengerechtigden opgelopen indexeringsachterstand ten opzichte van de niet-afgeleide consumentenprijsindex heeft betrekking op de volgende jaren:

Jaar	Afgeleide prijsindex	Toegekend	Vershil	Cumulatieve achterstand
1 januari 2024	-0,40%	0,00%	-0,40%	17,67%
1 januari 2023	14,30%	8,65%	5,65%	18,14%
1 januari 2022	3,40%	3,40%	0,00%	12,30%
1 januari 2021	1,20%	0,00%	1,20%	12,30%
1 januari 2020	2,70%	0,00%	2,70%	10,97%
1 januari 2019	2,10%	0,87%	1,23%	8,05%
1 januari 2018	1,30%	0,30%	1,00%	6,75%
1 januari 2017	0,40%	0,00%	0,40%	5,70%
1 januari 2016	0,40%	0,00%	0,40%	5,28%
1 januari 2015	0,70%	0,68%	0,02%	4,86%
1 januari 2014	0,90%	0,43%	0,47%	4,84%
1 januari 2013	2,00%	0,00%	2,00%	4,35%
1 januari 2012	2,30%	0,00%	2,30%	2,30%

Risicobeheer

In het bestuursverslag worden de belangrijke risico's die het pensioenfonds loopt besproken en wordt ingegaan op het beleid dat wordt gevoerd om deze risico's te beheersen. In deze paragraaf van de jaarrekening worden voornamelijk de financiële risico's beschreven en gekwantificeerd. De cijfers die in deze paragraaf vermeld staan zijn op basis van doorkijk. Dit was vorig jaar niet het geval. Voor de vergelijkbaarheid zijn de cijfers van boekjaar 2022 in deze paragraaf aangepast op basis van doorkijk.

De totale beleggingsportefeuille op basis van doorkijk bedraagt EUR 3.895,5 miljoen (2022: EUR 3.546,2 miljoen) en is als volgt samengesteld:

	2023	2022
Vastgoed	439,8	465,1
Aandelen	1.437,0	1.419,9
Vastrentende waarden	2.278,0	1.876,2
Derivaten activa	16,2	12,7
Derivaten passiva	-237,6	-253,1
Totaal exclusief vorderingen en schulden	3.933,4	3.520,8
Vorderingen en overlopende activa	-	25,4
Schulden en overlopende passiva	-38,5	-
Totaal	3.894,9	3.546,2

Het belangrijkste risico van het pensioenfonds is het solvabiliteitsrisico. Dit is het risico dat het fonds op lange termijn de pensioenverplichtingen niet kan nakomen. De solvabiliteit wordt gemeten aan de hand van het verschil tussen het aanwezig eigen vermogen en het vereist eigen vermogen. Daarnaast wordt de dekkingsgraad als solvabiliteitsratio gehanteerd.

Het vereist eigen vermogen wordt in beginsel berekend op basis van een scenarioanalyse zoals gebruikt in de standaardmethode voor de solvabiliteitstoets van DNB. Deze berekening is niet gebaseerd op doorkijk. Het standaardmodel is aangevuld met een intern model voor financiële instrumenten die niet goed passen in het standaardmodel.

Het tekort van het aanwezig eigen vermogen ten opzichte van het vereist eigen vermogen bedraagt EUR 68,7 miljoen (2022: tekort EUR 5,1 miljoen):

	2023	2022
Vereiste buffers		
· Rentemismatchrisico	103,2	112,3
· Vastgoedrisico en aandelenrisico	558,6	495,5
· Valutarisico	134,0	108,4
· Commodityrisico	-	-
· Kredietrisico	183,5	129,1
· Verzekeringstechnisch risico	123,6	114,0
· Liquiditeitsrisico	-	-
· Concentratierisico	-	-
· Operationeel risico	-	-
· Actief risico	17,5	24,8
Totaal	1.120,4	984,1
Diversificatie van risico's	-376,3	-335,7
Totaal vereist eigen vermogen	744,1	648,3
Aanwezig eigen vermogen	675,4	643,2
Tekort	68,7	5,1

Het vereist eigen vermogen van EUR 744,1 miljoen (2022: EUR 648,3 miljoen) is gebaseerd op de strategische beleggingsportefeuille ultimo verslagjaar.

Het aanwezig eigen vermogen ten behoeve van de solvabiliteitstoets van DNB is als volgt berekend:

	2023	2022
Totaal stichtingskapitaal en reserves	708,9	680,3
Af: toeslagpremie	-9,0	-9,3
Af: premiereserve	-24,5	-27,8
Aanwezig eigen vermogen FTK	675,4	643,2

Op grond van het Besluit financieel toetsingskader pensioenfondsen (FTK) mogen de toeslagreserve en de premiereserve niet tot de aanwezige solvabiliteit worden gerekend. De bestemmingsreserves blijven ook voor de berekening van de dekkingsgraad buiten beschouwing.

De aldus berekende nominale dekkingsgraad bedraagt 121,2% (2022: 122,4%). De nominale dekkingsgraad is de verhouding tussen de nettoactiva en de voorziening pensioenverplichtingen. De met het vereist vermogen overeenkomende dekkingsgraad bedraagt 123,3%% (2022: 122,5%).

Het vereist eigen vermogen, berekend op basis van de feitelijke beleggingsportefeuille, bedraagt EUR 733,2 miljoen (2022: EUR 741,0 miljoen). De hiermee overeenkomende dekkingsgraad bedraagt 123,0% (2022: 125,8%). Het vermogenstekort op basis van de feitelijke portefeuille bedraagt EUR 57,8 miljoen (2022: tekort EUR 97,8 miljoen).

Het minimaal vereist eigen vermogen bedraagt EUR 132,2 miljoen (2022: EUR 119,2 miljoen). Dit komt overeen met een nominale dekkingsgraad van 104,1% (2022: 104,1%).

De beleidsdekkingsgraad bedraagt 125,3% (2022: 125,0%). De beleidsdekkingsgraad is de (voortschrijdend) gemiddelde nominale dekkingsgraad van de laatste 12 maanden.

De beleidsdekkingsgraad is bepalend voor:

- de toetsing aan het (strategisch) vereist eigen vermogen;
- het toepassen van eventuele kortingen;
- het indexeringsbeleid.

Op basis van de toetsing van de beleidsdekkingsgraad aan de met het (strategisch) vereist vermogen overeenkomende dekkingsgraad wordt vastgesteld of het pensioenfonds in een tekortsituatie verkeert en een herstelplan moet indienen bij DNB. Het herstelplan wordt jaarlijks geactualiseerd.

De beleidsdekkingsgraad is 2 procentpunten (2022: 2,5 procentpunten) hoger dan de met het (strategisch) vereist vermogen overeenkomende dekkingsgraad.

Het pensioenfonds heeft ingevolge artikel 138 Pensioenwet in 2022 het bestaande herstelplan geactualiseerd en het geactualiseerde herstelplan ingediend bij DNB. Het herstelplan is goedgekeurd door DNB. In het actuele herstelplan is uitgewerkt hoe het pensioenfonds binnen de wettelijke termijn van 10 jaar vanaf 1 januari 2022 weer beschikt over het strategisch vereist vermogen getoetst aan de beleidsdekkingsgraad. Volgens het herstelplan wordt binnen de termijn van 10 jaar de tekortsituatie opgelost. De belangrijkste bron voor herstel van de dekkingsgraad is het verwachte overrendement (verschil tussen het behaalde rendement op de beleggingen en de benodigde rentetoevoeging aan de voorziening pensioenverplichtingen). Gedurende de eerste jaren van de looptijd van het herstelplan kan het pensioenfonds naar verwachting niet volledig indexeren. Hierbij volgt het pensioenfonds het reguliere sturingsbeleid overeenkomstig de wettelijke eisen (het zogenoemde toekomstbestendig indexeren).

De ontwikkeling van de dekkingsgraad in het verslagjaar ten opzichte van de prognose volgens het herstelplan is als volgt:

	2023		2022	
	Realisatie	Herstelplan	Realisatie	Herstelplan
Nominale dekkingsgraad begin van het jaar	122,4%	0,0%	120,0%	120,0%
Premies	-0,4%	0,0%	-1,3%	-1,2%
Pensioenuitkeringen	0,6%	0,0%	0,4%	0,4%
Indexering pensioenrechten	-3,4%	0,0%	-9,6%	-1,8%
Wijziging rekenrente pensioenverplichtingen	-4,1%	0,0%	62,0%	0,0%
Resultaat beleggingen en verplichtingen	6,6%	0,0%	-26,6%	4,9%
Wijziging actuariële grondslagen	-1,0%	0,0%	-1,7%	0,0%
Overige oorzaken	0,5%	0,0%	-20,8%	-0,2%
Nominale dekkingsgraad eind van het jaar	121,2%	0,0%	122,4%	122,1%

De gemiddelde rekenrente behorend bij de verwachte kasstromen van de pensioenuitkeringen is in 2023 gedaald van 2,6% naar 2,3%. In het herstelplan wordt uitgegaan van een onveranderde rentetermijnstructuur DNB. Over 2023 is er geen herstelplan meer van toepassing.

Voor het bepalen van de reële dekkingsgraad worden de pensioenverplichtingen contant gemaakt tegen de reële rente. De reële rente wordt berekend door de nominale rente te verminderen met de geschatte inflatiecomponent. De als basis voor de reële rentecurve gehanteerde nominale rentecurve is gelijk aan de rentetermijnstructuur DNB. De geschatte inflatiecomponent, de break-even inflatie, wordt bepaald door euro inflation linked staatsobligaties, die gekoppeld zijn aan de Europese Harmonized Inflation Consumer Price (excluding tobacco) inflatie-index, te vergelijken met nominale euro staatsobligaties van vergelijkbare looptijden.

De reële dekkingsgraad bedraagt 77,1% (2022: 74,5%) en is gebaseerd op een afgeleide reële rekenrente van negatief 0,1% (2022: negatief 0,1%).

De ontwikkeling van de reële dekkingsgraad kan als volgt worden geanalyseerd:

	2023	2022
Reële dekkingsgraad begin van het jaar	74,5%	78,2%
Premies	-0,7%	-1,1%
Pensioenuitkeringen	-0,3%	-0,2%
Indexering pensioenrechten	0,8%	-3,7%
Wijziging rekenrente rentedeel	-2,1%	58,1%
Wijziging rekenrente inflatiedeel	1,4%	-10,3%
Resultaat beleggingen en verplichtingen	4,0%	-17,3%
Wijziging actuariële grondslagen	-0,5%	-2,2%
Overige oorzaken	0,0%	-27,0%
Reële dekkingsgraad eind van het jaar	77,1%	74,5%

De reële dekkingsgraad geeft een indicatie van het vermogen van het pensioenfonds om in de toekomst de pensioenuitkeringen te verhogen (indexeren) ter compensatie van de inflatie.

De wettelijke reële dekkingsgraad van het pensioenfonds bedraagt 92,9% (2022: 95,0%).

De wettelijke reële dekkingsgraad zoals bedoeld in artikel 133b Pensioenwet is gelijk aan de actuele beleidsdekkingsgraad gedeeld door de beleidsdekkingsgraad die ingevolge artikel 137 lid 2b Pensioenwet is vereist voor voorwaardelijke toeslagverlening (indexering) ter hoogte van de minimale verwachtingswaarde voor de groeivoet van het prijsindexcijfer, bedoeld in artikel 23a lid 1a en lid 2 Besluit financieel toetsingskader (FTK) pensioenfondsen. De aldus gedefinieerde wettelijke reële dekkingsgraad komt 15,8 procentpunten (2022: 20,5 procentpunten) hoger uit dan de hiervoor vermelde zuivere reële dekkingsgraad.

Het solvabiliteitsrisico wordt hierna toegelicht aan de hand van de in de solvabiliteitstoets van DNB onderkende risico's. Met uitzondering van het operationele risico, worden deze risico's aangemerkt als financiële risico's.

Rentemismatchrisico

Rentemismatchrisico is het verschil in rentegevoeligheid tussen de portefeuille vastrentende waarden (voornamelijk obligaties) en de pensioenverplichtingen. De rentegevoeligheid van de verplichtingen is als gevolg van de langere looptijden hoger dan die van de portefeuille obligaties. Een daling van de marktrente leidt tot een stijging van de waarde van de pensioenverplichtingen, die slechts voor een deel wordt gecompenseerd door een stijging van de waarde van de portefeuille obligaties.

Door afdekking van het rentemismatchrisico is de vermogenspositie van het pensioenfonds minder gevoelig voor de ontwikkeling van de marktrente. Het rentemismatchrisico wordt voor een deel beperkt door belegging in obligaties met een relatief lange rentevastperiode.

Het rentemismatchrisico wordt verder afgedekt door middel van interest rate swaps.

Het volgende overzicht van de looptijden van de portefeuille vastrentende waarden (nagenoeg alleen obligaties), de technische voorziening en de portefeuille interest rate swaps geeft op hoofdlijnen inzicht in het rentemismatchrisico:

	Vastrentende waarden	Technische voorziening	Positie voor rente derivaten	Interest rate swaps	Netto positie
2023					
Korter dan 1 jaar	288,6	94,8	383,4	-	383,4
Vanaf 1 jaar tot 5 jaar	333,7	398,7	732,4	-	732,4
Vanaf 5 jaar tot 10 jaar	295,0	520,9	815,9	-1,5	814,4
Vanaf 10 jaar tot 20 jaar	674,0	979,8	1.653,8	-30,6	1.623,2
Langer dan 20 jaar	686,7	1.196,2	1.882,9	-185,1	1.697,8
Totaal	2.278,0	3.190,4	5.468,4	-217,2	5.251,2
2022					
Korter dan 1 jaar	209,5	86,6	296,1	-	296,1
Vanaf 1 jaar tot 5 jaar	356,7	357,5	714,2	-	714,2
Vanaf 5 jaar tot 10 jaar	255,5	454,7	710,2	-7,6	702,6
Vanaf 10 jaar tot 20 jaar	646,3	854,2	1.500,5	-40,2	1.460,3
Langer dan 20 jaar	408,1	1.124,6	1.532,7	-190,2	1.342,5
Totaal	1.876,2	2.877,6	4.753,8	-238,0	4.515,8

De rentegevoeligheid kan worden gemeten aan de hand van de modified duration. Dit is de met de contante waarde van rente en aflossing gewogen gemiddelde looptijd in jaren. De duration mismatch is het verschil tussen de duration van de pensioenverplichtingen en de naar omvang (ten opzichte van de pensioenverplichtingen) gewogen duration van de vastrentende waarden.

De modified duration van de portefeuille vastrentende waarden, de portefeuille interest rate swaps, de pensioenverplichtingen en de duration mismatch zijn als volgt:

	2023	2022
Vastrentende waarden exclusief derivaten	14,8	12,3
Vastrentende waarden inclusief derivaten	18,4	22,4
Pensioenverplichtingen (op basis van rentetermijnstructuur DNB)	17,1	17,5
Mismatch bij renteschok van 0,01%	5,4	8,8
Mismatch bij renteschok van 1,0%	6,3	10,1

Bij de berekening van de modified duration van de vastrentende waarden worden high yield bonds en emerging market debt buiten beschouwing gelaten.

De effectiviteit van de afdekking door middel van omvang en samenstelling van de portefeuille obligaties en de interest rate swaps tezamen bedraagt ultimo 2023 ongeveer 69% (2022: ongeveer 50%). Deze effectiviteit is gebaseerd op de strategische afdekking. Op basis van de feitelijke afdekking bedraagt de effectiviteit ultimo 2023 ongeveer 69% (2022: ongeveer 50%). Hierbij moet worden opgemerkt dat de toepassing van de UFR-methodiek voor de discontering van de pensioenverplichtingen een positief effect heeft op dit percentage. Bij hantering van de marktrente voor zowel de obligaties, de interest rate swaps als de pensioenverplichtingen bedraagt de effectiviteit van de afdekking ultimo 2023 ongeveer 68% (2022: ongeveer 47%).

Als de marktrente met 1,0 procentpunt stijgt, daalt de waarde van de vastrentende waarden ongeveer met de modified duration als percentage. Een stijging van de marktrente met 1,0 procentpunt resulteert in een stijging van de gemiddelde rekenrente (rentetermijnstructuur DNB) ten behoeve van de bepaling van de pensioenverplichtingen met ongeveer 0,5 procentpunt (2022: 0,9 procentpunt). Daardoor daalt de waarde van de pensioenverplichtingen met ongeveer 0,5 maal (2022: 0,9 maal) de modified duration als percentage.

Een daling van de marktrente met 1,0 procentpunt resulteert in een stijging van de gemiddelde rekenrente ten behoeve van de bepaling van de pensioenverplichtingen met eveneens ongeveer 2,6 procentpunt (2022: 0,9 procentpunt). Daardoor stijgt de waarde van de voorziening pensioenverplichtingen met ongeveer 2,6 maal (2022: 0,9 maal) de modified duration als percentage. Bij een rentestijging daalt de waarde van de beleggingen minder dan de waarde van de voorziening pensioenverplichtingen, waardoor de dekkingsgraad verbetert. Bij een rentedaling stijgt de waarde van de beleggingen minder dan de waarde van de pensioenverplichtingen, waardoor de dekkingsgraad verslechtert.

Het effect van een daling van de rekenrente volgens de rentetermijnstructuur van DNB met 1,0 procentpunt op de nominale dekkingsgraad is een verbetering met ongeveer 26 procentpunten (2022: ongeveer 12 procentpunten). Het effect van een stijging van deze rekenrente met 1,0 procentpunt is een verslechtering van de nominale dekkingsgraad met ongeveer 30 procentpunten (2022: ongeveer 12 procentpunten).

Een daling van de nominale marktrente met 1,0 procentpunt resulteert in een verbetering van de nominale dekkingsgraad met ongeveer 26 procentpunten (2022: ongeveer 13 procentpunten). Een stijging van de nominale marktrente met 1,0 procentpunt resulteert in een verbetering van de nominale dekkingsgraad met ongeveer 30 procentpunten (2022: ongeveer 14 procentpunten).

Hiervoor is ervan uitgegaan dat de marktrente voor alle looptijden in gelijke mate stijgt of daalt.

Er kan echter sprake zijn van verschillen in de rentebeweging voor verschillende looptijden. De lange rente kan bijvoorbeeld sterker stijgen of dalen dan de korte rente. Veranderingen in de rentecurve worden niet gemeten aan de hand van de modified duration, maar hebben wel invloed op de rentemismatch.

Vastgoedrisico en aandelenrisico

Vastgoedrisico is het risico dat de waarde van vastgoed en vastgoedaandelen verandert als gevolg van veranderingen in de desbetreffende marktprijzen. Informatie over de spreiding van de portefeuille naar sector en regio is hieronder opgenomen.

De portefeuille vastgoed maakt ongeveer 11% (2022: ongeveer 13%) uit van de totale beleggingen.

In de solvabiliteitstoets van DNB wordt uitgegaan van een waardeschok van beursgenoteerd vastgoed van 30% en niet-beursgenoteerd vastgoed gecorrigeerd voor leverage van 20%.

Een hiermee overeenkomende waardedaling van de totale vastgoedbeleggingen resulteert in een daling van de nominale dekkinggraad met ongeveer 2 procentpunten (2022: ongeveer 3 procentpunten). Een hiermee overeenkomende waardestijging van deze beleggingen daarentegen resulteert in een verbetering van de dekkinggraad met ongeveer 4 procentpunten (2022: ongeveer 3 procentpunten).

Aandelenrisico is het risico dat de waarde van aandelen verandert als gevolg van veranderingen in de desbetreffende marktprijzen. Informatie over de spreiding van de portefeuille naar sector en regio is hieronder opgenomen. De aandelenportefeuille maakt ongeveer 32% (2022: ongeveer 34%) uit van de totale beleggingsportefeuille.

In de solvabiliteitstoets van DNB wordt uitgegaan van een waardeschok van beursgenoteerde aandelen ontwikkelde markten van 30%, beursgenoteerde aandelen opkomende markten van 40% en niet-beursgenoteerde aandelen (private equity) van eveneens 40%. Een hiermee overeenkomende waardedaling van de totale portefeuille aandelen resulteert in een daling van de nominale dekkinggraad met ongeveer 15 procentpunten (2022: ongeveer 17 procentpunten). Een hiermee overeenkomende waardestijging van de aandelenportefeuille resulteert in een verbetering van de nominale dekkinggraad met ongeveer 18 procentpunten (2022: ongeveer 17 procentpunten).

De samenstelling van de (onderliggende) portefeuille vastgoed per sector is als volgt:

	2023	2022
Kantoren	64,0	77,9
Participaties in vastgoedmaatschappijen	104,0	113,6
Winkels	42,3	44,8
Woningen	78,8	78,0
Overig	150,6	150,8
Totaal	439,7	387,2

De samenstelling van de vastgoedportefeuille naar regio is als volgt:

	2023	2022
Europa	381,8	389,1
Noord Amerika	42,2	38,4
Midden en Zuid Amerika	0,2	1,5
Azië	1,7	2,1
Overig	13,9	34,1
Totaal	439,8	465,1

De aandelenportefeuille kan als volgt worden gespecificeerd per sector:

	2023	2022
Financiële instellingen	203,7	200,2
Informatietechnologie	267,2	208,5
Energie	33,3	43,1
Telecommunicatie	96,6	80,2
Consument cyclisch	123,6	132,2
Consument defensief	94,2	104,9
Industrie	117,1	132,9
Basismaterialen	39,1	52,5
Gezondheidszorg	150,3	156,9
Nutsbedrijven	38,4	43,0
Overig	273,5	62,7
Totaal	1.437,0	1.217,1

De samenstelling van de aandelenportefeuille naar regio is als volgt:

	2023	2022
Europa	229,0	240,4
Noord Amerika	850,1	809,3
Midden en Zuid Amerika	46,8	44,6
Azië	178,1	165,7
Overig	133,0	159,9
Totaal	1.437,0	1.419,9

Valutarisico

Valutarisico is het risico dat de waarde van beleggingen verandert als gevolg van veranderingen in valutakoersen.

De valutaverdeling van de beleggingen in vastgoed, aandelen en vastrentende waarden (uitgedrukt in euro's) vóór en na afdekking van het valutarisico is als volgt:

	Vastgoed	Aandelen	Vast- rentende- waarden	Overige	Totaal	Valuta- afdekking	Netto- positie
2023							
Euro	226,1	108,9	1.691,0	-45,5	1.980,5	1.329,3	3.309,8
Amerikaanse dollar	115,3	874,4	575,7	6,0	1.571,4	-1.141,3	430,2
Canadese dollar	0,3	36,4	3,4	0,1	40,2	-30,5	9,8
Australische dollar	18,4	18,2	-0,4	0,1	36,3	-27,5	8,8
Japanse yen	16,5	73,0	-2,3	0,2	87,4	-67,9	19,5
Britse pond	22,3	46,3	14,5	-0,2	82,9	-50,6	32,3
Zwitserse frank	5,3	29,4	0,3	0,2	35,2	-0,3	34,9
Zweedse kroon	11,8	9,6	-	-	21,4	-12,6	8,9
Overige valuta's	23,8	240,9	-4,1	0,7	261,3	-2,8	258,5
Totaal	439,8	1.437,0	2.278,0	-38,5	4.116,6	-4,2	4.112,5
2022							
Euro	238,6	114,8	1.301,9	16,8	1.672,1	1.328,1	3.000,2
Amerikaanse dollar	121,0	837,0	557,3	7,2	1.522,5	-1.111,6	410,9
Canadese dollar	0,5	34,7	3,2	0,1	38,5	-29,8	8,7
Australische dollar	32,2	22,8	0,3	-	55,3	-40,7	14,6
Japanse yen	22,3	92,6	0,4	0,4	115,7	-86,2	29,5
Britse pond	19,3	45,0	12,9	0,1	77,3	-49,3	28,0
Zwitserse frank	4,8	25,4	0,3	-	30,5	-0,3	30,2
Zweedse kroon	8,5	12,1	-	-	20,6	-12,8	7,8
Overige valuta's	18,0	235,6	-	0,8	254,4	-	254,4
Totaal	465,2	1.420,0	1.876,3	25,4	3.786,9	-2,6	3.784,3

In de solvabiliteitstoets van DNB wordt uitgegaan van een waardeschok van de na afdekking resterende positie in vreemde valuta's van ontwikkelde markten ten opzichte van de euro van 20%. De positie in vreemde valuta's van opkomende markten wordt geschokt met 35%.

De samenstelling van de vastrentende waarden naar regio is als volgt:

	2023	2022
Europa	1.735,0	1.371,5
Noord Amerika	268,7	251,5
Midden en Zuid Amerika	148,2	89,7
Azië	68,7	47,1
Overig	57,4	116,4
Totaal	2.278,0	1.876,2

Commodityrisico

Commodityrisico is het risico dat de waarde van commoditybeleggingen verandert als gevolg van veranderingen in de marktprijzen van desbetreffende (onderliggende) grondstoffen. Het fonds belegt niet in commodities of commodityderivaten, zodat geen sprake is van commodityrisico.

Kredietrisico

Kredietrisico is het risico dat tegenpartijen hun contractuele verplichtingen aan het pensioenfonds of de beleggingsfondsen waarin het pensioenfonds participeert niet nakomen. Ongeveer 33% (2022: ongeveer 30%) van de totale portefeuille heeft de hoogste rating AAA en ongeveer 29% (2022: ongeveer 30%) van de portefeuille heeft de AA-rating. In de toelichting op de derivatenposities is informatie over de daarvoor verkregen zekerheden vermeld.

De kredietwaardigheid van de portefeuille kan als volgt worden weergegeven:

	2023	2022
AAA-rating	748,9	729,7
AA-rating	663,3	419,8
A-rating	108,1	88,6
BBB-rating	183,9	144,5
Lagere rating dan BBB	412,9	410,1
Geen rating	160,9	83,6
Totaal	2.278,0	1.876,2

De onderliggende hypothecaire leningen (woninghypotheken) van EUR 487,9 miljoen (2022: EUR 425,8 miljoen) zijn verdeeld over AAA EUR 185,2 miljoen (2022: EUR 175,2 miljoen), AA EUR 292,5 miljoen (2022: EUR 250,6 miljoen) en geen rating EUR 10,2 miljoen. In woninghypotheken wordt belegd door middel van participaties in een viertal beleggingsfondsen. Deze beleggingsfondsen hebben evenmin geen officiële rating. Op basis van een intern model van de beheerders van de beleggingsfondsen is de indicatieve rating AAA, AA en geen rating.

Verzekeringstechnisch risico

Het belangrijkste verzekeringstechnisch risico is het langlevensrisico. Dit is het risico dat deelnemers langer blijven leven dan gemiddeld verondersteld bij de vaststelling van de premie en de berekening van de voorziening pensioenverplichtingen. Door toepassing van de AG-prognosetafels 2022 met correcties voor ervaringssterfte wordt rekening gehouden met een toekomstige verbetering van de levensverwachting. Dit neemt niet weg dat een grote mate van onzekerheid bestaat met betrekking tot de toekomstige ontwikkeling van de levensverwachting.

Een ander verzekeringstechnisch risico is het kortlevensrisico. Dit is het risico dat (gewezen) deelnemers en/of pensioengerechtigden eerder overlijden dan gemiddeld verondersteld bij de vaststelling van de risicopremie en de berekening van de voorziening pensioenverplichtingen. Dit is met andere woorden het risico dat de hiervoor ontvangen risicopremie en de hiervoor opgenomen technische voorziening onvoldoende zijn om de toekomstige uitkeringen partnerpensioen en wezenpensioen te dekken. De hiervoor in de premie begrepen risicopremie en de hiervoor gevormde technische voorziening worden vastgesteld op basis van de actuele AG prognosetafels met correcties voor ervaringssterfte.

Tenslotte wordt het arbeidsongeschiktheidsrisico onderscheiden. Dit is het risico dat meer deelnemers arbeidsongeschikt worden dan gemiddeld verondersteld bij de vaststelling van de risicopremie voor arbeidsongeschiktheid, met andere woorden dat de toekomstige premievrije pensioenopbouw en het toekomstige arbeidsongeschiktheidspensioen hoger zijn dan de hiervoor ontvangen risicopremie.

Liquiditeitsrisico

Liquiditeitsrisico is het risico dat onvoldoende liquide middelen beschikbaar zijn om op korte termijn aan de verplichtingen (voornamelijk de pensioenuitkeringen) te kunnen voldoen. Dit risico is onder normale omstandigheden nagenoeg afwezig, omdat de pensioenuitkeringen voor een belangrijk deel kunnen worden voldaan uit de ontvangen premies en directe beleggingsresultaten en bovendien verreweg het grootste deel van de beleggingsportefeuille bestaat uit liquide vermogenstitels.

Dit neemt niet weg dat ingenomen derivatenposities kunnen leiden tot de contractuele verplichting tot bijstorting. Feitelijk is het liquiditeitsrisico geen onderdeel van het solvabiliteitsrisico, namelijk het risico dat het pensioenfonds op lange termijn de pensioenverplichtingen niet kan nakomen. Wel is het zo dat een gedwongen verkoop op korte termijn van illiquide beleggingen veelal een ongunstige prijs tot gevolg heeft, waardoor op de verkoop verlies wordt geleden. Het totaal van de liquide beleggingen maakt ongeveer 24% (2022: ongeveer 29%) uit van de totale portefeuille beleggingen. Het liquiditeitsrisico wordt overeenkomstig het standaardmodel van DNB op nihil gesteld.

Concentratierisico

Concentratierisico kan optreden als een goede spreiding van beleggingen of pensioenverplichtingen ontbreekt. In het standaardmodel van DNB voor de bepaling van het vereist eigen vermogen is het concentratierisico gelijkgesteld aan nihil. Het pensioenfonds voldoet aan deze veronderstelling van een voldoende gediversifieerde beleggingsportefeuille en een voldoende evenwichtige demografische opbouw van de populatie. In de toelichting op de balanspost vastrentende waarden zijn de posten die meer dan 5% uitmaken van de totale obligatieportefeuille vermeld. Duitse, Nederlandse staatsobligaties en een drietal beleggingsfondsen dat belegt in woninghypotheken maken gezamenlijk ongeveer 56% (2022: ongeveer 39%) uit van de totale portefeuille. De actiefpost derivaten heeft voor 30% (2022: ongeveer 91%) betrekking op drie (2022: twee) tegenpartijen.

De totale marktwaarde van deze contracten komt overeen met ongeveer 1% (2022: ongeveer 1%) van de marktwaarde van de portefeuille vastrentende waarden. Voor de derivatenposities zijn voldoende zekerheden verkregen. Het concentratierisico wordt overeenkomstig het standaardmodel van DNB op nihil gesteld.

Operationeel risico

Operationeel risico is het risico dat optreedt bij de uitvoering van de activiteiten als gevolg van niet afdoende of falende processen, menselijk gedrag en systemen bij de uitvoeringsorganisaties of als gevolg van externe gebeurtenissen. Het pensioenfonds besteedt de operationele activiteiten uit aan BSG Pension Management B.V., BSG Asset Management B.V. en BSG Fund Management B.V., zodat het operationele risico voornamelijk bestaat uit het risico dat de met de BSG-organisatie gemaakte afspraken niet worden nagekomen. Over de beheersing van de processen wordt verantwoording afgelegd, waarbij jaarlijks een ISAE 3402 type II-rapportage wordt overgelegd. Op grond van de Pensioenwet mag het operationeel risico in de solvabiliteitstoets van DNB op nihil worden gesteld, mits geen sprake is van een verhoogd risico. In 2023 (en 2022) is aan deze voorwaarde voldaan.

Actief risico

Actief risico is het risico dat het rendement van een beleggingsportefeuille afwijkt van de voor deze beleggingsportefeuille gehanteerde benchmark. Op basis van een ALM-studie wordt een strategische beleggingsmix bepaald. Ter beoordeling van de relatieve beleggingsresultaten wordt voor de afzonderlijke beleggingscategorieën binnen de totale beleggingsportefeuille een benchmark bepaald, die worden geaggregeerd op portefeuilleniveau. Door middel van zowel actief beheer van de onderscheiden afzonderlijke beleggingsportefeuilles per assetcategorie (selectie van individuele vermogenstitels) als actief beheer van de totale portefeuille (afwijking van de strategische mix) wordt actief risico aangegaan. Een belangrijke maatstaf voor het actief risico is de tracking error. Door middel van de tracking error wordt de afwijking van het rendement van een beleggingsportefeuille ten opzichte van een benchmarkportefeuille gemeten. De benchmarkportefeuille dient dus als referentiekader voor de beoordeling van de relatieve beleggingsresultaten. Een hogere tracking error impliceert een hogere mate van actief risico. De tracking error van de totale portefeuille heeft zich gedurende 2023 rond 0,6% bewogen (2022: rond 0,3%), waarmee binnen de hiervoor gestelde limiet van 1,3% (2022: 1,3%) is gebleven. Het actief risico wordt op maandbasis gemonitord en bewaakt. In de solvabiliteitstoets van DNB wordt alleen rekening gehouden met het actieve risico in de aandelenportefeuille. Het effect hiervan op het vereist eigen vermogen bedraagt slechts 0,0 procentpunt (2022: 0,0 procentpunt). Naast de in de solvabiliteitstoets van DNB onderkende risico's wordt nog het indexeringsrisico onderscheiden.

Indexeringsrisico

De indexering heeft een voorwaardelijk karakter. Het bestuur van het pensioenfonds stelt jaarlijks de indexering vast met inachtneming van de financiële positie van het pensioenfonds. Indexeringsrisico is het risico dat de indexeringsambitie niet wordt gerealiseerd als gevolg van tegenvallend rendement op de beleggingen, tegenvallende inflatie, daling van de marktrente en demografische ontwikkelingen.

Door middel van de reële dekkingsgraad kan inzicht worden gegeven in de mate waarin in de toekomst toeslagen kunnen worden toegekend. Voor het bepalen van de reële dekkingsgraad worden de pensioenverplichtingen contant gemaakt tegen de reële rente. De reële rente wordt berekend door de nominale rente te verminderen met de geschatte inflatiecomponent. De aldus berekende reële dekkingsgraad bedraagt 77,1% (2022: 74,5%).

Toelichting op de rekening van baten en lasten

(bedragen in miljoenen euro's)

Baten en lasten pensioenactiviteiten

8 Premies

	2023	2022
Reguliere premie werkgeversdeel	91,8	80,6
Reguliere premie deelnemersdeel	14,7	12,7
Totale premie	106,5	93,3

De feitelijke premie bedraagt EUR 106,5 miljoen (2022: EUR 93,3 miljoen).

De kostendekkende premie volgens artikel 128 lid 1 Pensioenwet bedraagt EUR 117,3 miljoen (2022: EUR 143,1 miljoen) en de gedempte kostendekkende premie volgens artikel 128 lid 2 Pensioenwet bedraagt EUR 113,5 miljoen (2022: EUR 89,2 miljoen).

De kostendekkende premie en de gedempte kostendekkende premie zijn als volgt samengesteld:

	Kostendekkende premie	Gedempte kostendekkende premie
2023		
Pensioenopbouw (inclusief excassokosten)	64,3	46,6
Individuele salarisontwikkeling	-	-
Toegezegde indexering	22,0	15,8
Risicopremies overlijden en invaliditeit	4,9	4,6
Pensioenuitvoeringskosten (exclusief excassokosten)	5,5	5,5
Solvabiliteitsopslag	20,6	15,1
Voorwaardelijke toekomstige indexering	-	25,9
Totaal	117,3	113,5
2022		
Pensioenopbouw (inclusief excassokosten)	88,6	41,0
Individuele salarisontwikkeling	20,8	9,0
Toegezegde indexering	-	-
Risicopremies overlijden en invaliditeit	4,9	4,1
Pensioenuitvoeringskosten (exclusief excassokosten)	4,2	4,2
Solvabiliteitsopslag	24,6	11,6
Voorwaardelijke toekomstige indexering	-	19,3

	Kostendeekkende premie	Gedempte kostendeekkende premie
Totaal	143,1	89,2

De kostendeekkende premie wordt berekend op basis van de door DNB vastgestelde en gepubliceerde rentetermijnstructuur ultimo vorig verslagjaar. De afgeleide gemiddelde marktrente voor de kostendeekkende premie bedraagt 2,4% (2022: 0,6%).

De gedempte kostendeekkende premie wordt berekend op basis van het verwachte (reële) rendement op de strategische beleggingsportefeuille van 1,7% (2022: 1,8%).

Begin 2023 was de verwachting dat de feitelijke premie EUR 5,6 miljoen lager zou zijn dan de gedempte premie (de premie die het pensioenfonds minimaal moet ontvangen). Om het tekort aan te vullen, is na overleg met sociale partners een bedrag van EUR 0,2 miljoen onttrokken aan de reserve toekomstige premiekortingen en het restant van EUR 5,4 miljoen is onttrokken aan de premiereserve. Rekening houdend met de onttrekking uit de premiereserve is de feitelijke premie EUR 5,4 miljoen (2022: EUR 49,8 miljoen lager) lager dan de zuiver kostendeekkende premie en EUR 1,6 miljoen (2022: EUR 4,1 miljoen hoger) lager dan de gedempte kostendeekkende premie.

9 Waardeoverdrachten

Hieronder is opgenomen het saldo van inkomende bedragen uit hoofde van overgenomen pensioenverplichtingen en uitgaande bedragen uit hoofde van overgedragen pensioenverplichtingen.

	2023	2022
Inkomende waardeoverdrachten	5,0	5,0
Uitgaande waardeoverdrachten	-1,7	-1,5
Saldo	3,3	3,5

10 Pensioenopbouw

Onder pensioenopbouw is opgenomen de actuarieel berekende nominale waarde van de diensttijdopbouw. Dit is het effect op de voorziening pensioenverplichtingen van de in het verslagjaar opgebouwde nominale rechten ouderdomspensioen. De pensioenopbouw wordt berekend op basis van de rentetermijnstructuur DNB primo verslagjaar. Ook is hieronder opgenomen de toevoeging aan de voorziening pensioenverplichtingen als gevolg van de individuele salarisontwikkeling.

	2023	2022
Pensioenopbouw actieve deelnemers	-67,8	-91,7
Individuele salarisontwikkeling actieve deelnemers	-21,5	-20,3
Toekomstige pensioenuitvoeringskosten	-1,9	-2,4
Totaal	-91,2	-114,4

11 Indexering

Onder indexering is opgenomen de toegekende indexering onder zowel de middelloonregeling als de eindloonregeling. Het effect van de individuele salarisontwikkeling onder de eindloonregeling is opgenomen onder pensioenopbouw.

	2023	2022
Actieve deelnemers	-80,6	-141,1
Actieve deelnemers voorgaand jaar	-	-9,1
Gewezen deelnemers en pensioengerechtigden	-	-173,4
Saldo	-80,6	-323,6

De pensioenrechten van de actieve deelnemers aan zowel de eindloonregeling (pensioenreglement 2008A) als de middelloonregeling (pensioenreglement 2008B) zijn per 1 januari 2024 verhoogd met 5,17%. (1 januari 2023: 5,63%).

De ingegane pensioenen en de premievrije pensioenrechten van de actieve en de gewezen deelnemers zijn per 1 januari 2024 niet verhoogd (1 januari 2023: 8,65% verhoogd).

Daarnaast heeft het bestuur in september 2022 op basis van de versoepelde regelgeving besloten om de indexatie 2022 van de gepensioneerden en de premievrije pensioenrechten van de actieve en de gewezen deelnemers met terugwerkende kracht tot 1 januari 2022 volledig toe te kennen.

Dit betekent dat indexatie per 1 januari 2022 voor deze groepen is verhoogd van 0,31% naar 3,4%.

12 Rentetoevoeging voorziening pensioenverplichtingen

De pensioenverplichtingen worden contant gemaakt tegen de rentetermijnstructuur DNB per balansdatum. Aan de voorziening pensioenverplichtingen wordt rente toegevoegd op basis van de éénjaarsrente volgens deze rentetermijnstructuur primo verslagperiode.

	2023	2022
Totaal	-95,2	18,8

13 Wijziging rekenrente

De waarde van de pensioenverplichtingen verandert onder invloed van veranderingen in de rekenrente.

	2023	2022
Totaal	99,4	-1.276,5

De afgeleide rekenrente is in 2023 gedaald van 2,6% naar 2,3% en in 2022 gestegen van 0,6% tot 2,6%.

14 Onttrekking pensioenuitkeringen en pensioenuitvoeringskosten

Toekomstige pensioenuitkeringen en pensioenuitvoeringskosten (in het bijzonder excassokosten) worden vooraf actuariëel berekend en opgenomen in de voorziening pensioenverplichtingen.

De hieronder opgenomen afname van de voorziening betreft het bedrag dat vrijkomt ten behoeve van de financiering van de pensioenen en kosten van de verslagperiode.

	2023	2022
Onttrekking pensioenuitkeringen	76,7	65,4
Onttrekking pensioenuitvoeringskosten	1,6	1,4
Totaal	78,3	66,8

15 Pensioenrechten waardeoverdrachten

Hieronder zijn opgenomen de toevoeging aan de voorziening pensioenverplichtingen uit hoofde van pensioenrechten met betrekking tot inkomende waardeoverdrachten en de onttrekking aan de voorziening pensioenverplichtingen uit hoofde van pensioenrechten met betrekking tot uitgaande waardeoverdrachten.

	2023	2022
Pensioenrechten inkomende waardeoverdrachten	-5,4	-5,1
Pensioenrechten uitgaande waardeoverdrachten	1,7	1,6
Saldo	-3,7	-3,5

16 Wijziging actuariële grondslagen

De actuariële grondslagen zijn de uitgangspunten en veronderstellingen waarop de berekening van de voorziening pensioenverplichtingen is gebaseerd. Onder wijziging actuariële grondslagen is het effect van aanpassing van de bestandsgrondslagen, economische grondslagen en kostengrondslagen op de voorziening opgenomen.

	2023	2022
Rekenrente, wijziging UFR	-8,6	-33,3
Levensverwachting	-	-16,8
Verhoging Excassokosten	-9,0	-
Overige actuariële grondslagen	-4,6	-1,9
Totaal	-22,2	-52,0

In 2023 is de hoogte van de kostenvoorziening aangepast van 2,2% naar 2,5% van de technische voorzieningen.

Op 12 juni 2019 is het Advies van de Commissie Parameters verschenen, waarin onder meer een aangepaste UFR-methode wordt geadviseerd. De belangrijkste wijziging in de UFR-methode is dat de UFR pas van invloed wordt vanaf looptijd 30 in plaats van looptijd 20. Daarnaast is de berekening van de UFR zelf gebaseerd op de 30-jaars forward rate in plaats van de 20-jaars forward rate. Tot slot groeit de rentecurve in de nieuwe methode langzamer naar de UFR toe. DNB heeft besloten om de nieuwe UFR-parameters over een periode van vier jaar stapsgewijs in te voeren. Op deze manier wordt de impact van de nieuwe UFR gespreid over een langere periode. Door middel van deze stapsgewijze invoering zal de nieuwe UFR volledig van kracht zijn begin 2024. In de periode van 2021 tot 2024 is de rentetermijnstructuur gebaseerd op het gewogen gemiddelde van de rentetermijnstructuur op basis van de huidige en de nieuwe UFR methode, waarbij de gewichten jaarlijks op 1 januari met gelijke stappen aangepast worden. In januari 2021 is begonnen met de stapsgewijze transitie van de oude methode naar de nieuwe methode. In 2022 bedraagt deze weging 50% voor de curve onder de oude methode en 50% voor de curve onder de nieuwe methode. Op 29 november 2022 is het Advies van de Commissie Parameters verschenen, waarin onder meer een aangepaste UFR-methode wordt geadviseerd. De belangrijkste wijziging in de UFR-methode is dat de UFR pas van invloed wordt vanaf looptijd 50 in plaats van looptijd 30. Vanaf looptijd 50 vindt extrapolatie plaats met de constante 30-jaars forward met een looptijd van 20 jaar. Deze UFR-methode vervangt vanaf 2023 de voorgaande UFR-methode.

17 Overige mutaties voorziening pensioenverplichtingen

Onder overige mutaties voorziening pensioenverplichtingen zijn opgenomen: actuariële resultaten en mutaties in de pensioenverplichtingen die niet onder een ander hoofd zijn opgenomen.

	2023	2022
Actuariële resultaten, per saldo	1,2	0,6
Totaal	1,2	0,6

18 Pensioenuitkeringen

	2023	2022
Ouderdomspensioen	-67,3	-58,4
Nabestaandenpensioen	-1,0	-1,8
Wezenpensioen	-2,1	-0,1
Arbeidsongeschiktheidspensioen	-0,1	-1,0
Totaal periodieke pensioenuitkeringen	-70,5	-61,3
Totaal afkopen pensioenen	-5,3	-1,7
Totaal	-75,8	-63,0

De afkopen hebben tot een bedrag van EUR 5,3 miljoen betrekking op de Netto Aanvullende Pensioenregeling (2022: EUR 1,7 miljoen). De verhoging in de uitkeringen is het gevolg van de toegekende indexatie in 2023.

19 Pensioenuitvoeringskosten

Dit betreft de kosten met betrekking tot de uitvoering van de pensioenregeling. De kosten van vermogensbeheer zijn hierin niet begrepen. De kosten van bestuur en financieel beheer worden toegerekend aan pensioenuitvoering en vermogensbeheer.

	2023	2022
Kosten pensioenuitvoering en bestuursondersteuning	-7,1	-5,6
Overige kosten	-1,9	-1,5
Totaal vóór toerekening aan vermogensbeheer	-9,0	-7,1
Toegerekend aan vermogensbeheer	1,9	1,5
Totaal	-7,1	-5,6

Een deel van de kosten van bestuur en financieel beheer kan direct worden toegerekend aan pensioenuitvoering of vermogensbeheer. De kosten die niet direct toerekenbaar zijn, worden in de verhouding 60:40 (2022: 60:40) verdeeld over pensioenuitvoering en vermogensbeheer.

De verdeelsleutel is afgeleid van de gemiddelde bestuurlijke jaaragenda (bestuurs- en commissievergaderingen en behandelde onderwerpen) over een periode van vijf jaar en de daarin gerelateerde bestuursondersteuning.

Baten en lasten beleggingsactiviteiten

20 Beleggingsresultaten

De beleggingsresultaten kunnen als volgt worden weergegeven: De directe beleggingsresultaten betreffen rente en door beleggingsfondsen uitgekeerd dividend.

De indirecte beleggingsresultaten betreffen waardeveranderingen inclusief valutakoersverschillen en zijn hiervoor verbijzonderd naar prijsveranderingen en valutaveranderingen.

	Direct	Indirect	Totaal
2023			
Vastgoed	-	-25,3	-25,3
Aandelen	0,1	177,4	177,5
Vastrentende waarden	16,0	131,3	147,3
Rentederivaten	-12,7	12,3	-0,4
Totaal vóór valutaderivaten en kosten	3,4	295,7	299,1
Valutaderivaten		21,9	21,9
Totaal vóór kosten	3,4	317,6	321,0
Kosten van vermogensbeheer			-6,7
Totaal			314,3
2022			

	Direct	Indirect	Totaal
Vastgoed	-	-27,5	-27,5
Aandelen	-	-121,7	-121,7
Vastrentende waarden	-	-526,3	-526,3
Rentederivaten	3,7	-246,8	-243,1
			-
Totaal vóór valutaderivaten en kosten	3,7	-922,3	-918,6
Valutaderivaten	-	-86,8	-86,8
Totaal vóór kosten	3,7	-1.009,1	-1.005,4
Kosten van vermogensbeheer			-6,7
Totaal			-1.012,1

De hiervoor weergegeven kosten van vermogensbeheer betreffen de rechtstreeks aan het pensioenfonds in rekening gebrachte kosten. De kosten die ten laste van beleggingsfondsen komen, zijn hierin niet begrepen, maar zijn onderdeel van de waardeveranderingen. De ten laste van de beleggingsfondsen komende kosten kunnen worden onderscheiden in kosten van vermogensbeheer (vergoeding beheer beleggingen, bewaarloon en overige kosten) en transactiekosten. In de waardeveranderingen van derivaten (rentederivaten en valutaderivaten) zijn eveneens transactiekosten begrepen.

De kosten van vermogensbeheer die direct ten laste van het pensioenfonds komen, kunnen als volgt worden gespecificeerd:

	2023	2022
Beheer beleggingen	4,0	2,0
Advies	0,6	2,6
Overig	0,4	0,6
Totaal vóór toerekening kosten bestuur en financieel beheer	5,0	5,2
Toegerekende kosten bestuur en financieel beheer	1,7	1,5
Totaal	6,7	6,7

De niet rechtstreeks aan het pensioenfonds in rekening gebrachte kosten, die onderdeel zijn van de waardeveranderingen van de beleggingen, kunnen als volgt worden gespecificeerd:

	Kosten vermogens- beheer	Transactie kosten fondsen	Toe- en uittredings- vergoeding
2023			
Vastgoed	3,2	0,1	0,1
Aandelen	7,7	0,7	0,5
Vastrentende waarden	3,4	2,7	0,4
Totaal beleggingsfondsen	14,3	3,5	1,0
Rentederivaten	-	0,1	-
Valutaderivaten	-	0,2	-
Totaal	14,3	3,8	1,0
2022			
Vastgoed	3,8	0,3	-
Aandelen	5,4	2,0	0,4
Vastrentende waarden	3,2	1,9	0,4
Totaal beleggingsfondsen	12,4	4,2	0,8
Rentederivaten	-	0,1	-
Valutaderivaten	-	0,2	-
Totaal	12,4	4,5	0,8

De niet rechtstreeks aan het pensioenfonds in rekening gebrachte kosten, die onderdeel zijn van de waardeveranderingen van de beleggingen, kunnen slechts door middel van schattingen worden vastgesteld. Dit geldt vooral voor de onderliggende transactiekosten van beleggingsfondsen. Indien de transactiekosten met betrekking tot beleggingsfondsen worden geïnterpreteerd als de aan deze beleggingsfondsen betaalde toe- en uitteedvergoedingen, kunnen deze zonder gebruikmaking van schattingen worden bepaald.

21 Overige baten en lasten beleggingsactiviteiten

	2023	2022
Resultaat deelnemingen	0,2	-
Rente bank	-	-
Totaal	0,2	-

Actuariële analyse van het resultaat

Het resultaat kan als volgt worden geanalyseerd naar technische winst- en verliesbronnen:

	2023	2022
Resultaat op beleggingen en verplichtingen	119,9	283,2
Resultaat op premies	9,7	-24,7
Resultaat op waardeoverdrachten	-0,4	-
Resultaat op pensioenuitkeringen	0,9	2,4
Resultaat op pensioenuitvoeringskosten	0,1	-0,6
Wijziging actuariële grondslagen	-22,2	-52,0
Actuariële resultaten	1,2	0,6
Resultaat op indexering	-80,6	-323,6
Totaal	28,6	-114,7

Resultaat op beleggingen en verplichtingen

	2023	2022
Resultaat beleggingsactiviteiten	314,5	-1.012,1
Benodigde rente voorziening pensioenverplichtingen	-95,2	18,8
Wijziging rekenrente voorziening pensioenverplichtingen	-99,4	1.276,5
Totaal	119,9	283,2

Het resultaat op beleggingen en verplichtingen is gelijk aan het resultaat beleggingsactiviteiten verminderd met de technisch benodigde interest. De rentetoevoeging aan de voorziening

pensioenverplichtingen is in 2023 gebaseerd op een rekenrente van 3,3% (2022: negatief 0,49%). Dit is de éénjaarsrente volgens de rentetermijnstructuur primo verslagjaar. De afgeleide rekenrente is in 2023 gedaald van 2,6% naar 2,3% en in 2022 gestegen van 0,6% tot 2,6%.

Resultaat op premies

	2023	2022
Premies	106,5	93,3
Beschikbaar voor administratiekosten	-5,5	-4,2
Beschikbaar voor excassokosten	-2,0	-1,8
Totaal premies voor risico pensioenfonds	99,0	87,3
Pensioenopbouw actieve deelnemers	-67,8	-91,7
Individuele salarisontwikkeling actieve deelnemers	-21,5	-20,3
Totaal	9,7	-24,7

De premies worden aangewend voor onder meer de inkoop van pensioenrechten, kostendekking en versterking van het eigen vermogen. Er is geen specifiek voor de financiering van voorwaardelijke indexering bestemde premiecomponent overeengekomen. Een positief resultaat op premies wordt aangewend voor versterking van het eigen vermogen.

Resultaat op waardeoverdrachten

	2023	2022
Inkomende waardeoverdrachten	5,0	5,0
Pensioenrechten inkomende waardeoverdrachten	-5,4	-5,1
Resultaat op inkomende waardeoverdrachten	-0,4	-0,1
Uitgaande waardeoverdrachten	-1,7	-1,5
Pensioenrechten uitgaande waardeoverdrachten	1,7	1,6
Resultaat op uitgaande waardeoverdrachten	-	0,1
Totaal	-0,4	0,0

Resultaat op pensioenuitkeringen

	2023	2022
Beschikbaar uit voorziening pensioenverplichtingen	76,7	65,4
Werkelijke pensioenuitkeringen	-75,8	-63,0
Totaal	0,9	2,4

Het resultaat op pensioenuitkeringen wordt mede veroorzaakt door de afkopen pensioenen met betrekking tot de Netto Aanvullende Pensioenregeling.

Resultaat op pensioenuitvoeringskosten

	2023	2022
Kostenopslag in premies jaar (administratiekosten en excassokosten)	7,5	6,0
Toevoeging voorziening pensioenverplichtingen (excassokosten)	-1,9	-2,4
Beschikbaar uit voorziening pensioenverplichtingen (excassokosten)	1,6	1,4
Totaal beschikbaar voor pensioenuitvoeringskosten	7,2	5,0
Werkelijke pensioenuitvoeringskosten	-7,1	-5,6
Totaal	0,1	-0,6

Wijziging actuariële grondslagen

	2023	2022
Rekenrente	-8,6	-33,3
Levensverwachting	-	-16,8
Verhoging excassokostenopslag	-9,0	-
Overige actuariële grondslagen	-4,6	-1,9
Totaal	-22,2	-52,0

Het effect van de wijziging van de levensverwachting is als volgt samengesteld:

	2023	2022
Overgang op prognosetafels AG 2022	-	-33,1
Wijziging correctiefactoren	-	16,3
Totaal	-	-16,8

Ultimo 2022 is overgegaan op nieuwe generatietafels van het Actuarieel Genootschap. Hierop worden correcties toegepast in verband met hogere overlevingskansen van de populatie van het pensioenfonds ten opzichte van de overlevingskansen van de totale bevolking. Deze correctiefactoren zijn eveneens opnieuw vastgesteld.

Actuariële resultaten

	2023	2022
Sterfte	-2,5	-0,2
Arbeidsongeschiktheid	1,9	1,3
Flexibele keuzemogelijkheden	1,8	-0,5
Totaal	1,2	0,6

Het resultaat op arbeidsongeschiktheid bestaat voornamelijk uit het voordelige verschil tussen de gevraagde risicopremie en de benodigde toevoeging aan de voorziening pensioenverplichtingen als gevolg van arbeidsongeschiktheid.

Op flexibele keuzemogelijkheden is een winst geboekt van EUR 1,8 miljoen (2022: EUR 0,5 miljoen verlies). De keuzemogelijkheden betreffen onder meer wijziging in de verhouding tussen ouderdomspensioen en partnerpensioen en pensioenvervroeging.

Resultaat op indexering

	2023	2022
Beschikbaar uit premies	-	-
Toegekende indexering	-80,6	-323,6
Totaal	-80,6	-323,6

De indexering van de pensioenrechten van actieve deelnemers en de indexering van de ingegane pensioenen en de premievrije pensioenrechten worden gefinancierd uit de reserves van het pensioenfonds. Zij vinden hun oorsprong in het overrendement (resultaat op beleggingen en verplichtingen).

Overige informatie

Verbonden partijen

De volgende rechtspersonen en natuurlijke personen worden aangemerkt als verbonden partijen:

- de aangesloten onderneming KLM N.V. (werkgever);
- KLM Cityhopper B.V. (werkgever);
- de bestuursleden van het pensioenfonds (inclusief de onafhankelijk voorzitter van het fonds, die tevens niet-uitvoerend bestuurslid is) en hun nauwe verwanten;
- de uitvoeringsorganisatie Blue Sky Group bestaande uit Blue Sky Group Holding B.V., BSG Pension Management B.V., BSG Asset Management B.V. en BSG Fund Management B.V.;
- de directieleden van de vier Blue Sky Group-vennootschappen.

Tussen het pensioenfonds en de werkgever is een uitvoeringsovereenkomst inzake de financiering en de uitvoering van de pensioenregeling gesloten. Een samenvatting van de uitvoeringsovereenkomst is opgenomen in de paragraaf Financiering en premie van de algemene toelichting op pagina 72 en 73.

Het pensioenfonds heeft geen leningen verstrekt aan bestuursleden en heeft ook anderszins geen vorderingen op bestuursleden. Inzake de beloning van bestuurders wordt verwezen naar de paragraaf Bezoldiging bestuurders hierna.

De uitvoering van het pensioenfonds (pensioenuitvoering, bestuursondersteuning en vermogensbeheer) is ondergebracht bij Blue Sky Group. Het pensioenfonds bezit gezamenlijk met Stichting Algemeen Pensioenfonds KLM en Stichting Pensioenfonds Vliegend Personeel KLM alle aandelen in Blue Sky Group Holding B.V. (elk eenderde deel). De dienstverlening aan de aandeelhouders maakt ongeveer 70% (2022: ongeveer 70%) uit van de omzet (geconsolideerd) van Blue Sky Group. De overeenkomsten van dienstverlening zijn afgesloten op basis van marktconforme tarieven.

Er zijn geen transacties van betekenis met verbonden partijen die niet onder normale marktvoorwaarden zijn aangegaan.

Medewerkers

Het pensioenfonds heeft geen personeel in dienst.

Bezoldiging bestuurders

In 2023 betaalde het pensioenfonds in totaal en afgerond EUR 629 duizend (2022: EUR 459 duizend). Van dit bedrag is afgerond EUR 417 duizend aan de uitvoerende bestuursleden betaald en afgerond EUR 212 duizend aan de niet-uitvoerende bestuursleden.

Honorarium accountant

De aan het verslagjaar toegerekende accountantshonoraria zoals bedoeld in artikel 382a Titel 9, Boek 2 BW bedragen totaal EUR 128 duizend (2022: EUR 106 duizend). Deze bedragen zijn inclusief BTW.

	2023	2022
Controle jaarrekening en jaarstaten DNB	128	106
Totaal	128	106

Belastingen

Het pensioenfonds is op grond van de aard van de activiteiten vrijgesteld van belastingheffing voor de vennootschapsbelasting.

Toeziether

Evenals voorgaande jaren is geen sprake van door DNB genomen corrigerende maatregelen ingevolge artikel 96 Pensioenwet.

Gebeurtenissen na balansdatum

Kostendeekkende premie

In september 2023 heeft het bestuur besloten om gebruik te maken van de mogelijkheid om de rente die wordt gebruikt voor de vaststelling van de gedempte premie tussentijds opnieuw vast te zetten voor een periode van vijf jaar. De verwachting was op dat moment dat de premie 2024 hiermee kostendeekkend zou zijn.

In februari 2024 is de premie getoetst en op dat moment bleek de premie niet kostendeekkend te zijn. Dit wordt vooral veroorzaakt door de hogere backservicelast voor actieven als gevolg van het opnemen van bodembedragen in de cao-verhogingen. In overleg met de sociale partners is besloten om het tekort van EUR 16,6 miljoen te financieren uit de premiereserve.

Voorgenomen verkoop vermogensbeheerbedrijf Blue Sky Group

Blue Sky Group heeft op 7 maart 2024 bekend gemaakt dat zij de focus volledig gaat leggen op pensioenbeheer. Doel van deze nieuwe strategie is het behouden en verder uitbouwen van de positie van Blue Sky Group in de Nederlandse pensioenmarkt. Dit betekent dat Blue Sky Group haar vermogensbeheerbedrijf, dat voor de KLM-pensioenfondsen werkt, bij een andere partij wil onderbrengen. Het bestuur van het pensioenfonds kan zich ook als aandeelhouder van Blue Sky Group vinden in deze ontwikkelingen. De continuïteit van de dienstverlening van Blue Sky Group is geborgd. Het pensioenfonds had zijn vermogensbeheeractiviteiten reeds volledig uitbesteed en dit blijft zo. Dit zal alleen over naar een andere uitvoeringsorganisatie overgaan.

Amstelveen, 13 juni 2024

Het bestuur van de Stichting Pensioenfonds KLM-Cabinepersoneel,

Mark-Jan Boes
Peter Dorrestijn
Arnout Korteweg
Bette Moerkercken van der Meulen
Marguerite Moquette
Kees Porskamp
Albert Smidt
Selma Smit-Bos
Jaap-Willem Verweij
Theo Wentink

Overige gegevens

Bestemming van het resultaat

In de statuten is geen bepaling opgenomen over de wijze waarop het resultaat moet worden verdeeld. Het resultaat wordt jaarlijks geheel ten gunste dan wel ten laste van de reserves gebracht. Overeenkomstig de in de ABTN vastgelegde regeling wordt een deel van het resultaat toegevoegd of onttrokken aan bestemmingsreserves.

Actuariële verklaring

Opdracht

Door Stichting Pensioenfonds KLM-Cabinepersoneel te Amstelveen is aan Towers Watson Netherlands B.V. Opdracht verleend tot het afgeven van een actuariële verklaring als bedoeld in de Pensioenwet over het boekjaar 2023.

Onafhankelijkheid

Als waarmede actuaris ben ik onafhankelijk van Stichting Pensioenfonds KLM-Cabinepersoneel, zoals vereist conform artikel 148 van de Pensioenwet. Ik verricht geen andere werkzaamheden voor het pensioenfonds, anders dan de werkzaamheden uit hoofde van de actuariële functie.

Gegevens

De gegevens waarop mijn onderzoek is gebaseerd, zijn verstrekt door en tot stand gekomen onder de verantwoordelijkheid van het bestuur van het pensioenfonds.

Voor de toetsing van de technische voorzieningen en voor de beoordeling van de vermogenspositie heb ik mij gebaseerd op de financiële gegevens die ten grondslag liggen aan de jaarrekening.

Afstemming accountant

Op basis van de door mij en de accountant gehanteerde Handreiking heeft afstemming plaatsgevonden over de werkzaamheden en de verwachtingen bij de controle van het boekjaar.

Voor de toetsing van de technische voorzieningen en voor de beoordeling van de vermogenspositie als geheel heb ik de materialiteit bepaald op € 25 miljoen. Met de accountant ben ik overeengekomen om geconstateerde afwijkingen boven € 1,25 miljoen te rapporteren. Deze afspraken zijn vastgelegd en de uitkomsten van mijn bevindingen zijn met de accountant besproken.

Ik heb voorts gebruik gemaakt van de door de accountant in het kader van de jaarrekeningcontrole onderzochte basisgegevens. De accountant van het pensioenfonds heeft mij geïnformeerd over zijn bevindingen ten aanzien van de betrouwbaarheid (materiële juistheid en volledigheid) van de basisgegevens en de overige uitgangspunten die voor mijn beoordeling van belang zijn.

Werkzaamheden

Ter uitvoering van de opdracht heb ik, conform mijn wettelijke verantwoordelijkheid zoals beschreven in artikel 147 van de Pensioenwet, onderzocht of is voldaan aan de artikelen 126 tot en met 140 van de Pensioenwet.

Op grond van overgangsrechten gelden genoemde artikelen, zoals deze tot de inwerkingtreding van de Wet toekomst pensioenen luiden.

De door het pensioenfonds verstrekte basisgegevens zijn zodanig dat ik die gegevens als uitgangspunt van de door mij beoordeelde berekeningen heb aanvaard.

Als onderdeel van de werkzaamheden voor de opdracht heb ik onder meer onderzocht of:

- Toereikende technische voorzieningen zijn vastgesteld met betrekking tot het geheel van pensioenverplichtingen;
- Het minimaal vereist eigen vermogen en het vereist eigen vermogen conform de wettelijke bepalingen zijn vastgesteld;
- De kostendekkende premie voldoet aan de gestelde wettelijke vereisten;
- Het beleggingsbeleid in overeenstemming is met de prudent-person regel.

Voorts heb ik mij een oordeel gevormd over de vermogenspositie van het pensioenfonds. Daarbij heb ik mij gebaseerd op de tot en met balansdatum aangegane verplichtingen en de op dat moment aanwezige middelen en is mede het financieel beleid van het pensioenfonds in aanmerking genomen.

Mijn onderzoek heb ik zodanig uitgevoerd, dat een redelijke mate van zekerheid wordt verkregen dat de resultaten geen onjuistheden van materieel belang bevatten.

De beschreven werkzaamheden en de uitvoering daarvan zijn in overeenstemming met de binnen het Koninklijk Actuarieel Genootschap geldende normen en gebruiken en vormen naar mijn mening een deugdelijke grondslag voor mijn oordeel.

Oordeel

Overeenkomstig de beschreven berekeningsregels en uitgangspunten zijn toereikende technische voorzieningen vastgesteld met betrekking tot het geheel van pensioenverplichtingen.

Het eigen vermogen van het pensioenfonds is op de balansdatum lager dan het wettelijk vereist eigen vermogen, maar hoger dan het wettelijk minimaal vereist eigen vermogen.

Met inachtneming van het voorafgaande heb ik mij ervan overtuigd dat is voldaan aan de artikelen 126 tot en met 140 van de Pensioenwet, met uitzondering van artikel 132 (vereist eigen vermogen). Hierbij merk ik op dat op grond van overgangsrecht de artikelen 126 tot en met 140 van de Pensioenwet gelden, zoals deze tot de inwerkingtreding van de Wet toekomst pensioenen luiden.

De beleidsdekkingsgraad van het pensioenfonds op balansdatum is hoger dan de dekkingsgraad bij het vereist eigen vermogen.

Mijn oordeel over de vermogenspositie van Stichting Pensioenfonds KLM-Cabinepersoneel is gebaseerd op de tot en met balansdatum aangegane verplichtingen en de op dat moment aanwezige middelen.

De vermogenspositie is naar mijn mening niet voldoende, omdat het aanwezig eigen vermogen lager is dan het vereist eigen vermogen.

Amstelveen, 13 juni 2024

drs. H. Zaghdoudi AAG

Verbonden aan Towers Watson Netherlands B.V.

Controleverklaring van de onafhankelijke accountant

Aan: het bestuur van Stichting Pensioenfonds KLM-Cabinepersoneel

Verklaring over de in het jaarverslag opgenomen jaarrekening 2023

Ons oordeel

Naar ons oordeel geeft de in dit jaarverslag opgenomen jaarrekening een getrouw beeld van de grootte en de samenstelling van het vermogen van Stichting Pensioenfonds KLM-Cabinepersoneel per 31 december 2023 en van het saldo van baten en lasten over 2023, in overeenstemming met Titel 9 Boek 2 van het in Nederland geldende Burgerlijk Wetboek (BW).

Wat we gecontroleerd hebben

Wij hebben de jaarrekening 2023 van Stichting Pensioenfonds KLM-Cabinepersoneel ('de Stichting' of 'het fonds') te Amstelveen gecontroleerd.

De jaarrekening bestaat uit:

- 1 de balans per 31 december 2023;
- 2 de rekening van baten en lasten over 2023;
- 3 het kasstroomoverzicht over 2023; en
- 4 de toelichting met een overzicht van de gehanteerde grondslagen voor financiële verslaggeving en overige toelichtingen.

De basis voor ons oordeel

Wij hebben onze controle uitgevoerd volgens het Nederlands recht, waaronder ook de Nederlandse controlestandaarden vallen. Onze verantwoordelijkheden op grond hiervan zijn beschreven in de sectie 'Onze verantwoordelijkheden voor de controle van de jaarrekening'.

Wij zijn onafhankelijk van de Stichting zoals vereist in de Verordening inzake de onafhankelijkheid van accountants bij assurance-opdrachten (ViO) en andere voor de opdracht relevante onafhankelijkheidsregels in Nederland. Verder hebben wij voldaan aan de Verordening gedrags- en beroepsregels accountants (VGBA).

Wij hebben onze controlewerkzaamheden bepaald in het kader van de jaarrekeningcontrole als geheel en bij het vormen van ons oordeel hierover. De informatie en onze bevindingen ten aanzien van continuïteit, fraude en niet-naleving van wet- en regelgeving en de kernpunten van onze controle moeten in dat kader worden gezien en niet als afzonderlijke oordelen of conclusies.

Wij vinden dat de door ons verkregen controle-informatie voldoende en geschikt is als basis voor ons oordeel.

Informatie ter ondersteuning van ons oordeel

Samenvatting

Materialiteit

- Materialiteit van EUR 25 miljoen
- 0,65% van het pensioenvermogen

Risico van een afwijking van materieel belang vanwege risico's gerelateerd aan Fraude, NOCLAR en Continuïteit

- Frauderisico's: veronderstelde risico van doorbreken interne beheersing door het bestuur geïdentificeerd en verder uiteengezet in de sectie 'Controleaanpak risico van fraude en het niet naleven van wet- en regelgeving'.
- Risico's in verband met het niet naleven wet- en regelgeving (NOCLAR): geen risico van een afwijking van materieel belang vanwege NOCLAR risico's geïdentificeerd.
- Continuïteitsrisico's: geen continuïteitsrisico's geïdentificeerd.

Kernpunten

- Waardering van beleggingen voor risico pensioenfonds
- Waardering van de voorziening pensioenverplichtingen voor risico pensioenfonds

Materialiteit

Op basis van onze professionele oordeelsvorming hebben wij de materialiteit voor de jaarrekening als geheel bepaald op EUR 25 miljoen (2022: EUR 25 miljoen). Voor de bepaling van de materialiteit wordt uitgegaan van het pensioenvermogen (voorziening pensioenverplichtingen voor risico pensioenfonds plus stichtingskapitaal en reserves exclusief bestemmingsreserves) per 31 december 2023 (0,65%). Wij beschouwen het pensioenvermogen als de meest geschikte benchmark, omdat het pensioenvermogen een bepalende factor is in de berekening van de (beleids)dekkingsgraad die de financiële positie van de Stichting weergeeft. Wij houden ook rekening met afwijkingen en/of mogelijke afwijkingen die naar onze mening voor de gebruikers van de jaarrekening om kwalitatieve redenen materieel zijn.

Wij hebben met het bestuur afgesproken dat wij tijdens onze controle geconstateerde afwijkingen boven EUR 1,25 miljoen rapporteren aan het bestuur alsmede kleinere afwijkingen die naar onze mening om kwalitatieve redenen relevant zijn.

Reikwijdte van de controle

Uitbesteding van bedrijfsprocessen aan dienstverleners

De Stichting heeft het beheer van de beleggingen uitbesteed aan BSG Asset Management B.V. en Cardano Risk Management B.V. Sinds 2023 heeft BSG Asset Management B.V. een deel van haar beheeractiviteiten (waaronder mid- en back-office) onder-uitbesteed aan CACEIS Bank, Netherlands Branch. De pensioenadministratie is uitbesteed aan BSG Pension Management B.V. BSG Asset Management B.V. en BSG Pension Management B.V. worden hierna gezamenlijk aangeduid als BSG.

De jaarrekening wordt opgesteld op basis van informatie over de beleggingen en beleggingsresultaten die is verstrekt door CACEIS Bank, Netherlands Branch en informatie over de voorziening pensioenverplichtingen, premiebijdragen, pensioenuitkeringen en overige financiële posten die is verstrekt door BSG Pension Management B.V.

Gegeven onze eindverantwoordelijkheid voor het oordeel zijn wij verantwoordelijk voor het verwerven van inzicht in de aard en de significantie van de door de dienstverleners verleende diensten en in het effect ervan op de voor de controle relevante interne beheersing van de Stichting. Op basis hiervan identificeren wij de risico's op een afwijking van materieel belang en zetten wij controlewerkzaamheden op en voeren wij deze uit om op deze risico's in te spelen.

Bij de uitvoering van onze controle maken wij gebruik van de werkzaamheden en bevindingen van andere onafhankelijke accountants inzake de voor de Stichting relevante interne beheersingsmaatregelen van BSG, Cardano Risk Management B.V. en CACEIS Bank, Netherlands Branch, zoals weergegeven in de specifiek daarvoor opgestelde (Standaard 3402 type II-) rapportages.

Onze controlewerkzaamheden bestaan uit het bepalen van de minimaal verwachte interne beheersingsmaatregelen. Op basis daarvan evalueren wij de in de Standaard 3402-rapportage beschreven interne beheersingsmaatregelen, de verrichte werkzaamheden ter toetsing van de effectieve werking gedurende 2023 en de uitkomsten daarvan. Ook beoordelen wij de evaluatie door het bestuur van de kwaliteit van de uitbesteding aan BSG (inclusief onder-uitbesteding aan CACEIS Bank, Netherlands Branch) en Cardano Risk Management B.V.

Wij hebben eigen gegevensgerichte analyses ten aanzien van premiebijdragen en pensioenuitkeringen uitgevoerd, waarbij wij de uitkomsten hebben getoetst op basis van verwachtingen die wij zelf hiervoor hebben ontwikkeld. Wij hebben door middel van deelwaarnemingen beleggingen, beleggingsstromen, mutaties in de pensioenadministratie, premiebijdragen en pensioenuitkeringen aan de hand van brondocumentatie bij de dienstverlener onderzocht.

Door bovengenoemde werkzaamheden op de uitbestede bedrijfsprocessen en aanvullende eigen werkzaamheden hebben wij voldoende en geschikte controle-informatie met betrekking tot de beleggingen, beleggingsstromen en -resultaten, (mutaties in) deelnemergegevens en aanspraken die resulteren in (wijzigingen in) de voorziening pensioenverplichtingen, premiebijdragen en pensioenuitkeringen verkregen.

Controleaanpak ten aanzien van risico's op fraude en niet-naleving van wet- en regelgeving

In hoofdstuk 5.6 Gedragsregelingen, 5.8 Privacybeleid, 7.4 Ontwikkelingen risicomanagement en 7.5 Risicobeschrijving van het bestuursverslag beschrijft het bestuur

de procedures ten aanzien van de risico's op fraude en niet-naleving van wet- en regelgeving.

In het kader van onze controle hebben wij inzicht verkregen in de Stichting en haar bedrijfsomgeving, en van het risicomanagement van de Stichting met betrekking tot fraude en niet-naleving van wet- en regelgeving.

Onze werkzaamheden omvatten onder andere het evalueren van de SIRA, de gedragscode, de klokkenluidersregeling, het incidentenregister, het lezen van notulen van relevante vergaderingen en de procedures van de Stichting om aanwijzingen van mogelijke fraude en niet-naleving van wet- en regelgeving te onderzoeken. Bovendien hebben wij inlichtingen ter zake ingewonnen bij het bestuur en de sleutelfunctiehouders en hebben wij correspondentie met relevante toezichthoudende autoriteiten en regelgevers in onze evaluatie betrokken. We hebben elementen van onvoorspelbaarheid in onze controleaanpak opgenomen met betrekking tot de onkostenvergoedingen van het bestuur.

Op basis van onze risicoanalyse werkzaamheden hebben wij de volgende rechtsgebieden geïdentificeerd die de meest waarschijnlijke oorzaak zouden kunnen zijn voor een materieel effect op de jaarrekening in het geval van het niet-voldoen aan deze regelgeving:

- Pensioenwet (Pw);
- Besluit Financieel toetsingskader pensioenfondsen (Bftp);
- Algemene verordening gegevensbescherming (AVG);
- Sanctiewetgeving.

Wij beoordelen het veronderstelde frauderisico met betrekking tot de opbrengstverantwoording (waaronder premieopbrengsten, directe beleggingsresultaten en indirecte beleggingsresultaten) als niet significant gezien de aard van de opbrengsten, de aanwezige uitbestedingsrelaties en de beperkte mogelijkheden tot het materieel beïnvloeden van de opbrengstverantwoording.

De premieopbrengsten en directe beleggingsresultaten betreffen homogene en niet-complexe opbrengststromen, zonder aanwezige significante schattingselementen.

Ten aanzien van de indirecte beleggingsresultaten hebben wij het veronderstelde frauderisico weerlegd omdat er geen verhoogde druk is op het bestuur van het pensioenfonds om de opbrengstverantwoording te sturen en de gelegenheid om de opbrengstverantwoording materieel te beïnvloeden zeer beperkt is, mede door de aanwezige uitbestedingsrelaties.

In overeenstemming met het bovenstaande en met de controlestandaarden hebben wij het volgende risico geïdentificeerd ten aanzien van fraude dat relevant is voor onze controle (dit betreft het relevante veronderstelde risico zoals vastgelegd in de controlestandaarden). Wij hebben hierop als volgt ingespeeld:

Doorbreken van interne beheersing door het bestuur (een verondersteld risico)

Risico:

- Het bestuur is in een unieke positie om fraude te plegen door de mogelijkheid het proces van financiële verslaggeving en resultaten te manipuleren door middel van het doorbreken van de interne beheersing die anderszins effectief lijkt te werken, zoals schattingen gerelateerd aan de waardering van de voorziening pensioenverplichtingen en de waardering van de beleggingen.

Controleaanpak:

- Wij hebben de opzet en de implementatie geëvalueerd en, waar passend geacht, de werking getoetst van de interne beheersingsmaatregelen die het frauderisico dienen te mitigeren, inclusief de interne beheersingsmaatregelen die aanwezig zijn bij de dienstverleners waaraan de Stichting bedrijfsprocessen heeft uitbesteed.
- Wij hebben een analyse uitgevoerd om te identificeren of er sprake is van (administratieve) journaalposten met een hoger frauderisico. De uitkomst van deze evaluatie is dat wij geen (administratieve) journaalposten met een hoger frauderisico hebben geïdentificeerd.
- Wij hebben significante schattingen alsook oordeelsvormingen en veronderstellingen van het bestuur met betrekking tot de waardering van de voorziening pensioenverplichtingen en de waardering van de beleggingen geëvalueerd. Voor een omschrijving van onze werkzaamheden hieromtrent, verwijzen wij naar de kernpunten met betrekking tot de waardering van de voorziening pensioenverplichtingen en de waardering van beleggingen.

Onze evaluatie van uitgevoerde procedures ten aanzien van fraude en niet-naleving van wet- en regelgeving heeft niet geleid tot een kernpunt van de controle.

Wij hebben onze risico-inschatting en controleaanpak en resultaten gecommuniceerd aan het bestuur.

Onze controlewerkzaamheden leidden niet tot aanwijzingen en/of andere redelijke vermoedens van fraude en niet-naleving van wet- en regelgeving die van materieel belang zijn voor onze controle.

Controleaanpak continuïteit

Het bestuur van de Stichting heeft zijn continuïteitsbeoordeling uitgevoerd en geen continuïteitsrisico's geïdentificeerd. Onze procedures om de continuïteitsbeoordeling van het bestuur te beoordelen omvatten onder andere:

- overwegen of de continuïteitsrisicoanalyse door het bestuur alle relevante informatie bevat waarvan wij als gevolg van de controle kennis hebben;
- overwegen of actuariële ontwikkelingen (inclusief de voorzienbare trend in overlevingskansen) en de ontwikkelingen op financiële markten (inclusief ontwikkeling in de rentetermijnstructuur) aanleiding geven tot een significant continuïteitsrisico;
- analyse van de ontwikkeling van de financiële positie van de Stichting gedurende het boekjaar ten opzichte van wettelijke solvabiliteitseisen op indicatoren die kunnen duiden op continuïteitsrisico's en het evalueren van de toelichting in de jaarrekening hieromtrent.

De resultaten van onze risicobeoordelingsprocedures hebben geen aanleiding gegeven om additionele controlewerkzaamheden op de continuïteitsbeoordeling uit te voeren.

De kernpunten van onze controle

In de kernpunten van onze controle beschrijven wij zaken die naar ons professionele oordeel het belangrijkste waren tijdens onze controle van de jaarrekening. De kernpunten van onze controle hebben wij aan het bestuur gecommuniceerd, maar vormen geen volledige weergave van alles wat is besproken.

Waardering van beleggingen voor risico pensioenfonds

Omschrijving

De beleggingen voor risico pensioenfonds (hierna: 'de beleggingen') vormen een significante post op de balans van de Stichting. De beleggingen van de Stichting bedragen circa 94% van het balanstotaal. Alle beleggingen dienen conform de Pensioenwet te worden gewaardeerd op reële waarde (marktwaarde). Uit noot '1 Beleggingen' van de toelichting op de jaarrekening blijkt dat voor EUR 3.069,4 miljoen (71%) van de beleggingen van de Stichting de waardering gebaseerd is op directe marktnoteringen en dat voor negatief EUR 221,4 miljoen (5%) van de beleggingen van de Stichting de waardering gebaseerd is op afgeleide marktnoteringen en dat voor EUR 1.046,8 miljoen (24%) van de beleggingen van de Stichting de waardering gebaseerd is op waarderingsmodellen en -technieken. Het bepalen van de marktwaarde voor deze laatste beleggingscategorie is complex(er) en bevat subjectieve schattingselementen.

Het maken van de schattingen vergt een hoge mate van oordeelsvorming van het bestuur, waarbij gebruik wordt gemaakt van modellen. Gezien de invloed hiervan op de waardering van de beleggingen, het saldo van baten en lasten, het eigen vermogen en de (beleids)dekkingsgraad vormde de waardering van de beleggingen een kernpunt van onze controle.

In de paragrafen 'Grondslagen voor de financiële verslaggeving' en 'Grondslagen voor de waardering van activa en passiva' geeft de Stichting de gehanteerde waarderingsgrondslagen weer. In noot '1 Beleggingen' zijn de gehanteerde waarderingmethoden en belangrijke veronderstellingen voor de waardering van deze beleggingscategorie uiteengezet.

Het evalueren van de waarderinggrondslagen en het vaststellen van de juistheid en toereikendheid van de toelichtingen vormden onderdeel van onze werkzaamheden.

Onze aanpak

Wij maken gebruik van de beheersmaatregelen die zijn ingericht bij de vermogensbeheerder en die onderdeel zijn van de Standaard 3402 type II-rapportage (waarbij een goedkeurend assurancerapport van de accountant is afgegeven). Deze relevante beheersmaatregelen zijn gericht op de aanstelling van betrouwbare fondsmanagers enerzijds en de betrouwbare aanlevering en toereikende evaluatie van periodieke performanc cijfers anderzijds. Daarnaast hebben wij de aansluiting vastgesteld tussen de financiële administratie en de actuele financiële rapportages van fondsmanagers, indien nodig gecorrigeerd voor kasstromen tot aan balansdatum. Vervolgens hebben wij de waardering van beleggingen gebaseerd op directe marktnoteringen, afgeleide marktnoteringen en waarderingsmodellen en -technieken onderzocht.

De waardering van participaties in Blue Sky beleggingspools, waarvan de onderliggende beleggingen deels een directe marktnotering hebben en deels worden gewaardeerd op basis van taxaties, hebben wij getoetst aan de hand van recente, door een andere onafhankelijke accountant, gecontroleerde jaarrekeningen van de Blue Sky beleggingspools.

Ten aanzien van participaties in Blue Sky beleggingspools waarvoor geen gecontroleerde jaarrekeningen beschikbaar zijn, hebben wij de door de Blue Sky beleggingspools gehouden beleggingen getoetst aan de hand van recente, door een andere onafhankelijke accountant, gecontroleerde jaarrekeningen van de onderliggende beleggingen in de beleggingspools. De waardering van andere fondsbeleggingen hebben wij getoetst aan de hand van recente, door een andere onafhankelijke accountant gecontroleerde

jaarrekeningen. Dit betreffen beleggingen waarvan de waardering gebaseerd is op waarderingsmodellen en -technieken.

Bij het gebruik van de gecontroleerde jaarrekening van de Blue Sky beleggingspools of de (onderliggende) fondsbeleggingen hebben wij onder meer aandacht besteed aan consistentie met de waarderingsgrondslagen van de Stichting ten opzichte van die van de beleggingspools of de onderliggende beleggingen in de beleggingspools, alsmede de strekking van de verklaring van de andere onafhankelijke accountant. Bovendien hebben wij de monitoring van de Stichting op recente financiële informatie van de beleggingen na balansdatum in onze werkzaamheden betrokken.

Tot aan de datum van onze controleverklaring hebben wij voor EUR 59,5 miljoen (6%) van de beleggingen van de Stichting, waarvan de waardering gebaseerd is op waarderingsmodellen en -technieken, de waardering niet kunnen toetsen aan door een accountant gecontroleerde jaarrekeningen voorzien van een goedkeurende controleverklaring. Wanneer geen jaarrekening die is voorzien van een goedkeurende controleverklaring beschikbaar is, hebben wij de betrouwbaarheid van de marktwaardering zoals door de fondsmanager afgegeven, vastgesteld door de inschatting van deze fondsmanagers uit voorgaande jaren te toetsen aan de hand van de later in het jaar beschikbaar gekomen gecontroleerde jaarrekeningen. In aanvulling hierop hebben we diverse gesprekken gevoerd met betrokken medewerkers van de vermogensbeheerder, waarbij wij significante gebeurtenissen na balansdatum, mogelijke risico's en andere relevante aspecten die van invloed zijn op de waardering van deze fondsen hebben besproken en getoetst aan brondocumentatie.

De waardering van beleggingen gebaseerd op directe marktnoteringen (die geen fondsbeleggingen zijn) en afgeleide marktnoteringen hebben wij onderzocht met gebruikmaking van een eigen waarderingsspecialist. Wij hebben ook de monitoring van de uitvoeringsorganisatie op financiële informatie verkregen na balansdatum betrokken. Onze waarderingsspecialist heeft de gehanteerde waarderingen vergeleken met zelfstandig bepaalde waarderingen op basis van in de markt waarneembare prijzen.

Onze observatie

Wij hebben geconstateerd dat de gehanteerde waarderingsgrondslagen en gehanteerde waarderingsmethodieken voor de beleggingen in overeenstemming zijn met de geldende verslaggevingsregels en geschikt zijn om te kunnen komen tot een marktwaarde van deze beleggingen.

Wij vinden dat de waardering van de beleggingen in de jaarrekening op aanvaardbare wijze is bepaald. De toelichting op de samenstelling en het verloop van de beleggingen is toereikend.

Waardering van de voorziening pensioenverplichtingen voor risico pensioenfonds

Omschrijving

De voorziening pensioenverplichtingen voor risico pensioenfonds (hierna: 'de voorziening pensioenverplichtingen') is een significante post op de balans van de Stichting die wordt gewaardeerd op reële waarde (marktwaarde). De waardering van de voorziening pensioenverplichtingen komt tot stand door middel van een berekening waarin aanspraakgegevens van deelnemers met behulp van belangrijke schattingen over levensverwachtingen, kostenniveaus en arbeidsongeschiktheid worden vertaald naar verwachte toekomstige kasstromen (uitkeringen). De kasstromen worden contant gemaakt

met gebruikmaking van de rentetermijnstructuur ultimo boekjaar zoals gepubliceerd door De Nederlandsche Bank.

Het maken van de schattingen vergt een hoge mate van oordeelsvorming door het bestuur, waarbij gebruik wordt gemaakt van actuariële modellen en het bestuur zich laat adviseren door actuariële deskundigen. Gezien de complexiteit en de invloed hiervan op de hoogte van de voorziening pensioenverplichtingen, het saldo van baten en lasten, het eigen vermogen en de beleidsdekkingsgraad vormt de waardering van de voorziening pensioenverplichtingen een kernpunt van onze controle.

Het bestuur heeft in de paragraaf 'Grondslagen voor de waardering van activa en passiva' de waarderingsgrondslagen en veronderstellingen voor de voorziening pensioenverplichtingen opgenomen. Uit paragraaf 'Grondslagen voor de financiële verslaggeving' toelichting blijkt dat schattingswijzigingen hebben plaatsgevonden. In de paragraaf 'Risicobeheer' is de gevoeligheid van de berekening van de voorziening pensioenverplichtingen voor schattingen uiteengezet.

Onze aanpak

Bij onze controle maken wij gebruik van de werkzaamheden van de certificerend actuaris die door de Stichting is aangesteld. Wij hebben bij aanvang van de controle en bij afronding ervan afstemming gehad met de certificerend actuaris over de te volgen aanpak, de attentiepunten en de uitkomsten.

Wij hebben de door het bestuur gehanteerde schattingsmethoden en veronderstellingen geëvalueerd. Hierbij hebben wij de consistentie, prudentie en actualiteit van de schattingsmethode en veronderstellingen betrokken. Wij hebben de onderbouwing van de veronderstellingen door het bestuur geëvalueerd aan de hand van een toetsing van de historische betrouwbaarheid daarvan en algemeen geactualiseerde uitgangspunten zoals overlevingskansen. De gehanteerde schattingsmethoden en veronderstellingen hebben wij besproken met de certificerend actuaris. Wij hebben de actuariële verklaring zoals opgenomen in de overige gegevens en de werkzaamheden in het dossier van de certificerend actuaris geëvalueerd.

Onze werkzaamheden omvatten verder het evalueren van de uitkomst van de actuariële analyse van het saldo van baten en lasten in relatie tot eerder gemaakte schattingen en kasstroomprojecties. Bij de uitvoering van deze werkzaamheden hebben wij gebruikgemaakt van een eigen actuaris. Tevens hebben wij de waarderingsgrondslagen en de juistheid en toereikendheid van de toelichtingen in de jaarrekening geëvalueerd.

Onze observatie

Wij vinden dat de waardering van de voorziening pensioenverplichtingen in de jaarrekening op aanvaardbare wijze is bepaald. De toelichting op de samenstelling en het verloop van de voorziening pensioenverplichtingen is toereikend.

Verklaring over de in het jaarverslag opgenomen andere informatie

Naast de jaarrekening en onze controleverklaring daarbij, omvat het jaarverslag andere informatie.

Op grond van onderstaande werkzaamheden zijn wij van mening dat de andere informatie:

- met de jaarrekening verenigbaar is en geen materiële afwijkingen bevat;

- alle informatie bevat die op grond van Titel 9 Boek 2 BW is vereist voor het bestuursverslag en de overige gegevens.

Wij hebben de andere informatie gelezen en hebben op basis van onze kennis en ons begrip, verkregen vanuit de jaarrekeningcontrole of anderszins, overwogen of de andere informatie materiële afwijkingen bevat.

Met onze werkzaamheden hebben wij voldaan aan de vereisten in Titel 9 Boek 2 BW en de Nederlandse Standaard 720. Deze werkzaamheden hebben een mindere diepgang dan onze controlewerkzaamheden bij de jaarrekening.

Het bestuur is verantwoordelijk voor het opstellen van de andere informatie, waaronder de informatie die op grond van Titel 9 Boek 2 BW is vereist.

Beschrijving van verantwoordelijkheden met betrekking tot de jaarrekening

Verantwoordelijkheden van het bestuur voor de jaarrekening

Het bestuur is verantwoordelijk voor het opmaken en het getrouw weergeven van de jaarrekening in overeenstemming met Titel 9 Boek 2 BW. In dit kader is het bestuur verantwoordelijk voor een zodanige interne beheersing als het bestuur noodzakelijk acht om het opmaken van de jaarrekening mogelijk te maken zonder afwijkingen van materieel belang als gevolg van fouten of fraude. Daarbij is het bestuur verantwoordelijk voor het voorkomen en ontdekken van fraude en de niet- naleving van wet- en regelgeving en het nemen van maatregelen om de gevolgen, voor zover mogelijk, ongedaan te maken en herhaling te voorkomen.

Bij het opmaken van de jaarrekening moet het bestuur afwegen of de Stichting in staat is om haar werkzaamheden in continuïteit voort te zetten. Op grond van het genoemde verslaggevingsstelsel moet het bestuur de jaarrekening opmaken op basis van de continuïteitsveronderstelling, tenzij het bestuur het voornemen heeft om de Stichting te liquideren of de bedrijfsactiviteiten te beëindigen of als beëindiging het enige realistische alternatief is. Het bestuur moet gebeurtenissen en omstandigheden waardoor gerede twijfel zou kunnen bestaan of de Stichting haar bedrijfsactiviteiten in continuïteit kan voortzetten, toelichten in de jaarrekening.

Onze verantwoordelijkheden voor de controle van de jaarrekening

Onze doelstelling is het zodanig plannen en uitvoeren van een controleopdracht dat wij daarmee voldoende en geschikte controle-informatie verkrijgen voor het door ons af te geven oordeel.

Onze controle is uitgevoerd met een hoge mate maar geen absolute mate van zekerheid waardoor het mogelijk is dat wij tijdens onze controle niet alle materiële fouten en fraude ontdekken.

Afwijkingen kunnen ontstaan als gevolg van fraude of fouten en zijn materieel indien redelijkerwijs kan worden verwacht dat deze, afzonderlijk of gezamenlijk, van invloed kunnen zijn op de economische beslissingen die gebruikers op basis van deze jaarrekening nemen. De materialiteit beïnvloedt de aard, timing en omvang van onze controlewerkzaamheden en de evaluatie van het effect van onderkende afwijkingen op ons oordeel.

Wij hebben deze accountantscontrole professioneel-kritisch uitgevoerd en hebben waar relevant professionele oordeelsvorming toegepast in overeenstemming met de Nederlandse controlestandaarden, ethische voorschriften en de onafhankelijkheidseisen. Onze controle bestond onder andere uit:

- het identificeren en inschatten van de risico's dat de jaarrekening afwijkingen van materieel belang bevat als gevolg van fouten of fraude, het in reactie op deze risico's bepalen en uitvoeren van controlewerkzaamheden en het verkrijgen van controle-informatie die voldoende en geschikt is als basis voor ons oordeel. Bij fraude is het risico dat een afwijking van materieel belang niet ontdekt wordt groter dan bij fouten. Bij fraude kan sprake zijn van samenspanning, valsheid in geschrifte, het opzettelijk nalaten transacties vast te leggen, het opzettelijk verkeerd voorstellen van zaken of het doorbreken van de interne beheersing;
- het verkrijgen van inzicht in de interne beheersing die relevant is voor de controle met als doel controlewerkzaamheden te selecteren die passend zijn in de omstandigheden. Deze werkzaamheden hebben niet als doel om een oordeel uit te spreken over de effectiviteit van de interne beheersing van de entiteit;
- het evalueren van de geschiktheid van de gebruikte grondslagen voor financiële verslaggeving en het evalueren van de redelijkheid van schattingen door het bestuur en de toelichtingen die daarover in de jaarrekening staan;
- het vaststellen dat de door het bestuur gehanteerde continuïteitsveronderstelling aanvaardbaar is. Tevens het op basis van de verkregen controle-informatie vaststellen of er gebeurtenissen en omstandigheden zijn waardoor gereede twijfel zou kunnen bestaan of de Stichting haar bedrijfsactiviteiten in continuïteit kan voortzetten. Als wij concluderen dat er een onzekerheid van materieel belang bestaat, zijn wij verplicht om in onze controleverklaring aandacht te vestigen op de relevante gerelateerde toelichtingen in de jaarrekening. Als de toelichtingen inadequaat zijn, moeten wij onze verklaring aanpassen. Onze conclusies zijn gebaseerd op de controle-informatie die verkregen is tot de datum van onze controleverklaring. Toekomstige gebeurtenissen of omstandigheden kunnen er echter toe leiden dat een entiteit haar continuïteit niet langer kan handhaven;
- het evalueren van de presentatie, structuur en inhoud van de jaarrekening en de daarin opgenomen toelichtingen; en
- het evalueren of de jaarrekening een getrouw beeld geeft van de onderliggende transacties en gebeurtenissen.

Wij communiceren met het bestuur onder andere over de geplande reikwijdte en timing van de controle en over de significante bevindingen die uit onze controle naar voren zijn gekomen, waaronder eventuele significante tekortkomingen in de interne beheersing.

Wij bepalen de kernpunten van onze controle van de jaarrekening op basis van alle zaken die wij met het bestuur hebben besproken. Wij beschrijven deze kernpunten in onze controleverklaring, tenzij dit is verboden door wet- of regelgeving of in buitengewoon zeldzame omstandigheden wanneer het niet vermelden in het belang van het maatschappelijk verkeer is.

Amstelveen, 13 juni 2024

KPMG Accountants N.V.

J.N. Vos RA

Pensioenfonds KLM Cabinepersoneel

2023

bijlagen

PERSONALIA (stand per 13 juni 2024)

Bestuur

Onafhankelijk voorzitter, tevens niet-uitvoerend bestuurslid

L.A. (Arnout) Korteweg (1959)

Niet-uitvoerend bestuursleden, namens de werknemers

B.E. (Bette Ella) Moerkercken van der Meulen (1978), M.C.G. (Marguerite) Moquette (1966), K. (Kees) Porskamp (1975)

Niet-uitvoerend bestuursleden, namens KLM

A.J. (Albert) Smidt (1968), J. (Jaap-Willem) Verweij (1972)

Niet-uitvoerend bestuursleden, namens de pensioengerechtigden

drs. T.J.G.J. (Theo) Wentink (1951)

Uitvoerend bestuursleden

dr. M.J. (Mark-Jan) Boes (1978), drs. P.G.J. (Peter) Dorrestijn CPE (1962), mr. drs. S.B.P. (Selma) Smit-Bos CPE (1970)

Auditcommissie

mr. K. (Karin) Bitter, drs. E.E. (Ernst) Hagen, drs. C.H.J. (Coen) Verdegaal

Sleutelfunctiehouder actueel

drs. H. (Hamadi) Zaghoudi AAG (Willis Towers Watson Netherlands B.V.)

Sleutelfunctiehouder risicobeheer

drs. B. (Bart) Hulshof

Sleutelfunctiehouder interne audit

drs. A. (Anne) Laning RA RC

Bestuurssecretariaat

drs. N.J.H. (Nicole) Merk-Loeff (senior bestuurssecretaris, Blue Sky Group)

Compliance officer

TriVu (met ingang van 1 januari 2024)

Privacy officer

mr. G. (Grace) Somaroo (Blue Sky Group)

Verantwoordingsorgaan

Benoemd door de werknemers

L. (Luc) van der Eijk (1993), A.M. (Toine) Delnoij (voorzitter, 1963), J. (Jessica) Vis (1975)

Benoemd door KLM

D. (Dineke) Stäbler (1967), I. (Ingeborg) Zikken (1973)

Benoemd door de pensioengerechtigden

R.C. (Rob) Koster (1962)

FUNCTIES EN NEVENFUNCTIES BESTUUR (stand per 13 juni 2024)

Bestuur

dr. M.J. (Mark-Jan) Boes

Functie in het bestuur:

Uitvoerend bestuurder (sinds oktober 2019)

Voordragende organisatie:

n.v.t.

Functie:

Assistant Professor in Finance, VU Amsterdam, School of Business and Economics

Relevante nevenfuncties:

Lid raad van toezicht Stichting Pensioenfonds Royal Haskoning, Lid Editorial Board Netspar, Gastdocent Vrije Universiteit Amsterdam - Risk Management for Financial Institutions, docent Erasmus Universiteit Rotterdam - opleiding Certified Pension Vermogensbeheer

drs. P.G.J. (Peter) Dorrestijn CPE

Functie in het bestuur:

Uitvoerend bestuurder (sinds oktober 2019)

Voordragende organisatie:

n.v.t.

Functie:

Pensioenfondsbestuurder

Relevante nevenfuncties:

Bestuurslid Pensioenfonds PostNL

L.A. (Arnout) Korteweg

Functie in het bestuur:

onafhankelijk voorzitter, tevens niet-uitvoerend bestuurder (sinds 1 juli 2023)

Functie:

DGA Lakor Management B.V.

Relevante nevenfuncties:

onafhankelijk voorzitter Stichting Pensioenfonds Sabic, voorzitter adviescollege Lifetri Groep, voorzitter bestuur (afdeling Veluwe) Alzheimer Nederland

B.E. (Bette Eila) Moerkercken van der Meulen

Functie in het bestuur:

Niet-uitvoerend bestuurder (sinds 29 september 2022)

Voordragende organisatie:

FNV

Functie:

Purser, KLM

Relevante nevenfuncties:

n.v.t.

M.C.G. (Marguerite) Moquette

Functie in het bestuur:

Niet-uitvoerend bestuurder (sinds oktober 2019)

Voordragende organisatie:

VNC

Functie:

Purser KLM

Relevante nevenfuncties:

Secretaris Stichting Opel Super Six

K. (Kees) Porskamp

Functie in het bestuur:

Niet-uitvoerend bestuurder (sinds oktober 2019; van 2010 tot oktober 2019 plaatsvervangend bestuurder)

Voordragende organisatie:

VNC

Functie:

Senior purser, KLM

Relevante nevenfuncties:

Gemeenteraadslid/fractievoorzitter gemeente Oost Gelre, voorzitter Stichting Beheer fractiegelden VVD Oost Gelre, lid Achterhoek Raad, lid KLM-ledenraad VNC, Public Affairs VNC.

Bestuur

drs. A.J. (Albert) Smidt

Functie in het bestuur: Niet-uitvoerend bestuurder (sinds 14 december 2022)
Voordragende organisatie: KLM
Functie: Senior Consultant Pensions & Insurable Benefits
Relevante nevenfuncties: Employer Nominated Trustee, KLM UK Pension Fund, Managing Director KLM Unterstützungskassen GmbH

mr. drs. S.B.P. (Selma) Smit-Bos CPE

Functie in het bestuur: Uitvoerend bestuurder (sinds oktober 2019)
Voordragende organisatie: n.v.t.
Functie: Partner GPSS B.V.
Relevante nevenfuncties: Voorzitter raad van toezicht Bpf Schilders, lid raad van advies CPE-opleiding Erasmus Universiteit, lid Raad van Advies Lifetri, lid Cliëntenraad Tergooi Ziekenhuis

J.W. (Jaap-Willem) Verweij

Functie in het bestuur: Niet-uitvoerend bestuurder (sinds oktober 2019; bestuurslid sinds mei 2019)
Voordragende organisatie: KLM
Functie: Director Group Aircraft Finance, KLM
Relevante nevenfuncties: CFO Amsterdam Schiphol Pijpleiding, joint venture Shell en KLM

drs. T.J.G.J. (Theo) Wentink

Functie in het bestuur: Niet-uitvoerend bestuurder (sinds oktober 2019)
Voordragende organisatie: VOC-KLM
Functie: Uitvoerend verzekeringsarts, UWV
Relevante nevenfuncties: n.v.t.

DEELNEMERSBESTAND

	Deelnemers	Gewezen deelnemers
Aantallen per einde vorig verslagjaar	9.413	3.115
Bij wegens		
- (Her)indiensttreding	384	132
- Uitdiensttreding		
- Toekenning pensioen		
- Afloop arbeidsongeschiktheidspensioen		
- Revalidatie	5	2
- Overige oorzaken		
Af wegens		
- Invaliditeit	22	2
- Overlijden	3	3
- Toekenning ouderdomspensioen	35	96
- Uitdiensttreding	132	
- Emigratie/afkoop/overdracht		42
- Afloop arbeidsongeschiktheidspensioen		
- Afloop wezenpensioen		
- Revalidatie		
- Herindiensttreding		3
- Overige oorzaken		48
Aantal per einde verslagjaar	9.610	3.055

	Ouderdoms- pensioen	Partner- pensioen	Wezen- pensioen	Arbeids- ongeschikt- heids- pensioen	Totaal pensioen- gerech- tigden
Aantallen per einde vorig verslagjaar	2.412	106	41	237	2.796
Bij wegens					
- (Her)indiensttreding					
- Uitdiensttreding					
- Toekenning pensioen	149	10	6	24	189
- Afloop arbeidsongeschiktheidspensioen					
- Revalidatie					
- Overige oorzaken					
Af wegens					
- Invaliditeit	12	1		5	18
- Overlijden				18	18
- Toekenning ouderdomspensioen					
- Uitdiensttreding	2				2
- Emigratie/ afkoop/overdracht					
- Afloop arbeidsongeschiktheidspensioen			11		11
- Afloop wezenpensioen				7	7
- Revalidatie					
- Herindiensttreding					
- Overige oorzaken					
Aantal per einde verslagjaar	2.547	115	36	231	2.929

ONTWIKKELINGEN 2014-2023

	2023	2022	2021	2020	2019
Aantal deelnemers	9.610	9.413	8.373	8.696	9.961
Mannen	1.623	1.578	1.402	1.466	1.669
Vrouwen	7.987	7.835	6.971	7.230	8.292
Aantal gewezen deelnemers	3.055	3.115	3.435	3.362	2.633
Mannen	330	338	384	371	267
Vrouwen	2.725	2.777	3.051	2.991	2.366
Aantal pensioengerechtigden	2.929	2.796	2.601	2.442	1.960
Ouderdomspensioen	2.547	2.412	2.243	2.090	1.604
Mannen	389	371	342	309	220
Vrouwen	2.158	2.041	1.901	1.781	1.384
Partnerpensioen	115	106	95	89	85
Wezenpensioen	36	41	37	44	52
Arbeidsongeschiktheidspensioen	231	237	226	219	219
Mannen	22	27	26	20	18
Vrouwen	209	210	200	199	201
(bedragen in miljoenen)					
Premies					
Feitelijke premie	107	93	89	103	102
Kostendeekkende premie	117	143	146	170	143
Gedempte kostendeekkende premie	114	89	78	78	78
Pensioenuitkeringen					
Periodieke pensioenuitkeringen	71	61	57	40	32
Afkopen pensioenen	5	2	4	2	1
Pensioenuitvoeringskosten per deelnemer (bedragen in euro's)	425	401	374	373	380
Voorziening pensioenverplichtingen	3.190	2.878	3.747	3.993	3.515

	2023	2022	2021	2020	2019
Beleggingen					
Vastgoed	385	440	391	343	357
Aandelen	1.487	1.468	1.986	1.859	1.725
Vastrentende waarden	2.244	1.879	2.247	1.654	1.695
Overig	-221	-239	-84	235	-68
Totaal	3.895	3.548	4.540	4.091	3.709
Rendement					
Vastgoed	7,8%	-6,6%	15,7%	-4,0%	11,9%
Aandelen	13,0%	-10,1%	25,1%	-10,1%	21,8%
Vastrentende waarden	-5,7%	-23,1%	-1,5%	4,8%	7,2%
Totaalrendement	9,0%	-22,0%	10,2%	9,2%	14,6%
Dekkingsgraad					
Nominale dekkingsgraad	121,2%	122,4%	120,0%	101,9%	104,5%
Beleidsdekkingsgraad	125,3%	125,0%	112,6%	95,1%	104,9%
Vereiste dekkingsgraad op basis van strategische beleggingsmix	123,3%	122,5%	121,5%	122,2%	124,3%
Reële dekkingsgraad	77,1%	74,5%	78,2%	76,0%	78,0%
Wettelijke reële dekkingsgraad	92,9%	95,0%	91,2%	78,0%	84,3%

	2018	2017	2016	2015	2014
Aantal deelnemers	9.838	9.779	9.132	9.247	9.183
Mannen	1.660	1.677	1.590	1.614	1.590
Vrouwen	8.178	8.102	7.542	7.633	7.593
Aantal gewezen deelnemers	2.577	2.552	2.702	2.416	2.406
Mannen	263	256	276	240	228
Vrouwen	2.314	2.296	2.426	2.176	2.178
Aantal pensioengerechtigden	1.701	1.500	1.347	1.209	1.100
Ouderdomspensioen	1.365	1.172	1.036	898	789
Mannen	177	145	121	96	91
Vrouwen	1.188	1.027	915	802	698
Partnerpensioen	77	67	60	55	49
Wezenpensioen	49	45	46	48	49
Arbeidsongeschiktheidspensioen	210	216	205	208	213
Mannen	18	18	18	17	18
Vrouwen	192	198	187	191	195
(bedragen in EUR miljoenen)					
Premies					
Feitelijke premie	100	162	62	62	73
Kostendeekkende premie	139	155	87	81	75
Gedempte kostendeekkende premie	77	81	49	60	72
Pensioenuitkeringen					
Periodieke pensioenuitkeringen	26	22	18	16	14
Afkopen pensioenen	2	2	11	13	1
Pensioenuitvoeringskosten per deelnemer (bedragen in euro's)	372	419	303	270	267
Voorziening pensioenverplichtingen	2.932	2.731	2.689	2.399	2.207

	2018	2017	2016	2015	2014
Beleggingen					
Vastgoed	327	302	279	269	258
Aandelen	1.402	1.426	1.341	1.053	1.081
Vastrentende waarden	1.520	1.352	1.250	1.230	1.075
Overig	-67	123	0	21	93
Totaal	3.182	3.203	2.870	2.573	2.507
Rendement					
Vastgoed	3,6%	8,7%	6,0%	9,5%	15,9%
Aandelen	-8,4%	16,2%	8,7%	2,9%	10,7%
Vastrentende waarden	-1,7%	2,5%	7,6%	-0,9%	10,7%
Totaalrendement	-3,3%	8,6%	10,2%	0,7%	17,3%
Dekkingsgraad					
Nominale dekkingsgraad	107,5%	117,0%	106,1%	106,7%	114,1%
Beleidsdekkingsgraad	115,0%	114,0%	100,0%	108,5%	
Vereiste dekkingsgraad op basis van strategische beleggingsmix	126,0%	127,4%	127,3%	127,8%	121,3%
Reële dekkingsgraad	77,7%	79,6%	71,6%	75,6%	80,1%
Wettelijke reële dekkingsgraad	93,3%	91,9%	81,3%	87,3%	

Bijlage IV

Model voor de periodieke informatieverschaffing voor de financiële producten als bedoeld in artikel 8, leden 1, 2 en 2 bis, van Verordening (EU) 2019/2088 en artikel 6, lid 1, van Verordening (EU) 2020/852

Productbenaming: Stichting Pensioenfonds KLM-Cabinepersoneel
Identificatiecode voor juridische entiteiten (LEI): 724500G4BY32WOSPXL55

Duurzame belegging: een belegging in een economische activiteit die bijdraagt aan het behalen van een milieudoelstelling of een sociale doelstelling, mits deze belegging geen ernstige afbreuk doet aan milieu- of sociale doelstellingen en de ondernemingen waarin is belegd praktijken op het gebied van goed bestuur toepassen.

De EU-taxonomie is een classificatiesysteem dat is vastgelegd in Verordening (EU) 2020/852, waarbij een lijst van ecologisch duurzame economische activiteiten is vastgesteld. In de verordening is geen lijst van sociaal duurzame economische activiteiten vastgesteld. Duurzame beleggingen met een milieudoelstelling kunnen al dan niet in overeenstemming zijn met de taxonomie.

Ecologische en/of sociale kenmerken

Heeft dit financiële product een duurzame beleggingsdoelstelling?

☒ ☐ Ja	☐ ☒ Nee
☐ Er zijn duurzame beleggingen met een milieudoelstelling gedaan: ☐ Het product promootte E/S-kenmerken, maar deed geen duurzame beleggingen ☐ in economische activiteiten die niet als ecologisch duurzaam zijn aangemerkt in de EU-taxonomie	☐ Het product promootte ecologische/sociale (E/S) kenmerken, en hoewel het geen duurzame beleggingen als doelstelling had, had het een minimumaandeel duurzame beleggingen van ☐ met een milieudoelstelling in economische activiteiten die als ecologisch duurzaam zijn aangemerkt in de EU-taxonomie ☐ met een milieudoelstelling in economische activiteiten die niet als ecologisch duurzaam zijn aangemerkt in de EU-taxonomie ☐ met een sociale doelstelling
☐ Dit product heeft de volgende duurzame beleggingen met een sociale doelstelling gedaan:	☒ Het product promootte E/S-kenmerken, maar deed geen duurzame beleggingen

In hoeverre is voldaan aan de ecologische en/of sociale kenmerken die dit financiële product promoot?

Het financiële product promoot ecologische karakteristieken die verband houden met:

- het tegengaan van klimaatverandering en het aanpassen aan klimaatverandering in lijn met het Akkoord van Parijs;
- de bescherming en het herstel van de biodiversiteit en ecosystemen;
- de transitie naar een circulaire economie.

Het financiële product promoot sociale kenmerken die verband houden met:

- fatsoenlijk werk;
- voldoende levensstandaarden en welzijn voor eindgebruikers;
- andere sociale onderwerpen.

Duurzaamheids-indicatoren meten hoe wordt voldaan aan de ecologische of sociale kenmerken die het financiële product promoot.

Hoe hebben de duurzaamheidsindicatoren gepresteerd?...en in vergelijking tot voorafgaande perioden?

De duurzaamheidsindicatoren die worden gebruikt om de realisatie van elk van de gepromote ecologische karakteristieken of sociale kenmerken door dit financiële product te meten, presteerden als volgt. Alle waarden zijn gebaseerd op de posities en beschikbare gegevens per 31 december van het betreffende jaar.

Milieu-indicatoren	Parameter	2022	2023	% Dek. 2022*	% Dek. 2023*
Scope 1-broeikasgassen-emissies	ton CO2e	316.580,91	203.661,40	34%	35%
Scope 2-broeikasgassen-emissies	ton CO2e	64.167,07	50.603,01	34%	35%
Scope 3-broeikasgassen-emissies	ton CO2e	2.038.350,32	1.832.142,75	34%	35%
Totale broeikasgassen-emissies	ton CO2e	2.411.734,25	2.084.818,80	34%	35%
Koolstofvoetafdruk	ton CO2e per miljoen EUR van belegging	619,23	560,37	34%	35%
Broeikasgassen-intensiteit ondernemingen waarin is belegd	Gewogen gemiddelde ton CO2e per miljoen EUR omzet	1.098,93	897,15	35%	37%
Aandeel van de beleggingen in ondernemingen actief in de sector fossiele brandstoffen	Aandeel van de beleggingen, %	3%	3%	35%	37%
Aandeel verbruik en opwekking niet-hernieuwbare energie	Gewogen gemiddelde, %	79%	77%	25%	24%
Intensiteit energieverbruik per sector met grote klimaateffecten - Productie en distributie van elektriciteit, gas, stoom en gekoelde lucht	Gigawattuur per miljoen EUR omzet	13,15	10,56	27%	27%
Intensiteit energieverbruik per sector met grote klimaateffecten - Industrie	Gigawattuur per miljoen EUR omzet	1,59	0,95	27%	27%
Intensiteit energieverbruik per sector met grote klimaateffecten - Winning van delfstoffen	Gigawattuur per miljoen EUR omzet	5,45	6,05	27%	27%
Intensiteit energieverbruik per sector met grote klimaateffecten - Vervoer en opslag	Gigawattuur per miljoen EUR omzet	1,82	2,65	27%	27%
Intensiteit energieverbruik per sector met grote klimaateffecten - Distributie van water, afvalwaterbeheer en sanering	Gigawattuur per miljoen EUR omzet	0,95	2,34	27%	27%
Beleggingen in ondernemingen zonder initiatieven voor koolstofemissiereductie	Aandeel van de beleggingen, %	14%	12%	35%	36%

Sociale indicatoren	Parameter	2022	2023	% Dek. 2022*	% Dek. 2023*
Aantal ernstige mensenrechtenproblemen en -schendingen die verband houden met de ondernemingen waarin is belegd, op basis van een gewogen gemiddelde	Gewogen gemiddelde, aantal	0,01	0,01	35%	37%
Schendingen van de beginselen van het VN Global Compact of van de richtsnoeren voor multinationale ondernemingen van de Organisatie voor Economische Samenwerking en Ontwikkeling (OESO)	Aandeel van de beleggingen, %	0%	0%	35%	37%
Ontbreken van procedures en compliancemechanismen voor het monitoren van de naleving van de beginselen van het VN Global Compact en de OESO-richtsnoeren voor multinationale ondernemingen	Aandeel van de beleggingen, %	13%	15%	34%	37%
Genderdiversiteit raad van bestuur	Gemiddeld % vrouwelijke bestuursleden	29%	28%	35%	36%

*Dekkingspercentage op basis van gegevens per ultimo jaar

Betrokkenheid indicatoren	Parameter	2022	2023	% Dek. 2022*	% Dek. 2023*
Entertainment voor volwassenen	Aandeel van de beleggingen, %	0%	0%	1%	1%
Conventionele Olie & Gas	Aandeel van de beleggingen, %	0%	2%	16%	54%
Alcohol	Aandeel van de beleggingen, %	0%	0%	3%	5%
Controversiële wapens	Aandeel van de beleggingen, %	0%	0%	0%	0%
Conventionele wapens	Aandeel van de beleggingen, %	0%	0%	1%	1%
Gokken	Aandeel van de beleggingen, %	0%	0%	0%	1%
Stroomopwekking	Aandeel van de beleggingen, %	0%	1%	2%	6%
Thermische kolen	Aandeel van de beleggingen, %	0%	0%	33%	55%
Tabak	Aandeel van de beleggingen, %	0%	0%	0%	0%
Onconventionele Olie & Gas	Aandeel van de beleggingen, %	0%	0%	16%	54%

*Dekkingspercentage op basis van gegevens per ultimo jaar

- Wat waren de doelstellingen van de duurzame beleggingen die het financiële product gedeeltelijk heeft gedaan en hoe droeg de duurzame belegging bij tot die doelstellingen?
Niet van toepassing, het product heeft geen duurzame beleggingsdoelstelling.
- Hoe hebben de duurzame beleggingen die het financiële product gedeeltelijk heeft gedaan geen ernstige afbreuk gedaan aan ecologische of sociale duurzame beleggingsdoelstellingen?
Niet van toepassing, het product heeft geen duurzame beleggingsdoelstelling.

Waren duurzame beleggingen afgestemd op de OESO-richtsnoeren voor multinationale ondernemingen en de leidende beginselen van de VN inzake bedrijfsleven en mensenrechten? Details:

OESO	UNGP
Ja	Ja

Hoe is in dit financiële product rekening gehouden met de belangrijkste ongunstige effecten op duurzaamheidsfactoren?

- Ja
 Nee

Belangrijkste ongunstige effecten zijn de belangrijkste negatieve effecten van beleggingsbeslissingen op duurzaamheidsfactoren die verband houden met ecologische en sociale thema's en arbeidsomstandigheden, eerbiediging van de mensenrechten en bestrijding corruptie en omkoping.

Het financiële product heeft bij de beoordeling van de (voorgenomen) beleggingen rekening gehouden met de belangrijkste nadelige effecten op duurzaamheidsfactoren door middel van specifieke duurzaamheidsindicatoren. Deze indicatoren worden gebruikt om te beoordelen in hoeverre de beleggingen bijdragen aan de gepromote ecologische karakteristieken en sociale kenmerken, inclusief indicatoren van belangrijke nadelige effecten. Dit omvat verschillende fasen in het beleggingsproces, waaronder screening, monitoring en rapportage. We verwijzen naar de tabel met indicatoren voor nadelige effecten op duurzaamheidsfactoren die eerder in dit document is vermeld.

Wat waren de grootste beleggingen van dit financiële product?

Grootste emittenten	Sector	Land	% Activa
Germany	Staatsobligatie	Duitsland	12,1%
Netherlands	Staatsobligatie	Nederland	4,7%
France	Staatsobligatie	Frankrijk	3,0%
Belgium	Staatsobligatie	België	1,2%
Austria	Staatsobligatie	Oostenrijk	1,1%
Apple Inc.	Informatie- technologie	Verenigde Staten	0,6%
North Rhine-Westphalia (State of)	Overige	Duitsland	0,4%
Japan	Staatsobligatie	Japan	0,4%
Samsung Electronics Co., Ltd.	Informatie- technologie	Zuid-Korea	0,3%
Ireland	Staatsobligatie	Ierland	0,3%
Turkiye	Overige	Turkije	0,3%
Mexico	Staatsobligatie	Mexico	0,3%
Finland	Staatsobligatie	Finland	0,3%
Brazil	Staatsobligatie	Brazilië	0,3%
Philippines	Staatsobligatie	Filippijnen	0,3%

De lijst bevat de beleggingen die het **grootste aandeel beleggingen** van het financiële product vormen tijdens de referentie periode, te weten: 01 januari 2023 t/m 31 december 2023.

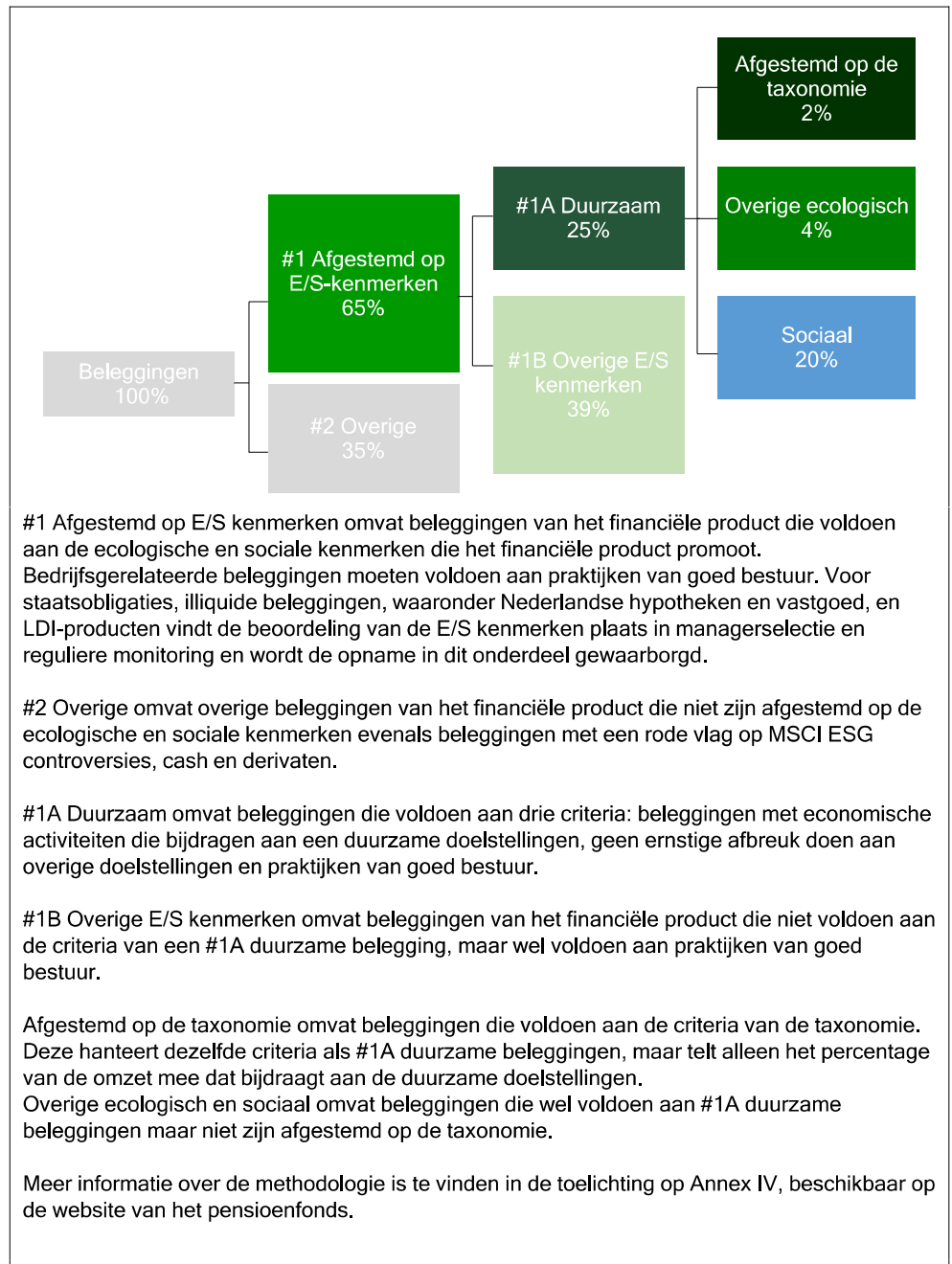
De **activa-allocatie** beschrijft het aandeel beleggingen in bepaalde activa.

Op de taxonomie afgestemde activiteiten worden uitgedrukt als aandeel van:

- de omzet die aangeeft hoe "groen" de ondernemingen waarin is belegd zijn;
- de **kapitaaluitgaven** (CapEx) die laten zien welke groene beleggingen zijn gedaan door de ondernemingen waarin is belegd, die relevant zijn voor een transitie naar een groene economie;
- de **operationele uitgaven** (OpEx) die de groene operationele activiteiten van ondernemingen waarin is belegd weerspiegelen.

Wat was het aandeel duurzaamheidsgerelateerde beleggingen?

Hoe zag de activa-allocatie eruit?

#1 Afgestemd op E/S kenmerken omvat beleggingen van het financiële product die voldoen aan de ecologische en sociale kenmerken die het financiële product promoot. Bedrijfsgerelateerde beleggingen moeten voldoen aan praktijken van goed bestuur. Voor staatsobligaties, illiquide beleggingen, waaronder Nederlandse hypotheek en vastgoed, en LDI-producten vindt de beoordeling van de E/S kenmerken plaats in managerselectie en reguliere monitoring en wordt de opname in dit onderdeel gewaarborgd.

#2 Overige omvat overige beleggingen van het financiële product die niet zijn afgestemd op de ecologische en sociale kenmerken evenals beleggingen met een rode vlag op MSCI ESG controversies, cash en derivaten.

#1A Duurzaam omvat beleggingen die voldoen aan drie criteria: beleggingen met economische activiteiten die bijdragen aan een duurzame doelstellingen, geen ernstige afbreuk doen aan overige doelstellingen en praktijken van goed bestuur.

#1B Overige E/S kenmerken omvat beleggingen van het financiële product die niet voldoen aan de criteria van een #1A duurzame belegging, maar wel voldoen aan praktijken van goed bestuur.

Afgestemd op de taxonomie omvat beleggingen die voldoen aan de criteria van de taxonomie. Deze hanteert dezelfde criteria als #1A duurzame beleggingen, maar telt alleen het percentage van de omzet mee dat bijdraagt aan de duurzame doelstellingen.

Overige ecologisch en sociaal omvat beleggingen die wel voldoen aan #1A duurzame beleggingen maar niet zijn afgestemd op de taxonomie.

Meer informatie over de methodologie is te vinden in de toelichting op Annex IV, beschikbaar op de website van het pensioenfonds.

In welke economische sectoren werd belegd?

Sector	Afgestemd op E/S-kenmerken	Duurzaam	Overige E/S kenmerken	Afgestemd op de taxonomie	Overige ecologisch	Sociaal	Overige
Alle	65%	25%	39%	2%	4%	20%	35%
Communicatiediensten	2%	0%	2%	0%	0%	0%	0%
Duurzame consumentengoederen	4%	1%	3%	0%	0%	0%	0%
Niet-duurzame consumentengoederen	1%	1%	1%	0%	0%	0%	0%
Energie	1%	0%	1%	0%	0%	0%	0%
Financiële dienstverlening	6%	0%	6%	0%	0%	0%	0%
Gezondheidszorg	4%	2%	1%	0%	1%	2%	0%
Industrie	3%	0%	3%	0%	0%	0%	0%
Informatietechnologie	5%	0%	5%	0%	0%	0%	0%
Basisindustrie	1%	0%	1%	0%	0%	0%	0%
Vastgoed	3%	2%	2%	1%	1%	0%	0%
Overige	33%	18%	15%	0%	1%	17%	35%
Nutsvoorzieningen	0%	0%	0%	0%	0%	0%	0%

In welke mate waren de duurzame beleggingen met een milieudoelstelling afgestemd op de EU-taxonomie?

● Heeft dit financiële product belegd in activiteiten in de sectoren fossiel gas en/of kernenergie die aan de EU-taxonomie voldoen?

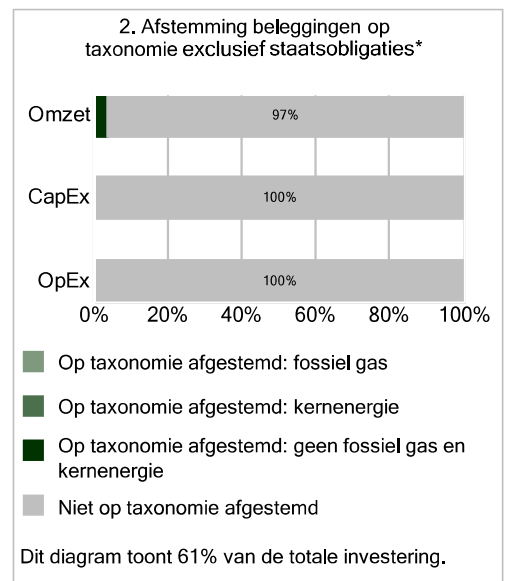
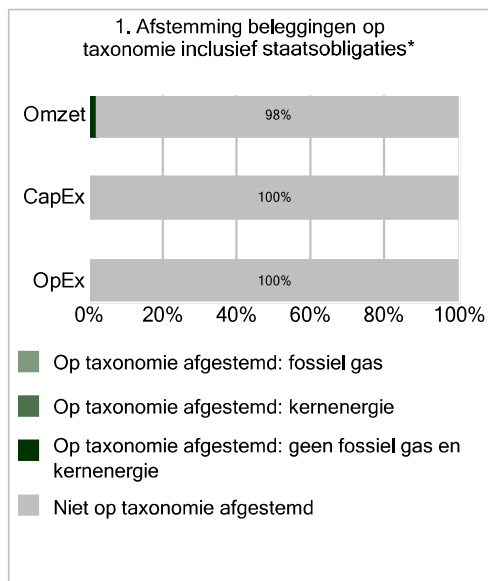
Ja

In fossiel gas

Kernenergie

Nee

De onderstaande grafieken tonen in groen het percentage beleggingen dat was afgestemd op de EU-taxonomie. Er is geen geschikte methode is om te bepalen of staatsobligaties zijn afgestemd op de taxonomie. Daarom toont de eerste grafiek de afstemming op de taxonomie voor alle beleggingen van het financiële product, met inbegrip van staatsobligaties, terwijl de tweede grafiek de afstemming op de taxonomie toont voor de beleggingen van het financiële product exclusief staatsobligaties.

*In deze grafieken omvatten 'staatsobligaties' alle blootstellingen aan overheden

Faciliterende

activiteiten maken het rechtstreeks mogelijk dat andere activiteiten een substantiële bijdrage leveren aan een milieudoelstelling.

Transitieactiviteiten

zijn activiteiten waarvoor nog geen koolstofarme alternatieven beschikbaar zijn en die onder meer broeikasgasemissieniveaus hebben die overeenkomen met de beste prestaties.

zijn duurzame beleggingen met een milieudoelstelling die **geen rekening houden met de criteria** voor ecologisch duurzame economische activiteiten in het kader van de Verordening (EU) 2020/852.

Wat was het aandeel beleggingen in transitie- en faciliterende activiteiten?
0%

Hoe verhiel het percentage op de EU-taxonomie afgestemde beleggingen zich tot eerdere referentieperiodes?
Vorig jaar was het 1%.

Wat was het aandeel duurzame beleggingen met een ecologische doelstelling die niet op de EU-taxonomie waren afgestemd?
4%

Wat was het aandeel sociaal duurzame beleggingen?
20%

Welke beleggingen zijn opgenomen onder "#2 Overige"? Waarvoor waren deze bedoeld en waren er ecologische of sociale minimumwaarborgen?
Het type beleggingen dat onder "#2 Overig" valt, omvat investeringen die niet in lijn zijn met de E/S-kenmerken, evenals kasgeld, kaswaarden en derivaten. Het financiële product heeft geen gebruik gemaakt van derivaten om de gepromote ecologische karakteristieken of sociale kenmerken te bereiken. Indien relevant worden minimale ecologische beschermings- of sociale waarborgen in acht genomen.

Welke maatregelen zijn er in de referentieperiode getroffen om te voldoen aan de ecologische en/of sociale kenmerken?

De maatregelen om te voldoen aan de ecologische en sociale kenmerken komen voort uit het MVB-beleid. De toepassing in de afgelopen referentieperiode lichten wij kort toe:

- ESG integratie: het pensioenfonds heeft via de fiduciair vermogensbeheerder beoordeeld hoe duurzaamheidsfactoren in het beleggingsproces van zijn externe vermogensbeheerders zijn geïntegreerd.
- Screening: onderzoek naar de belangrijkste duurzaamheidsindicatoren in de portefeuille. Daarvoor baseerde het pensioenfonds zich op 'UN Global Compact' principes en andere controversiële activiteiten. Daarnaast zijn alle beursgenoteerde deelnemingen gescreend op de vereisten van goed bestuur.
- Uitsluiting: het pensioenfonds sloot bedrijven en landen uit die betrokken zijn bij ongewenste activiteiten zoals beschreven in het uitsluitingsbeleid. Dit waren onder andere bedrijven met betrokkenheid bij de productie of verkoop van controversiële wapens.
- Dialoog: het pensioenfonds voerde in Q4 via de engagement manager de dialoog met een aantal bedrijven over specifieke zaken zoals klimaatverandering of de schending van arbeids- en mensenrechten. Voor sommige dialogen werd via een collectieve initiatief met andere financiële instanties samengewerkt, bijvoorbeeld Climate Action 100+. Via uitoefening van het stemrecht was het pensioenfonds betrokken als aandeelhouder en heeft het pensioenfonds invloed uitgeoefend.
- Positieve selectie: het pensioenfonds draagt bij aan positieve oplossingen. In de beleggingsportefeuille zijn bedrijven geselecteerd die een positieve bijdrage leveren aan meerdere duurzame ontwikkelingsdoelstellingen (SDG's). In 2023 heeft het pensioenfonds dit beleid voortgezet.

Pensioenfonds KLM Cabinepersoneel

Stichting Pensioenfonds KLM-Cabinepersoneel
Prof. E.M. Meijerslaan 1, 1183 AV Amstelveen | Postbus 123, 1180 AC Amstelveen (020)
426 62 30 | pensioenservice@klmcabinefonds.nl

De uitvoering van de KLM-pensioenregelingen is ondergebracht bij Blue Sky Group

Colofon jaarverslag 2023 | Uitgave Stichting Pensioenfonds KLM-Cabinepersoneel
Coördinatie & tekst Blue Sky Group B.V., Amstelveen | Ontwerp Frissewind, Amsterdam

2023